

Соняч

МИХАЙЛО ТИМОФІІВ

ХЛІБОРОБСЬКИЙ БАНК

Думки про організацію платничої системи
і мобільного хліборобського кредиту
на Україні.

Відбитка з II і III книжки »Хліборобської України«.

ВІДЕНЬ 1922 р.

Видання Українського Союза Хліборобів Державників.

МИХАЙЛО ТИМОФІІВ

ХЛІБОРОБСЬКИЙ БАНК

Думки про організацію платничої системи
і мобільного хліборобського кредиту
на Україні.

Відбитка з II і III книжки »Хліборобської України«.

ВІДЕНЬ 1922 р.

Видання Українського Союза Хліборобів Державників.

Slav 3242.55

Ukrainian Scientific Institute
in Berlin

Всі права застережені.

Передруки, перерібки і переклади заборонені.

Copyright 1922 by »Ukr. Sojus Chliborobiv Deržavnikiv«,
Vienna.

Друкарня К. Германн, Відень, IX.

ВЯЧЕСЛАВУ ЛИПИНСЬКОМУ
на знак глибокої відданості й по-
шани присвячує цю працю.

Автор.

При сучасних умовах всесвітнього господарського життя ні одна держава не може існувати без налагодженої та упорядкованої грошової системи. Наша стара розрахункова система зруйнована — і зруйнована безнадійно. Наше покоління стоїть перед потребою організувати її заново. На тому, в який спосіб буде це зроблено, залежить дуже багато не тільки нам а і нашим нащадкам, бо інструмент грошової системи може однаково служити як для організації та розвитку, так і для визиску народнього господарства. Все залежить від того, яка буде надана йому конструкція і в чиєх руках буде провід.

Українське громадянство досі звертало на цю справу замало уваги. В деяких колах занадто розповсюджені погляди, що при бажаному політичному устрою грошова система, як і інші галузі народнього господарства налагодяться якось «самі собою».

Розуміється немає більшої помилки, як такий, ні на чим не оснований, оптимізм.

Поруч з такими поглядами існують і протилежні — все одно, кажуть їх представники, Україна ще довго буде економично залежною від закордону і справу грошового господарства доведеться у нас налагоджувати не нам, а тим, хто прийде до нас з »допомогою«. З цього випливає наше традиційне — »не трати куме сили — пускайся на дно«.

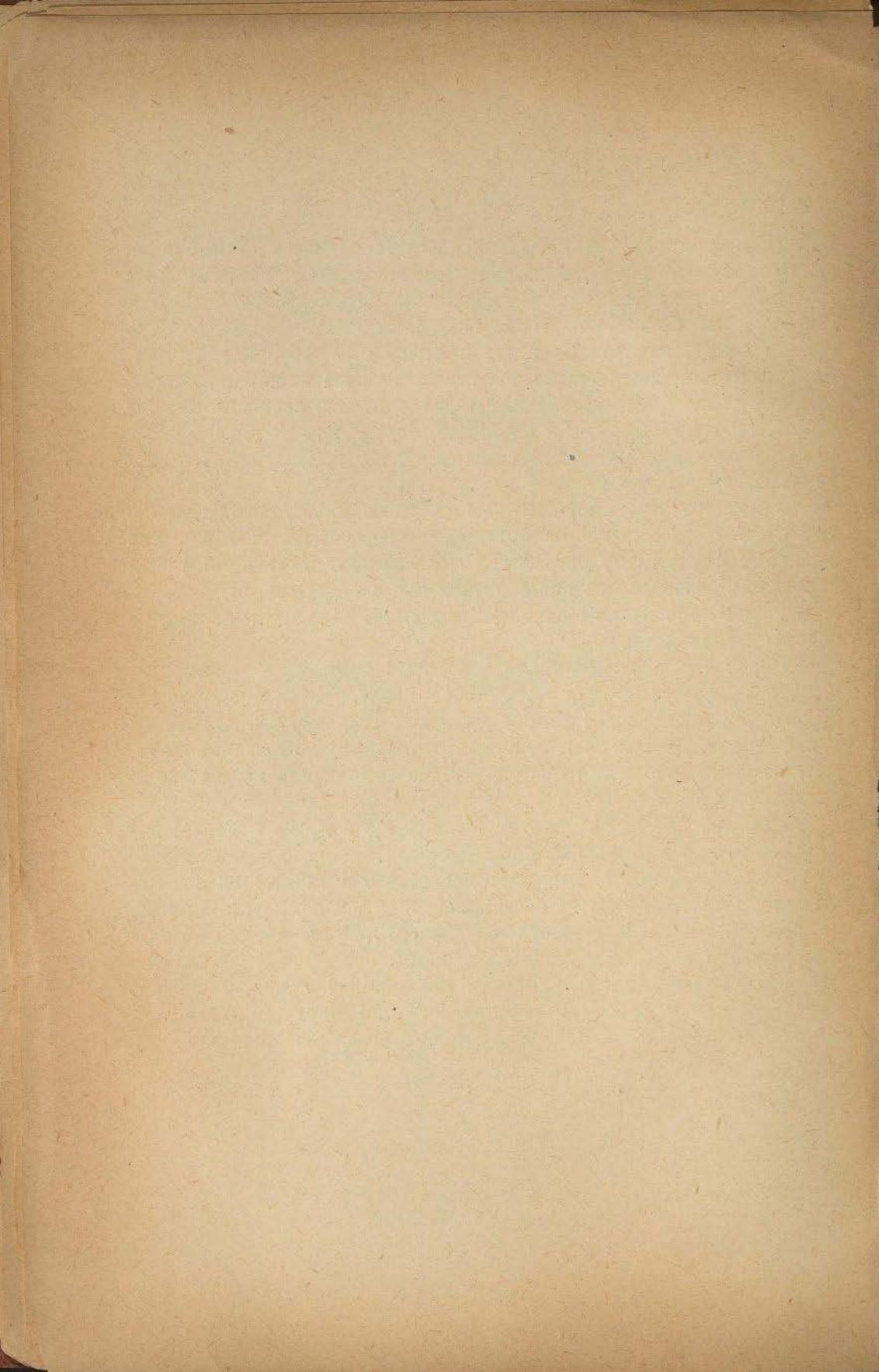
»На дні« ми вже сидимо — і ясно, що з такою психольогією Україна ніколи з цього дна не підніметься.

Об'єктивний аналіз наших господарських можливостей не дає підстав до такого одчаю та безнадійності — все залежить від того, чи зуміємо ми ці можливості використати, знайти вірний метод і зорганізувати та координувати свою працю.

Спробі відшукати та вияснити цей метод і намітити основні напрямки пляну роботи присвячені оці дві внутрішньо звязані поміж собою статті »Хліборобської України«, що виходять още окремою відбиткою.

Автор.

Травень 1922 р.

Завданням цього начерка є спроба поставити питання про організацію нашого грошового господарства.

Абсолютна відсутність в українській літературі праць і статей, присвячених цій темі, а серед широких кол українського громадянства мінімум теоретичного підготовлення для її розуміння, примушують нас дотримуватись такого методу при викладі даної проблеми, при якому вона, принаймні в головніших рисах, могла-би стати зрозумілою і для підготовленого читача, і по можливості уникати таких тверджень, які не являються загально визнаними в фаховій європейській літературі.

Але з другого боку — цілковита відмінність загальної економічної структури України, як країни під цю добу чисто хліборобської, історична звязаність і залежність нашої нинішньої грошової системи від російської, а почасти й інших, не скінчена боротьба за владу, а разом із тим і за право втручання в грошову систему цілого ряду політичних і національних течій — не дають нам права обмежитись викладом теорій і плянів, вирощених у цілком інших умовинах і пристосованих до потреб різко відмінних од нашого національно-державного і господарського організму тим більше, що тут і раніше, а особливо в літературі по-всінній майже безнадійно шукати чогось твердо установленого і якраз найгостріші суперечки ведуться по самим основним і головним питанням.

Розмір статі, який не може відповідати величезному обсягу й комплексності циклю проблем з ним звязаних, не дозволяє ні в якій мірі претендувати на вичерпуюче освітлення теми і ми вважатимемо завдання цього начерка досягнутим уже тоді, коли хоч один центральний і основний його тезіс — конечність розглядати це питання лише під аспектом наших реальних господарських відносин, незалежно від «теоретично-наукових» симпатій і звичок наших до «номіналізму» чи «реалізму», або, як тепер кажуть, «металізму», в усіх їх історичних і сучасних формах — стане наглядно зрозумілим для всіх і коли свідомість у цьому буде вихідним пунктом праці, як майбутніх прихильників, так і противників пропонуемого методу.

I.

Історія культури вияснила, що в усіх місцях, де були люди, що вели будь-яке, хоч найпрimitивніше господарство, між ними відбувався обмін річами, яких потрібував один і мав забагато другий. Постепенно, з розвитком таких товаро-обмінних операцій, у кожного

племені вироблялись певні шабльони в способі розцінювання вартості даного предмета в порівнанні з іншими, і на долю того чи іншого предмета випадало служити загально-візнатим мірилом порівнюючої вартості й посередником в обороті куплі-продажу.

Так наприклад, в Старій Ірландії у Греції вартість одного раба прирівнювалась до вартості трьох коров і ціна всяких інших товарів мірялась відношенням її до кількості рабів.

Так і сьогодні ще в Західному Судані в Африці існує наприклад така таблиця порівнюючої вартості:*)

1 раб = 1 двурульній рушниці та 2-м пляшкам пороху = 2 бикам = 100 штукам матерії (*Zeug*).

В Дарфурі, де раб також служить посередником обміну і »підставою грошової системи«, масмо трохи іншу скалою:

1 раб = 6 бикам = 30 штукам бавовняної тканини певної довжини = 10 еспанським долярам.

Дрібною розмінною »монетою« в цих країнах служить скляне намисто, або пачка тютюну.

У американських індійців в їх зносинах з європейцями установились невні норми відношення між вартостю спрата й золота, золота й скляного намиста і т. д. У сібрських ловецьких племен і до нинішнього дня існують певні, твердо установлені пропорції вартості всіх товарів до пороху, дробу, рушниць і т. и. Номади рахували на кількість коров; мешканці Бісмаркового Архіпелага**) мірють усі вартости на кількість особого роду священих скайок; Мелянезійці — на собачі зуби. Ту саму функцію виконував ядеїт у Китаї, агат у Борнео і Східній Африці, денталіум у Північній Америці.

Спосіб збирати податки »кунами« та існування цих »кун«, як розрахункового засобу в київський період нашої державності, свідчить про цілком анальгічний процес утворення й розвитку в народній свідомості потреби й звички до переведення порівнюючої оцінки вартості окремих речей і до фіксації одного, або скількох небагатьох відмін з них, як мірила вартості інших.

Спочатку товарообмін розвивається на ґрунті виміну речей, які мають реальну вартість, як середник споживи або продукції супроти інших з такою-ж реальною вартостю товарів, і знов же посередником обміну, міркою вартості служать також реальні цінності. Але дуже рано, міркою порівнюючої вартості починають служити предмети, які самі по собі реального значіння (як середник споживи або продукції) не мають і цінність яких уперше появляється завдяки ідеальній оцінці під зглядом їх естетичного, або містичного значіння. Справді — корову можна доїти або зарізати, раба можна примусити працювати, але скайка, або собачий зуб, скляне намисто, золоті каблучки і т. и. — їх не можна істи і середником продукції вони також бути не можуть.

Лише естетична вимога — показуватись між людьми з золотими каблучками в носі, чи в уях, на руках, чи ногах, на шиї, грудях, або на поясі — примушувала наших предків шукати і добиватись

*) Karl Helferich »Geld und Banken«; I. Teil »Das Geld«, ст. 14.

**) Мейер, т. 14, ст. 271.

цього золота, надавала їйому в їх очах певного значіння, а тим самим і цінності. Краса дівчини, чи парубка на їх думку значно зростала з тої хвилини, коли в їх носі починала боятись золота каблучка й тогочасні денді готові були принести для того в жертву й коров і рабів. Згодом появляється скляне колірове намисто, яке надає свому носителю ще більш привабливий вигляд — ціна золота падає і його віддають за ці предмети.

Певність, що така-то відміна скайок, чи собачих зубів убереже його власника від ворогів, його худобу від хвороб і т. д., надає вартості і цім предметам. Вартість та стас, звичайно, тим більшою, чим важче ці предмети здобути і чим глибше вкорінилась віра в їх містичне значіння.

Серед усіх інших предметів, на долю яких випало служити таким міройм вартості, перше місце по значінню, давності, широті території розповсюдження і впливу на організацію сучасного все-світнього грошового господарства — належить безсуперечно «благородним» металям, а серед них зокрема — золоту.

Вже в Старо-Вавилонії*) існувала дуже детально продумана, широко розвинута й добре організована, збудована на золоті грошова система. Вартість усіх товарів мірялась відношенням до певної вагової кількості золота в піску, або плитках. Вартість срібла стояла в певному досить постійному відношенню до золота і воно виконувало ту саму функцію для дрібніших розплат.

В Египті таким загально визнаним засобом переведення порівнюючої оцінки і грошових розрахунків служило золото і срібло, але нарівні з ними також і хліб.**) Останній звичайно не в натурі, бо зерно має завеликий обєм при порівнюючи невеликій вартості, щоб розплачуватись ним, як золотом або сріблом, виймаючи його з кешені. Розплата хлібом робилася у той спосіб, що відповідна скількість його, бувша на сковорінці в державному складі, перечислялась з рахунка власника на рахунок того, хто одержував його як платню.

Лідийцям належить честь винаходу монети й розповсюдження її в обороті замість вагової кількості цінних металів, що досі служила розрахунковим засобом. Лідийська монета виявляла з себе законом установлену кількість вагових частин цінного металю, вимаговану в законом установленій формі. Право прагування і випуску монет було вже тоді монополізовано верховною владою і з того часу стало скрізь служити одною з ознак суверенності. Лідийці прагували монети з золота, срібла і електрону (мішанина золота зі сріблом), їм належить більш сумнівна честь бути першими в історії фальшивниками грошей. Вже Крез, прагнучи монети з електрону, вдавав їх за щире золото й наказував приймати по номінальній ціні. З того часу монета, зроблена з цінного металю, всюди витісняє розрахунки на вагу золота, чи срібла і майже всі держави починають прагувати власну монету, яка в межах їх території служить законним платничим середником.

*) Gerlich: »Geschichte und Theorie des Kapitalismus«.

**) Gerlich: »Getreide-Girowesen«.

Консервативна Спарта приймає також монетарний принцип, але, боячись розповсюдження люксусу і пробудження серед свого населення гандлярських інстинктів, одмовляється від цінних металів, які підстави своєї грошової системи. Вона прагне залізну монету, якої цінність основувалась на декларації уряду, що липше ця монета є законним розрахунковим засобом у товарообороті, при вносі податків, оплачуванню боргів . . . Само собою зрозуміло, що Спартанська держава посідала монопольне право на прагування своєї монети і що за її підроблювання мусила гостро карати виних.

Це був перший в історії випадок уведення грошової системи, якої підставою служила не якось реальна, безпосередно потрібна для споживи або продукції цінність — як хліб, корови, раби, тютюн — і не цінність, основою якої служить індивідуальний процес оцінки під зглядом естетичного, чи містичного значіння певних предметів — золота, срібла, ядеїту, скайок, собачих зубів і т. і. Тут уперше в усій своїй класичній ясності виступає державно-правний мент — цінність монет і вперше і виключно на дається декларацією державно-правного характеру, яка опреділяє монету як таку, як визнаний законом засіб розрахунків, як ідеально-правну мірку всіх реальних цінностей.

Коли ми ще раз оглянемось на етапи розвитку грошового господарства в стари часи і спробуємо коротко сформулювати характер кожного з них, то мусимо зазначити такі найважливіші моменти:

1. Ніяких »грошей« взагалі ще не існує — шаблонів загально визаної порівнюючої оцінки ріжких товарів ще не утворено. Між членами людської громади відбувається безпосередній, але не урегульований, обмін реальними цінностями; характер його випадковий і це скоріше обмін подарунками, ніж торгівля.

2. Загально визнаний шаблон оцінки вже витворився. Вартість усіх інших товарів міряють порівнюючи їх з вартістю напр. раба, корови, куни і т. і. На цій ступіні ще відбувається безпосередній обмін реальними цінностями, але він уже до певної міри унормований, уведений в рівні рамки звичаю. З'являється поняття »риночної« вартості.

3. Мірилом порівнюючої вартості товарів починають служити благородні метали — золото, срібло й вироби з них — або в інших країнах: агат, ядеїт, денталіум, собачі зуби і т. і. загалом предмети, що самі в собі, як засіб споживи або продукції, вартості не мають і вперше одержують таку вартість з хвилиною оцінки їх під зглядом естетичного, або містичного значіння. Абстрактно-умовна »ідеальна« вартість стає тут уперше мірилом реальної цінності.*)

*) Ніхто певне не буде сперечатись з такою характеристикою скайок, собачих зубів і т. і., але напевно у відношенню до »благородних металів« у де-кого з'являться сумніви. Справді золото і яко товар має високу риночну вартість — значить нібито має не »ідеальну« а й »реальну« вартість. І хто купує нині золото для того, щоб робити з нього пльомби для зубів або годинники, чи вимагає платні за щось золотом, маючи на увазі забезпечити себе перед утратою на валюті, той менше всього думає про його естетичне, а тим паче містичне значіння. Але ми говоримо не про сучасний мент, коли вартість золота совсім утратила звязок зі своїм містичним корінем (»поклонення золотому тельцю«, яке треба розуміти буквально, а не переносно, як »любостяжаніє«) і лише почали зберегти звязок зі своїм естетичним коріннем — потребою на

4. Певній, відповідним способом оформленії (напр. в монеті), валюти кількості металу (золота, срібла, міді, заліза) декларацією верховної влади надається значіння законного й обов'язкового платничого засобу на даній території — вводиться державно-правний чинник, який і починає чим далі відогравати все зважнішу ролю в процесі конструкції оцінки порівнюючої вартості.

Цей момент розвитку грошової системи ліг в основу всього сучасного всесвітнього грошового господарства й тому ми мусимо трохи докладніше зупинитись на його аналізі.

Що надає цінність монеті — матеріал, з якого вона зроблена, чи форма, що символізує певну функцію, яку монета мусить виконувати?

В сучасній європейській літературі — головним чином в німецькій — присвяченій грошовому питанню, під враженням руїни, яку внесла війна в грошове господарство більшої частини європейських держав, ведеться дуже широка «теоретична дискусія» на тему: чи гроші, як такі мусять мати реальну цінність, підставою якої слугує цінність матеріалу, з якого вони зроблені (*de facto* завжди думають про золото), чи «теоретично мислимая» така «ідеальна» система, при якій грошове господарство могло би бути організоване незалежно від «золотого коріння», або взагалі «реального» забезпечення, і гроші виконували б свою функцію, основуючись виключно на «номінальному» значенні, яке-б надавала їм відповідна декларація державної влади (в дійсності тут завжди маються на увазі паперові гроші «незабезпечені золотом»).

За браком місця ми не можемо тут дати звідомлення про всі етапи цієї дискусії, сподіваючись дати це в статі, присвяченій оглядові сучасної літератури по грошовому питанню. Але мусимо вже тут зазначити, що факт існування протягом довгого часу залізних грошей в Спарті, мідних у Росії (а ще в більшій степені факт підроблювання цих грошей без фальшування якимись підмішками самої міді)*), ажіо, яке мала під час світової війни шведська корона (однаково як металева, так і паперова) над своїм золотим паритетом і ряд інших анальгічних фактів, що вказують, як у багатьох випадках форма монети, символізуючи певну функцію надану її актом державної влади, відогравала домінуючу роль в процесі конструкції її вартості відносно як інших товарів, так і матеріалу, з якого сама монета була зроблена — являються дуже поважними аргументами для підтвердження не лише теоретичної вірності, але й фактичної можливості існування «номіналістичної» грошової системи і вказують на те ве-

предмети окраси зроблені з золота, а зате набрало нових підстав своєї високої оцінки — потреба для індустрії та прагнення грошей, тобто, коли вартість золота стала базуватись на: а) естетичному, б) економічному і в) державно-правному ґрунті — і безперечно воно набрало такої ж «реальної» вартості, як і всі інші товари; тут ми говоримо про часи, коли державно-правний чинник (золота валюта) ще не мав ніякого впливу на процес утворення оцінки золота, а економічний — лише починав оцінювати й опреділяти цю вартість на підставі відношення попиту на нього для містичних і естетичних потреб і предложенням на ринку. В цей момент характер вартості золота був цілком анальгічний з вартостю скайок, собачих зубів і т. н.

*) Вже в 1733 р. в державній скарбниці було складено 403 пуди фальш. мідн. монети. — Klaus: »Das russische Bankwesen«, str. I.

лике значіння, яке »морфічно-проклямацийний« принцип має для установлення рівня вартості монети. Навіть більше — історія грошових систем за старих часів (а почасти й нинішні способи розрахунків у народів не європейської культури) показує, що в основу їх може бути положений не лише принцип реально-економічної, або державно-правної »цінності«, а також і цінності естетичної і містичної, і що кожна з цих »вартостей« в певні часи і для певної культури являється »реальною«, незалежно від того, чи ця реальність є »умовою і второ-образною«, чи безпосередньою.

І коли розглядатимемо боротьбу поміж номіналізмом і реалізмом не лише як спрку про те, що краще — золоті чи паперові гроші, а з широкого історичного погляду, то це питання сформулюється у нас так: яка цінність, чи реально-економічна (худоба, хліб, сахар, золото і т. д.), чи морфічно-проклямацийна (паперові гроші, або гроші з неценінного металю) мусить бути покладена в основу грошової системи для того, щоб гроші як пайкраще виконували свою функцію в народньому господарстві. (Про цінності естетичного або містичного порядку ми не згадуємо, бо при сучасному стані культури годі думати про серйозну можливість основувати на них грошову систему.)

»Ідеальними« грошима були-б такі, які лише символізували-б відношення між цінами всіх товарів, не впливаючи зі свого боку на процес їх будування.

Порівнююча вартість напр. між фунтом сала та пачкою сірників у кожній даній місцевості мусіла-б завжди залежати виключно від умов продукції, транспорту, попиту і предложення цих товарів, і ні в якім разі не від того, за які — дешеві чи дорогі — гроші вони купуються.

Ідеальні гроші мусіли-б завжди мати однакову вартість незалежно від хитання цін на всі товари — значить вони самі не могли-б бути »товаром«, а лише »мірою вартості«, так само, як метр є міра довжини, кільограм — міра ваги і т. д. Їх відношення до тої степені вартості, яку вони виражают, мусіло-б бути в такій же мірі постійним і незалежним од матеріалу, з якого зроблені »символи вартості« — грошові одиниці, як є незалежною »ідеальною довжиною« метра, чи аршина від того, чи конкретно символізує її відповідна залізна, або дерев'яна палічка, чи відповідної довжини шнурок.

Таких вимог не можуть, очевидно, задовольнити гроші, вартість яких залежить од хитаннь цін на матеріали, з яких вони зроблені і могли-б ім відповідати лише гроші, маючі не реально-економічну, а морфічно-проклямацийну вартість.

Що зокрема золото, ціна на яке хитається в залежності від кількості його здобичі й попиту на нього, не являється прирожденно-ідеальною мірою вартості — це ясно само з себе.

Для ілюстрації діапазону хитаннь його ціни відносно цін на найбільш важні для життя товари, дозволимо собі привести пару прикладів.

Перший — катастрофічного упадку ціни благородних металів у залежності від збільшення їх здобичі і другий — такого-ж, спеціяльно для українських хліборобів катастрофічного упадку цін на продукти в залежності від подорожання золота:

По Roger'у*) середні ціни в Англії були:

	Роки 1541—1582	Роки 1583—1642	Роки 1643—1702
Пшениця	13 sh. 6 $\frac{1}{2}$ d.	36 sh. 1 d.	41 sh. 11 $\frac{1}{4}$ d.
Ячмінь	8 " 5 $\frac{3}{4}$ "	19 " 9 $\frac{3}{4}$ "	22 " 2 $\frac{1}{4}$ "
Овес	5 " 5 $\frac{1}{2}$ "	12 " 5 "	15 " 2 $\frac{1}{2}$ "
Мясо	1 " 7 "	2 " 5 $\frac{1}{2}$ "	3 " 5 $\frac{1}{2}$ "
Масло	2 " 8 "	4 " 9 $\frac{1}{2}$ "	6 " 1 "
Залізо	26 " 2 $\frac{3}{4}$ "	33 " 11 $\frac{1}{4}$ "	38 " 10 "
Платня робітнику	3 " 3 "	4 " 10 "	6 " 4 $\frac{3}{4}$ "

»Без сумніву« — каже Гельферіх, аналізуючи ці цифри й порівнюючи їх з цифрами здобичі благородних металів (див. таблиці в кінці книги) — »зменшення вартості грошої і відповідна йому революція цін були-б ще більшими, якби велика потреба в розповсюдженні грошового господарства не забезпечила великим новим масам металю нового поля примінення«.

Приклад відворотного звіщення дозволю собі взяти з порівнюючи недавнього нашого минулого.

Коли в третій четвертині XIX століття Росія хотіла завести у себе золоту валюту і робила для цього великі закупи й позики золота за кордоном, вона мусіла за для придбання золотого запасу форсувати хлібний експорт за кордон. Найбільших розмірів досяг цей »експортовий фанатизм«, при міністрі фінансів Вишнеградському і продовжувався при Вітте. Низче наведені цифри характеризують наслідки цього в порівнанні з попереднім часом поміркованої політики мін. фін. Бунге.**)

Бунге	Вишнеградський	Вітте
1881 р.	1886 р.	1894 р.
Експорт	202,8	278
Одержано загалом	242,3	233,3
Середня ціна	119,4	83,7

617 міліонів пудів
369,4 міліонів рублів
59,3 копійок за пуд

Ми бачимо, що протягом 14 літ ціна золота відносно хліба виросла подвійно й лише тому, що а) продукція золота за цей період підупала і б) попит на нього з боку Росії був невчасний і завеликий і давав можливість закордонним спекулянтам грати на пониженні ціни нашого хліба й подорожання золота, і знов — коли виніз хліба з України припинився, то ціна на нього відносно до того-ж золота раптово скочила вгору й нині стоїть на нью-Йоркській біржі 237 $\frac{1}{2}$ cents за бушель пшениці, або на нашу мірку, коло 3 рублів 16 коп. (золотих) за пуд.

Думається, що ціх прикладів досить, що-б довести, що золото само по собі не є природною міркою, до якої натурально мусять пристосуватись ціни на всі інші товари, а що воно навпаки, як і всяка інша річ само є також товаром, якого вартість відносно до інших

*) Karl Helferich: »Geld und Banken«, I. Teil, стр. 124.

**) Див. офіц. статистика цлового департаменту. Цит. по: Walentin Witzewsky: »Russlands Handels-, Zoll- und Industriepolitik«, стр. 143.

товарів не є стабільною, а підлягає такому самому закону відношення між попитом і подажем, як і всякий товар.

Після того, що ми пережили в 90-х роках минулого століття, коли завдяки ралтовому подорожанню грошей і викликаному цим катастрофічному упадкові цін на хліб, було зруйноване наше сільське господарство, а хліборобів опутали непосильні борги, від яких почали увільнятись лише під час світової війни, і після того, що ми переживемо тепер під впливом відворотного звінця — подешевшання грошей, що майже унеможлилює всяку калькуляцію, всякий обрахунок і в корінь руйнує громадське господарське життя — не знаю чи варто доводити, як тяжко відбиваються на народному господарстві хитання вартості грошей, однаково, чи вгору чи вниз, і як потрібно мати стабільну грошову систему.

Такого стабілітету золото, як ми вже бачили, забезпечити не може, а значить воно й не може бути підставою найкращої з теоретично-мисливих систем.*)

Але не дивлючись на всі свої хиби, реалістичні системи — а серед них золота показала себе найзручнішою — протягом тисячеліття виявляли себе міцнішими й більш бажаними для людства, ніж системи номіналістичні. І навпаки, заведення останніх — за винятком може лише Спарти — пояснюються не їх теоретичною перевагою, а лише неможливістю для держави мати в даний момент грошову систему, оперту на реальних цінностях, і при першій можливості держави прагнули замінити поміналістичну систему менше удосконаленою, але більше певною системою реалістичною.

Причин цього звінця треба шукати не в теорії, а лише в практиці грошового господарства. Річ у тому, що передумовою можливості нормально функціонуючої номіналістичної системи являється існування упорядкованого й міцного державно-господарчого організму з урядом, правні акти якого мають силу і значіння, яке не втрачається від частих змін політичного життя.

Поки існує упорядкована держава — її гроші, хоч і «номінальні», мають реальну вартість, бо ними можна оплачувати податки, платити борги, ними виплачується утримання урядовцам, за них лише закордонний купець може закупити в цій державі і т. д. Ця монета потрібна, її шукають купити, за неї дають реальні цінності й гроші чужих держав; її «міжвалютовий курс» держиться відповідно стану активності вимогового балансу цієї держави в порівнянні до балансу інших держав. Коли ж держава падає, або зловживаває своїм правом емісії — її «номінальна» монета стає просто нікому непотрібним і не маючим ніякої вартості шматком заліза або паперу. Вона перестає служити «носителем цінності через час і далечінн», мірилом і конденсатором вартості, — вона просто анулюється й одночасно сchezают усі ті вартості, яких вона

*) Теоретично найкращою безперечно була-б чисто номіналістична система, бо лише при ній можлива свідома регуляція кількості грошей в обороті, а значить і їх вартості. Тут ми не можемо докладніше зупинитись над цим питанням і тому широ радимо тим, кого воно цікавить, безпосередньо познайомитись з працями Кнаппа і Бендіксена.

була символом і виразителем. А нулюється грошовий капітал, і вчорашній дука-капіталіст стає сьогодня злідarem.

Така залежність вартості «номінальної» монети від долі випущеної її держави і від стану загально-державного господарства не дає її власникам цілковитого забезпечення від того, що його праця, або реальні цінності, вложені ним для придбання цих монет, не пропадуть марно, коли держава зруинується, або буде погано вести своє господарство. Тому грошовий капітал шукає для свого символічного вираження чогось більше міцного та певного, ніж декларація державного уряду, і досі найбільш безпечною, зручною, а через те й найбільш розповсюдженою, формою такого вираження були гроші випрагувані з благородних металів.

В золотій монеті ми маємо синтез державно-правної гарантії, вираженої в формі монети з гарантією економічною, яка надається її присутністю певної кількості вагових частин золота.*)

Коли взяти на увагу, що політичне життя держав не завжди могло давати певність за їх майбутнє, то шукання капіталом реальної економічної гарантії треба визнати цілком слушним. І напевне ще не скоро прийдуть ті часи, коли чисто номіналістичний принцип переможе «реалізм».

Зрозуміло також, що золото, як матеріал, що при малім обсямі має велику ціну, легко переплавляється, не псуються від впливу часу, легко відріжняється від інших металів по брязку й по вазі, зручний для прагування монети, тралляючийся в природі не настільки рідко, щоб не бути в стані задовільнити попиту на нього для організації грошових систем і не настільки часто, щоб утратити свою високу вартість — являється само в собі одною з найбільше зручних реальних цінностей для того, щоб покласти її в основу грошової системи для її реального забезпечення.

Звичайно ми не хочемо цим сказати, що лише золото може виконувати цю функцію. Навпаки, практика минулих часів знає, як ми вже згадували, і інші способи забезпечення — в їх числі напр. старо-латинське »recusia«, єгипетські й вавилонські розрахунки хлібом, або київські »куни« першої доби нашої державності.**)

Вибір якоїсь реальної цінності, як підстави грошової системи залежить від багатьох причин. Зокрема треба тут виділити такі передумови:

*) Тільки маючи це все на увазі й можна зисувати собі можливість таких заяв, як те, що напр. золота шведська корона цінилась під час війни дорожче, ніж відповідна кількість вагових частин золота.

**) Напів усвідомлену, але анальгічну цім прикладам ідею можна помітити в законодавстві Центральної Ради при випуску нею „карбованців“ забезпечених цукром. Ale самий цукор, яким хотіли забезпечити ці карбованці не був власністю емітентів, самі емітенти зовсім не рахувалися з кількістю нот, які вони можуть випустити, базуючись на дійсній кількості цукру, що була до їх розпорядимости. Вони не мали на увазі реорганізувати всю систему грошового господарства і не продумали до кінця наслідків „товарного“ забезпечення, якого не можна було звязувати з курсом російської валюти та з обіцянкою виплачувати предавникам нот „щирим золотом“ по курсу: карбованець = рубель. Вони лише скомпромітували себе й убили за кордоном довігу не тільки до їх здібності організовувати грошову систему, а навіть сформулювати принципи, на яких хотіли її збудувати. I »geheimnisvolles« карбованець став зразком непродуманої системи, замість стати зразком спроби конструкції системи нової.

а) Той, кто випускає »забезпечені« якимось товаром гроші, мусить сам раніше мати той товар у своєму розпорядженню — інакше «емітент» стає простим фальшиво-монетчиком (строго говорячи фальшиво-монетчиками тепер є більшість держав і державних банків).

б) На цей товар мусить бути завжди великий і постійний попит на внутрішньому і всесвітньому ринку — інакше вартість таких грошей не буде певною. (Напр. в країні, де вода є дорогим товаром, що доставляється окремим господарям з систем центральних цистерн, теоретично цілком мислимі »гроші« забезпечені водою — квитки на право одержання певної кількості води мали-б тут значну цінність відносно до інших товарів. Але було-б абсурдно думати про подібну систему для країни багатої природною водою, або про »попит на воду« на всесвітньому ринку).

в) Висота техніки емісії мусить відповідати умовам свого забезпечення для того, щоб грошова система, збудована на даному сорті товару, була не тільки певною, але й зручною для користування.

До винайдення банкноту лише самі благородні метали могли відповідати вимогам легкості й зручності розрахунків. Усі інші товари-гроші, як: раби, хліб, шкура, куниці, худоба і т. д. вимагали спеціальних умов життя й господарства як од того, хто платив, так і від того, хто одержував їх і не могли служити посередником не тільки міжнародного, але й широкого внутрішнього торговельно-фінансового обороту.

З часу винайдення й розповсюдження системи банкнотів, чекового обороту, товарних векселів, а найбільше після того, як і по країнах із золотою валютою стала широко практикуватись система емісії банкнотів, забезпечених товарними векселями, — проблема збудування грошової системи, забезпеченої не благородними металами, а іншими реальними цінностями, значно упростилається, і певно недалекі ті часи, коли вона почне заводитись по різних країнах під різними (явними або скритими) формами і вступить в одверту боротьбу так з металістичним, як і номіналістичним принципами.

Зокрема для України, що не має золота для збудування металістичної системи і має забатато лиха від численних »номіналістичних« фальшиво-монетчиків, де населення не скоро повірить в господарські здрібності навіть найкращого з мисливих урядів — це питання має непомірно велику важливість і практичне значення.

Але для засування масштабу проблеми і основних ліній, по яким мають піти спроби її вирішення мусимо перейти до нарису організації модерного грошового господарства в тих формах, які воно прийняло від часу, коли монета перестала бути єдиним платничим засобом і відколи поряд із нею появився банкнот, а банкова організація стала центром усього господарського життя.

II.

Нині *de jure* майже в усіх культурних країнах золото рахується підставою грошової системи і весь міжнародний розрахунковий, торговельний і кредитовий оборот базується, знов таки *»de jure«* на ньому.

Коли взяти на увагу, що всесвітній оборот самої міжнародної торговлі виражається, напр. за 1919 рік, велітенською сумою — 70 міліярдів доларів*), що розміри міжнародних боргових зобовязань виражаються три надцяти значими числами**), що майже в кожній країні крім того функціонують на десятки, сотні, або й тисячі міліярдів паперових грошових знаків, що значать на золото, і порівняти всі ці суми з сумою всесвітнього монетарного запасу золота = 36.453 міліярдів нім. марок (по Гельферіху), з них на Европу припадає коло 22 міліярдів, а по англійським підрахункам (V. W. Chr. Падолист 1919, ст. 452) = коло 2 міліярдів £ — то їх явна невідповідність мусить гостро вразити читача мало знайомого з технічною структурою сучасного всесвітнього грошового апарату і з тою ролею, яку в ньому в дійсності виконує золото, і може викликати у нього цілу низку дуже серйозних сумнівів і засттанні.

Справді, чи можна навіть скільки небудь серйозно думати про те, щоб держави могли поплатити золотом свої борги, коли найбільша з них — Півн. Америка — мусіла-б заплатити своїм кредиторам біля 24 міліярдів золотих доларів, а всесвітній запас золота рівний усього біля 9 міліярдів доларів? Чи не є абсурдом, що серйозні люди й поважні держави (про менш поважні не будемо й згадувати) видають і приймають зобовязання, які значать на золото, хоча й добре знають, що цього золота не вистане на покриття й одного відсотка всіх цих зобовязань? Чи є який сенс не тільки озброювати армії, будувати флоти, нищити життя міліонів людей для того, щоб видерти ще більшу кількість таких зобовязань, але навіть витрачати папір і працю урядовців на переведення по ним підрахунків, фіктивність і безпредметовість яких очевидна для всякого, хто здібний робити льогічні висновки з мови цифр? В який спосіб може поліпшитись економічне життя держави, коли на конто її дебіторів додається ще кілька десятків чи сотень міліярдів неістнуючого в природі золота?

Відповідь на всі ці запитання можна дати лише після викладу сучасної системи організації грошового господарства і тих чинників, які відограють в ньому домінуючу роль.

»Хто хотів-би тепер щось сказати про хід господарчого життя в 19 столітті й пізніше і не почав-би свого викладу з нарису банків, в яких у всій чистоті втілений дух модерного господарства,увільнений од всяких перед-капіталістичних підмішок, — тому-б попереду треба було вияснити, що він дуже мало розуміє істоту свого завдання« . . . і »В бюрах великих банкових фірм вирішується не тільки питання про війну і мир, дружбу або ворожнечу між великими державами, але врешті також і про долю дрібного перекупщика на польському кордоні в такій же мірі вичерпуєч, як і про дальнє

*) »Volkswirtschaftliche Chronik« за 1919 рік, стр. 934.

**) Напр. самий державний борг Спол. Держав Північн. Америки на 30./VII. 1920 р. виносив 23.941.972.781 доларів; Англії = 1.278.000.000 фунтів штерлінгів; Франції = 254.000.000.000 франків; Німеччини = 239.800.000.000 марок (не рахуючи 72 міліярдів марок паперових грошей); Італії на 1./VI. 1919 р. = 76.100.000.000 лір і т. д. — (Körpe H.: »Die Kriegsanleihen der europäischen Grossmächte«; »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik pro 1919«; Manes: »Staatsbankrott«, а також доклади на брюксельській конференції.)

істнування наймогутнішого гірничого підприємства» — каже один з найвидатніших економістів нинішнього століття, Вернер Зомбарт*), і цілком із ним у цьому погоджуючись, ми мусимо хоч коротко зупинитись на питанні про банки і їх політику.

Наше старе державно-економічне життя не знало ніяких банків і ніякої банкової політики.

Правда, невідомо, який напрямок приняв-би розвиток нашої старовинної грошової системи (кун), якби татарська павала не знищила всенької нашої старої культури.

Можливо, що куна (коли це вірно, що ця назва означала не тільки куню шкуру в натурі, а також умовний знак — шматок шкіри з княжою печаткою, який символізував право на одержання відповідної кількості цілих шкур) — була першим в Європі банкнотом. Княжа комора, в якій лежало »забезпечення« тих кун-знаків, що циркулювали в обороті, була прототипом модерних нотних банків, і Україна, яка була центром транзитової торгівлі між Півночю й Півднем, між Ганзою й Чорним Морем, — була в ті часи одною з перших європейських країн, що починала творити сучасні форми господарства. Все це можливе і має велике значіння. Але, на жаль, лише історичне, бо вже в другій добі нашої державності — за Хмельницького — Україна, відрізана і від Півночі і від Заходу, забула свої торговельні традиції, втратила безпосередні звязки з комерційними колами далеких країн і стала чисто хліборобським та скотарським краєм, для населення якого чисто фінансові проблеми відогравали вже лише другорядну роль, а »фінансова політика« звелась урешті до періодичного вирізування тих елементів, що занадто нещадно висицали соки з народних мас, і не виявляли політичних тенденцій до повороту до старої традиції.

Розрахункові потреби біжучого часу цілком задоволяла металева монета — срібна й золота — Голяндського, Данцигського, Фльорентинського, Турецького, Польського й інш. походження, здобута, або за продаж товарів, або в щасливому поході, або як королівський »жолд« Війська Запорожському. Видатки на державні справи — військо, адміністрацію, суд і т. інше — покривались доходами з земель, млинів і т. ін., що були, або в комунальному користуванню, або давались у приватне володіння відповідним державним урядовцям чи станам.

Банкові установи й модерна грошова система були до нас уперше перенесені з Заходу, як зовсім чужородні рослини за ініціативою закордонного капіталу і під захистом та протекторатом петербургського уряду. Наше народне господарство не створило ціх форм само, а, навпаки, мусіло розвиватись у поставлених цією системою з верху рамках, що часто зовсім не відповідали ні органічним його потребам, ні всьому духові культурно-економічного поступу нашого краю.

Тому аналіз діяльності банків на Україні не дав-би нам правдивої уяви про їх внутрішню сущість і закони розвитку та значіння для народного господарства тих країн, де вони зародились і

*) »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrh.«, 171 - 2.

розвинулись органічно. Для зясування цього ми мусимо зробити маленьку розвідку в історії їх розвитку в чужих краях.

Історія старих культур — зокрема Вавилонії та Єгипту показує, що вже за 5000 літ до нашого часу існували банки й біржи, які по висоті своєї техніки мало в чім уступали своїм нинішнім льондонським, нью-йорським і інш. нащадкам.

В ціх старих системах є не тільки безмежно багато цікавого з історичного погляду й поучаючого матеріалу, але й указівок на практичні організаційні методи, з яких багато можна-б і нині перенести до нас з великою користю для справи.

Але стара східна культура в свій час загинула й на розвиток нинішньої фінансової організації безпосереднього впливу не мала. Посередній вплив — через Жидів, що скрізь були свідками її розвитку, зберегли й перенесли спомини про неї та її традицію через тисячеліття, протягом яких вона не могла розвиватись на новому ґрунті — ця культура певно мала, бо йнакше трудно було-б пояснити той факт, що першими банкірами по всьому світу в середні віки являються виключно Жиди й ніхто інший.

В усякім разі Європа починає цілком наново й у великому цілому, зовсім незалежно від старих забутих традицій, будову нової «Вавилонської вежі» — банкової та кредитової системи.

Після розпаду Римської держави на її території виникла дуже велика кількість маленьких державних новотворів, суверени яких присвоїли собі право прагування монети. Стара спокуса — фальшувати монету, побільшуючи примішку нецінного металу — проти якої вже не могли встояти Лідийці (прагування монет з електрона, видаючи їх за щире золото), надзвичайно розповсюдилаась і завдяки цьому широкі кола населення почали дуже обережно і з недовірям ставитись до менше знайомої їм монети. Безконешна кількість одмін ціх монет (у самій Німеччині їх було до 600) ще більше утруднювала для нефаховця розпізнавання справжньої вартості кожної монети і гальмувала торговлю. Розпізнавання цієї вартості та обмін одних монет на другі скоро перейшли в руки фаховців, у більшості золотарів, які ходили зі своїми столами по ярмарках та базарах і міняли бажаючим гроши. Від столів (*banca*), на які вони кидали монету, щоби по брязку розпізнати її вартість, ціх людей почали звати банкірами.

Почавши свої Ґешефти виключно з розміну монет і заробивши на цьому добри гроши, а також придбавши численні знайомства в торговельних колах віддалених країн — вони стали поширювати свої операції тим, що віддавали гроши в позику на проценти під залог майна, або під векселі, а також приймали чужі гроши на схованку в своїх муріваних льохах, спеціально пристосованих для безпеки від злодіїв. Національні, релігійні й родинні звязки між тодішніми банкірами улекшували їм переводження складніших операцій, як напр.: приймання грошей одним банкіром у касу в одному місці й виплата цієї суми його компаніоном у другому місці.

Вже в 1207 р. »Мінайло Симон Розі цим стверджує, що він одержав 34 Ґенуезьких лір і 32 денари, за які його брат Вільгельм

у Палермо має заплатити предявнику цього паперу 8 марок доброго срібла«.*)

Такі переводи грошей, сполучені з одночасною зміною одних монет на інші, які були потрібні клієнтам в певному місці, був дуже вигідний для обох контрагентів. Банкір заробляв на цьому добру провізію, а клієнт (звичайно купець), маючи забезпеченім одержання потрібної йому в певному місці валюти, міг завчасно зробити обрахунок вигодності тої чи іншої торговельної транзакції й не боявся, що по дорозі його хтось ограбує.

З розвитком такого роду операцій банкіри ставали все більше й тісніше коло всього тодішнього торговельного обороту. Порівнююча безпешність переховування грошей у спеціально до того пристосованих банкових льохах притягала до банків усе більше чужих грошей. Банкіри оперували ними, як власними й це значно збільшувало їх оборотні засоби, а разом із тим побільшувало впливи в купецьких колах і давало великі доходи.

Переховування ріжких одмін монет в однім помешканні й використовування їх для обороту ускладнялось тим, що якість монет була не однакова — одні були більш, інші менш сфальшовані. Щоб уникнути непорозумінь, що могли виникати з обох боків при повертанні вкладів — або вкладчик жадав повернення кращих монет ніж він депонував, або банкір намагався видати гірші монети ніж він прийняв — багато банків, по прикладу амстердамського вже в 16 століттю почали поквитовувати вклади не на номінальну вкладених монет, а на дійсну вартість вагових частин цінного металю, що справді заключалась у цій кількості монет і означалась банкіром за згодою депонента. Ці росписки банкірів в прийомі грошей, завдяки тому, що вони значили на певну вагову кількість дорогоцінного металю, а тим самим були забезпечені від фальшування, почали розцінюватись у торговельному обороті значно вище від готових грошей. Ці банкові поквитування на прийняття в депозит певної суми металічних грошей і були першими в Європі «банкнотами» і тим чинником, розвиток якого зробив сучасну грошову систему так різко відмінною від усіх минулих.

Зпочатку, завдяки своїй більшій гарантованості перед фальшуванням, ці банкноти приймались у торговельному обороті охотніше від готових грошей і мали значне «ажію» (надвижку в ціні).

Далі банкіри, побачивши, що їхні зобовязання ціняться на ринку вище від готових грошей, зрозуміли, що на цьому вони можуть добре заробити і почали випускати в оборот свої банкноти не тільки на підставі попередніх депозитів готових грошей, а й незалежно від них, сподіваючись, що ніхто не буде вимагати розвязання цих банкнотів у металевій монеті. Таким чином банки почали «робити» собі гроші й це давало їм змогу ще більше поширювати свої обороти, свої звязки і впливи в комерційному світі.

Таке «роблення» грошей було занадто легке й привабливе, щоб не дістати в найкоротшім часі широкого розповсюдження. Метою

*) Obst: «Bankpolitik», т. II, стр. 18.

кожного банкіра стало випустити як мога більше своїх банкнот і оперувати ними, як готовими грошима. Слідом за приватними банкірами по цьому ж шляху пішли й уряди численних держав і поряд з банкнотами приватних банків з'явились в обороті зобовязання державних банків, яким законом надавалось значіння легального розрахункового засобу на рівні з дзвінкою монетою.

Таким робом з'явились паперові гроші, але довгий час не існувало нігде ані строгих приписів, що регламентували-б такого роду емісію, ані контролю над нею.

На результати не треба було довго чекати. Населення, що зпочатку, боючись фальшованих монет, охотніше приймало банкноти, тепер побачило, що ціх ріжноманітних банкнот з'явилося щось забагато й почало звертатись до банків з жаданням розвязати їх у цінному металі. Банки, що забагато випустили свої ноти, не могли виконати своїх зобовязань; банкноти почали втрачати загальне довір'я й падати в ціні відносно до металевих грошей, а їх емітенти почали банкротувати.

В цей спосіб напр. уже протягом 16-го століття з 103 венеційських банків безславно загинуло 96.*)

В 70-х роках минулого століття в самій Німеччині функціонувало до 140 відмін паперових грошей і банкнот з найріжноманітним курсом і дійсною вартостю.**)

В Англії довгий час після вигнання Жидів в 1290 р. банкова справа була в руках золотарів і їх »goldsmith's notes« з досить великим успіхом заміняли в обороті металеві гроші. Ноти »The Bank of England« скоро після його заснування мали вже в 1697 році дізажіо на 20% до свого золотого паритету. Ноти приватних банкірів, число яких у 1790 р. доходило до 350, успішно конкурували з нотами »Bank of England«, але вже в 1793 році більше сотні цих фірм мусіло обявити себе банкротами. Ноти »Bank of England« тимчасом поправилися і в 1800 р. вже часово стали на рівні зі своїм золотим паритетом. Але не надовго. В 1812 р. за 100 £ банкнотами давали вже лише 75 £ золотом, а в 1813 р. — всього 71 £. В 1821 р. банк знов вирівнявся й відновив розвязання своїх нот по паритету, але в 1825 р. знов »дізажіо« й банк припиняє виплати золотом. З числа приватних банкірів протягом 1814—15 р. р. (завдяки війнам Наполеона) збанкрутувало ще 200, а в 1825 р. — ще біля 70 (наслідок гіперінфляції й утруднень експорту).

Лише після Peels' akte в 1844 р., який реорганізував емісію нот по принципам квантитативної теорії славнозвісного Рікардо став банк на твердий ґрунт і до нині вважається одною з найшевніших і найсолідніших інституцій, хоч і сильно потерпів під час пінішої війни. Вартість його нот дуже підупала не тільки відносно золотого їх паритету, але й відносно паперових грошей цілого ряду інших країн.

Франція пережила в цьому обсягу не менше. Банкротство Banque Royal в 1720 р., збудованого по системі славнозвісного Джона Льо —

*) G. Obst: »Bankpolitik«, т. II, стр. 21.

**) W. Zombardt: »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert«, стр. 173.

згадується в усіх історіях тих часів і зупиняється на ньому не будемо, зазначивши лише, що ефект його був на стільки великий, що довго у Франції не міг заснуватись новий емісійний банк і чергове банкротство могло статись з »Caisse d'Escompte« лише в 1793 р. головним чином завдяки кредитам, які він мусів давати державі і яких вона йому не повертала.

Крім банкнотів, емісіонних банками, французький уряд випускав ще в 1789 р. по постанові Національного Зібрання »асигнати«, що були забезпечені домепами.

Цей випуск ішов із таким успіхом, що вже в 1796 р. їх кількість виносила $45\frac{1}{2}$ міліярдів ліврів, а вартість відносно металю, яка все ж тоді була рівна $\frac{1}{3}$ процента, скоро, звичайно, дійшла до нуля.

З часу заснування Французького Банку та перейняття ним на себе потної монополії Франція явно досі не банкротувала, але це не є виключенням для найближчого часу.

Не менш мабудь яскраві історичні приклади в цім обсягу знаходимо ми в країні гордого тепер і побідного доляра.

В 1748 р. за 100 \$ срібних можна було одержати:

в New England	\$ 1100	паперових,
» New York	» 190	»
» South Carolina	» 750	»
» North Carolina	» 1000	» і т. д.

Випущені замість цих »colonial bills of credit« в 1775 р. »revolutionary bills«, що гарантувались усім майном Сполучених Держав, уже в кінці 1776 р. мали дізажіо на 100%. В початку 1777 р. відношення срібла до паперових грошей було = 1:4 в кінці того-ж року = 1:10, в 1779 = 1:20, в Березні 1780 р. 1 \$ срібла = 40, а в Грудні того-ж = 75 \$ паперових. В Лютому 1781 р. це відношення було вже = 1:500, а у Віргінії й Північній Кароліні = 1:1000.

Звичайно, як і в інших подібних випадках, держава й не думала навіть розвязувати своїх нот у металевих гроšíах і, висловлюючись мовою биржовиків, »вивернула кожуха«, як це робили свого часу й Англія й Франція і майже всі інші держави, коли обставини політичного життя вимагали цього для добра народу.

Що до характеру забезпечення паперових нот багатьох американських банків, то до недавнього часу такі випадки, як емісія нот на 648.000 \$, »забезпечених« металевим запасом = 86 \$ були не так уж рідкими.*)

В 1837 р. по підрахункам Handy емісію американських банків, розміри якої досягали 1,548.588 \$, забезпечував металевий запас у розмірі 86.274 \$. І лише після ряду реформ — 1863, 1874, 1875, 1882, 1900, 1908 і врешті 1913 року північно-американське грошове господарство налагодилося. Нинішня війна, що неймовірно збагатила Америку, закріпила її силу та значення доляра на довгий майбутній час. Але система емісії (правом емісії паперових грошових знаків в Америці користується біля 7000 приватних і корпоративних банків) на підставі забезпечення нот борговими зобовязаннями дер-

*) Obst, стр. 180.

жави, які рахуються за щире золото, ставить і сучасне американське грошове господарство в дуже тісну залежність від політичного життя держави з його успіхами та катастрофами. Нині Америка переживає близьку добу економічного й політичного розвитку, і її грошова система є одною з найпевніших. Чи надовго? Відповісти тяжко, але не є виключеним, що на дуже довгий час.

Процес організації грошового господарства в Росії одріжнявся від європейського й американського в загальних рисах тим, що тут місцеве населення не проявляло жадної ініціативи в комерційній і промисловій сфері взагалі, а в банковій зокрема, аж до другої половини 19 століття і що всі реформи й нові економічні ідеї завжди проводились тут зверху за ініціативою, силою й коштом уряду, при допомозі головним чином чужоземців. В одній тільки сфері населеню трудно було відмовити в ініціативі й самодіяльності — це в незалежному від держави виробі (фальшуванню) мідної монети, яка до кінця 18 століття фактично (при юридичній срібній) була майже єдиним розрахунковим засобом. Так напр., уже в 1733 р. в державних лише касах Петербурга було складено 403 пуди фальшованих мідяків.*)

Першою спробою увести в оборот паперові гроші був проект графа Мініха випустити «асигнації», забезпечені металевим фондом державних кас. Першими банками в Россії були — засновані указом Ялісавети Петровни з 13/V 1754 р. — «Дворянський Позичковий**» і «Торговельно-кредитовий» (приданий до «Комерц-Колегії», закладеної ще Петром I). Далі наступали засновані в 1758 р. графом Шуваловим 2 «мідні» банки — в Петербурзі й Москві — головним чином для дисkonta торговельних векселів і організації жирового обороту між Петербургом і Москвою. Тим-же графом Шуваловим був заснований ще один «банк артилерійського й інженерного корпусу», капітал якого було складено з переливки старих гармат на монети.

Паперові гроші вперше в широкий оборот увела Катерина II, заснувавши в 1768 р. два «асигнаційні банки» в Петербурзі й Москві з основним капіталом $\frac{1}{2}$ міліона мідних рублів. Зпочатку ці асигнації, замінивши важку і незручну мідну монету, були дуже улюблені й мали $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}\%$ ажіо над своїм мідним паритетом, але коли емісія їх у 1786 р. досягла висоти 50 міліонів рублів, при загальній кількості всіх срібних і мідних монет в обороті 180 міл. руб., — дізажіо досягло 2—3%. В 1795 р. асигнації уже було випущено на суму біля 150 міл. руб. і курс їх упав до $68\frac{1}{2}\%$. Потім, завдяки побільшенню закордонними позиками металевого фонду в 1747 р., піднявся до $79\frac{1}{3}\%$, — але в наступному році впав до 60%. В 1810 р. емісія досягла вже 577 міл. руб. Уряд намагався завести срібну валюту й хотів установити для асигнацій твердий курс: 1 руб. срібний = $1\frac{1}{2}$ руб. асигнаціями, але вже в 1812 р. думка ця була залишена — асигнації були обявлені законним платничим засобом (перейдено було до чисто-паперової грошової системи). Кількість асигнацій в 1815 р. досягла

*) Klauss: »Das russische Bankwesen«, стр. 1.

**) Лише для Великоросії — на Україну переніс він свою діяльність лише в 1883 році.

826 міл. руб., а курс одного рубля асигнаціями став рівним 20 коп. сріблом.

Позики срібла, зроблені в Льондоні у Barings Brothers & в Амстердамі у Hope & Co у Льондонського Ротшильда для скріплення металевого фонду справі не помогли і маніфестом 1/VII 1839 р. було зафіксовано часткове банкротство: уряд приймав асигнації проти срібла, або «нових державних кредитових білетів» — які йшли по паритету зі сріблом — 1 руб. срібла = $3\frac{1}{2}$ руб. асигнаціями.

Своєю чергою нові кредитові білети мали лише на $\frac{1}{6}$ покриття сріблом у державній скарбниці. Але все-ж довір'я було до них велике до 1853 р. (Кримська війна), курс їх стояв майже нарівні зі срібними грошима.

Дізажіо під час війни було незначне — всього 2—6% — а в Жовтні 1863 р. курс їх піднявся навіть до 98.2%. Але не надовго. В Падолісті того-ж року він був уже 92.3%, а в Жовтні 1864 — 77.3%.

Державний банк і міністерство фінансів почали вести енергійну політику зборання золота.

Відсоток металевого забезпечення вдалось підняти до 28.8%, і в 1875 р. курс кредитових білетів піднявся до 92%. Але Російсько-Турецька війна, внутрішнє політичне становище, спекуляція своїх приватних і берлінських банків з російським рублем, така-ж спекуляція льондонських банків з російськими цінними паперами — знов збили цей курс. В 1881 р. він виносив лише 63—64%.

Помірковаана і розумна політика б. київського професора Бунге, який (1882—87) став міністром фінансів, не могла раптом відновити зруйнованого фінансового апарату.

Щоби підняти курс кредитових білетів, треба було зробити інтервенцію головним чином з трьох боків:

1. Урегулювати державний бюджет так, щоб державні видатки покривались державними прибутками, а не випуском нової маси паперових грошей, що не відповідала степені господарського розвитку країни, ані не була забезпечена металевим покриттям. — Це Бунге робив з досить великим успіхом.

2. Збільшити металевий фонд покриття шляхом накоплення золотого запасу. — І це робилося не без результатів.

3. Збільшити попит на російські кредитові білети з боку закордонних комерційних і фінансових кол. Цей попит звичайно зростає толі, коли закордонним імпортерам потрібно мати гроші даної країни для закупу й вивозу з неї до себе товарів. Головною підставою російського експорту завжди був хліб. Отже треба було збільшити експорт хліба. Примусити своїх хліборобів продавати більше ніж вони хотять і можуть, і навпаки, зменшити закупи за кордоном, то зн. зменшити вивіз грошей.

Бунге розумів, що коли викинуті на закордонний ринок забагато хліба й дати всесвітнім біржовим колам до зрозуміння, що цей експорт і надалі буде форсуватись — біржа буде грати на пониження ціни на хліб, а тоді й побільшений експорт не побільшить суми одержаних за нього грошей. Далі розумів він також, що хоч і дуже важно досягти паритету кредитового рубля зі срібним, щоби постійні хитання курсу не руйнували господарського життя, але ще

важніше, щоб населення нормально годувалось і сільське господарство могло нормально розвиватись. Кермуючись цими мотивами він не міг занадто форсувати експорту й нещадно вживати налогового пресу. В результаті його кермування міністерством фінансів загальний рівень економічного розвитку значно піднявся, ціни на хліб на всесвітньому ринку, не зважаючи на сильну американську конкуренцію, були не погані, — але курс кредитового рубля в кінці його доби стояв на 55.7%, відносно свого металевого паритету.

Ці «гуманітарні» мотиви »доктрина« Бунге ні на хвилину не зупинили обох його наступників — Вишнеградського й Вітте. Вони з усією енергією по черзі налягали на податковий прес, щоб примусити хліборобів продавати для експорту більше хліба й тим визвати за кордоном більший попит на кредитові рублі.

Результати були »бліскучі«. Уже в 1890 р. курс кред. біл. був = 72.6%, але скоро знов упав до попереднього рівня. І коли в 1897 р. по плану Вітте почали заводити золоту валюту, то не обійшлося без девальвації, і старий кредитовий рубель став розв'язуватись у золоті, або паритетному до нього новому »государственному кредитному білету« по курсу 66 $\frac{2}{3}$ %.

Вище наведені офіційні цифри (див. ст. 13) цлового департаменту роблять для нас зайвою детальнішу оцінку користі цього »експортового фанатизму« й політики накоплювання золота за всяку ціну — для народного господарства взагалі, а для хліборобського класа зокрема.

Ціна на хліб упала на половину — величезному збільшенню експорту відповідала занадто непропорціональна виручка грошей. Брехті вдалося таки (але не через побільшений експорт, а головним чином через позику металю й чужої валюти у закордонних банків) поставити російську валюту на золотий ґрунт і значно зменшити хитання курсу, але сільське господарство було винищене до безкраю.

Епідемії голодного тифу, холери і т. і., страшна заборженість наших хліборобів у місцевих Жидів-хліботорговців і інших так місцевих як і російських глатайв, од якої наше селянство почало увільнятись лише перед кінцем світової війни, — страшна сума %, яку держава мусіла платити (знов таки в золоті) своїм закордонним кредиторам, що допомагали їй утворити золотий фонд, а значить необхідність і надалі форсувати експорт — це була компенсація за введення золотої валюти.

Коли до того ще пригадати історію практики збирання податків (висота яких досягала розмірів, яких не могло витримати селянське господарство при упавших цінах на хліб) — розпродаж з публичного торгу за »недоімки« майна до останньої корови й останнього кожуха — і уявити собі, який настрій серед народніх мас могла викликати така політика, яке відношення до влади мусіла вона виховувати... то розплата за неї ціною большевизму не видається занадто незрозумілою.

Не будемо забувати, що загальне переконання про »Росію — житницю Європи«, яке тепер у відношенню до України так часто і так (що до масштабу, в якім це робиться) безпідставно пристосовується — є навсправді одною з найстарших європейських »разв'єситихъ

клюквъ», в істнуванні якої ми самі себе супроти очевидності перевонали. Коли взяти середні цифри російської продукції, споживання й експорту хліба й порівняти їх з такими-ж цифрами інших країн, то стане очевидним, що Росія експортовала з голоду, а не з лишків для внутрішньої споживи зайвих.

Ми дозволимо собі навести тут таблицю, складену авторитетним у цій справі інтернаціональним хліборобським інститутом у Римі.

Середня кількість хліба на голову населення в різних країнах за роки 1909 — 1914.*)

Експортуючі країни	Здобич	Вивіз	Вжиток внутрі краю
	в кільограмах (1 пуд = 16,38 кільограма)		
Канада	1691	368	1326
Сполучені Держави Півн. Америки	1151	43	1108
Угорщина	651	99	552
Аргентина	1322	813	509
Болгарія	568	143	425
Румунія	875	455	420
Росія	445	64	381

Імпортуючі країни	Здобич	Ввіз	Вжиток внутрі краю
	в кільограмах		
Данія	689	267	956
Бельгія	226	313	539
Німеччина	417	80	497
Швеція	421	71	492
Франція	421	59	480
Голландія	150	298	448

На України справа стояла значно лішче, але що не так уже близкуче, як це люблять чомусь виставляти — видно хоч-би з вислідів Берестейської Умови.

Ясно, що така система форсування експорту, яка була при Вішнеградському, Вітте та їх наступниках аж до самої війни, могла базуватись тільки на пригніченості та оплутаності хлібороба боргами й податками, на відсутності у нього всякої іншої можливості оплатитись, як лише продажом хліба за всяку ціну і при всяких умовах.

Треба памятати, що таке пригнічення хліборобського класу було досягнуте головним чином при співділаню трьох чинників: 1. політики російського уряду, яка в області економічній була здавна «ліберальна» (остаючись у інших областях азіяtsky-деспотичною і імперіалістичною) й перекладала головний тягар податків на хлібороба; 2. спекуляцію «закордонних Жидів»** — кредиторів російської держави; 3. спекуляцію місцевих ембріонів нашого капіталізму, що

*) Vogel: »Russland«, стр. 147.

**) Вираз царя Миколи II-го.

оплутували хлібороба боргами й диктували ціну на хліб на вну́трішньому ринку.

Капіталізм і звязана з ним матеріальна культура — залізниці, поліпшення транспорту взагалі, електрика, телеграфи, телефони, використовування підземних багатств (угля, заліза, гасу), економія праці і матеріалу в продукції тканин, вироблюванню шкіри і т. д. — річ сама зі себе дуже хороша, потрібна й користна. Але коли поруч із залізницею »по бровці« ідуть пішки десятки тисяч хліборобів »на заробітки«, не маючи грошей, щоб купити квитка, коли загалом поліпшення транспорту служить лише побільшенню вивозу одірваного від рота хліба, побільшення в сотні раз здобичі гасу не робить »лучину« історичним пережитком, а розвиток великої текстильної, шкіряної і іншої промисловості, зруйнувавши добробут восьми міліонів »кустарів«, не говорячи вже про побічну селянську промисловість, не одяг і не обув голого та босого населення, бо не збільшив його покупної сили, — коли вуголь ішов лише на опалювання залізничних валок, що вивозили цінності — то цей бік »імпортового« капіталізму спеціально нас примушує добре подумати над своєчасністю і методами його введення і пропаганди, а зокрема над проблемою введення знову грошової системи, організованої після випробуваних зразків капіталістичного господарства при допомозі закордонного капіталу.

Коли золоту валюту заводили у себе Німці, то, хоч населення Німеччини (головним чином торговельно-промислові кола його) здавна мало значні запаси золота, хоч окремі уряди вже в другій половині 18-го віку назбиралі величезні суми грошей (самі субсидії, напр. од Англійців виносили 46.5 міліонів £, а од Французів 137.5 міліонів £)*), хоч приток благородних металів ще збільшився завдяки активному торговельному балансу і великій іміграції до Німеччини багатих Французів, хоч у 1815 р. Прусія одержала від Франції величезну на ті часи контрибуцію — 100 міліонів франків — вони все ж таки вичікували до більш слішного часу: — до моменту, поки дощ нових французьких міліардів військового відшкодування не оросив ланів німецького народного господарства — до самого 1875 року. Завдяки цьому перехід на золоту систему відбувся тут легко, на чисто національному ґрунті і дав величезну користь для всього національного господарства, не звязавши його ніякими новими тягарями.

Коли-ж цю саму систему заводила Росія — без огляду на своєчасність і свої реальні господарські потенції — вона опинилася у вище змальованому нами становищі, завдяки якому наше селянство мусіло годувати свиней, дріб, робити масло і т. і. майже виключно на продаж до міста та експорт за кордон і годувати пів світа, само не доїдаючи й вічно лишаючись злідарями.**)

*) Порівняй з даними Зомбarta.

**) Інтересно, що до цього звінча всі так уже було звикли, що коли в останні роки селянство перестало так кидатись за грошима, як раніше й почало само краще годуватись — це викликало майже обурення у міських господарів і взагалі »публіки«: подумайте, мужик »жерек« курятину та масло! І навіть досі цей тон підсвідомо бренить в багатьох »споминах« про подорожі, які друкували представники нашої зголоднілої інтелігенції, що побувала на селі.

Ось чому війна, закривши експорт хліба за кордон і увільнивши (завдяки «інфляції» і подешевшанню грошей) село від боргів, загалом значно поліпшила його становище, не зважаючи на всю ту руїну, яку вона внесла в сільське господарство.

По цій же самій врешті причині всі не хліборобські пляни сапції нашої валюти — так большовицькі як і чисто буржуазні — завжди починаються з того твердження, що «треба викачати з села гроши, де вони лежать непродуктивно».

* * *

Вже з цьогодалеко неповного огляду емісійної діяльності приватних і державних банків у різні часи й у різних країнах видно, що хвилі «інфляції», хитання «курсу», хитання і ануляція покупної сили грошей — були звищем загально розповсюдженим, майже нормальним і, навпаки, періоди стабільності, урегульованості цієї справи бували порівнюючи не так часто. І що металеві гроши від часу винайдення банкноту почали грати далеко не виключну роль в грошовому господарстві.

Такий стан грошового господарства, при якому вартість грошей, їх покупна сила була непевною, а навіть цільковитою ануляцією, дуже шкодив нормальному розвиткові господарства. Тому у всіх держав було завжди бажання унормувати цю систему так, щоб кількість грошей була пристосована до справжніх потреб народного господарства та щоб іх вартість була стабільною.

Практика ряду останніх десятиліть показала, що ця стабільність і твердість курсу грошей кожної країни на міжнародному ринку найкраще досягається тоді, коли курс паперових грошей або банкнотів стойте нарівні зі своїм золотим паритетом, і тому удержання системи паритетів стало одним з головніших і найтяжчих завдань політики нотних банків.

Удержання курсу банкнотів на цьому рівні у великій мірі залежить од готовності банку завжди виплачувати бажаючим за свої ноти відповідну суму в золоті.

Зібрання по можливості більших запасів золота стало одним з домінуючих мотивів банкової діяльності. Але не дивлючись на ясну свідомість у тому, що при золотій основі валюти лише золото юридично є справді певним платничим засобом, від часів винайдення банкнотів ні одна держава не думала серйозно про те, щоб обмежитись виключно золотими грошима і зовсім одмовитись од паперових. Вигода заведення паперових, але забезпечених золотом грошей, збільшуєчи оборотні засоби емітента і роблячи його в скрутну годину посадочем реальної цінності — благородного металю — а його кредиторів власниками лише паперових зобовязань, були настільки очевидні, що відмовитись од них, звичайно, ні один емітент добровільно не хотів, тим паче, що й не міг би зробити цього без шкоди для всього народного господарства. Практика виявила, що в нормальні часи, коли кількість оборотних засобів внутрі країни відповідає дійсним вимогам її господарського обороту, коли міжнародний обмін реальними цінностями взаємно компенсується і коли кількість грошових зобовязань даної держави, які знаходяться в руках держави іншої, не за-

надто ріжняться від її вимогових активів — попит на золото є по-рівнюючи невеликий і курс паперових грошей можна регулювати не золотими виплатами, а напр. збільшенням експорту до країни кредитора. Він збільшує попит на грошові знаки експортера, а разом із тим піднімає їх вартість. Питання удержання валютових паритетів (коли не зупиняється на паліативних засобах, як напр. дисконтова політика), звелось врешті до справи удержання так званих «вимогоного», «розрахункового» і «торговельного» балансів, і фінанси держав опинились у найтіснішій залежності від загального рівня добробуту, ступені заборженості і здібності до господарської експансії даної країни. Золото в такі часи служило лише резервним фондом, що вживався тільки тоді, коли в товарообмінному обороті і в обороті капіталу почувались якісь тертя або часовий нелад. Тоді роблено золоту інтервенцію і справи полагоджувались. Коли ж дезорганізація господарства, чи то внутрішнього, чи міжнародного, набуває таких розмірів, що золота інтервенція або приняття нових зобовязань допомогти не могли, то держави в таких випадках в тій чи іншій формі, більш або менш спокійно (в залежності від їх реальної сили) обявляли банкротство, або відносно лише своїх підданих, або відносно лише закордонних кредиторів, або відносно й тих і інших заразом і починали на-ново будувати те, чого вже не можна було відремонтувати. Таких банкротств протягом 19-го віку було біля 83.

Ми бачили таким чином, що заведення крім металевих грошей ще банкнот і грошей паперових, забезпечених золотом, збільшує оборотні кошти й уможливлює переведення господарських операцій у ширших розмірах, ніж це було-б можливо при існуванні лише того самого запасу металевих грошей і що — поки емісія паперових грошових знаків не набуває характеру »інфляції« — курс їх стойть на-рівні з металевою монетою.

Система металем забезпечених банкнот дає, як виявила практика, можливість помножити в кілька разів кількість оборотних засобів, не порушуючи цим (в нормальні часи) курсу паперових грошових знаків відносно їх металевого паритету.

Але й цей подвоєний і потроєний всесвітній запас грошових знаків пі в якій мірі не відповідає цифрам всесвітнього торговельного і кредитового обороту і цифрам зобовязань, які значать на гроші. Сама можливість таких сум виплат і зобовязань не може бути зясована, поки ми не війдемо глибше в суть організації сучасного кредитового господарства й душі його — великих акційних банків.

Ми покинули огляд діяльності приватних банків у той момент, коли більшість з них було позбавлено права емісії грошових знаків, яка давала їм великий »заробіток«. Більш того — в звязку з поступовим упорядкованням грошових систем їх چешефт по обміну грошей почав підупадати. Ім залишалось лихварство й операції по кредитуванню торговельного обороту, які не завжди можна було відрізнити від лихварства. Але й тут з розвитком караочного за лихварство законодавства, چешефт приватних банків був обмежений, а збільшення заможності міського населення зменшувало його залежність від банкірів. Здавалось що для їх професії настали скрутні часи. Але то тільки здавалось.

Нові часи, часи господарської революції, яку пережила Європа під впливом винайдення парової машини і народження акційного принципу утворили для банків нову блискучу добу та отворили їм необмежено широке поле для діяльності й розвитку. Треба було тільки пристосуватись до нових вимог.

Нова велика індустрія, будова залізниць, нова всесвітня велика торгівля — вимагали для своєї організації величезних капіталів, якими лише в рідких випадках володіла одна особа. Треба було збирати гроші, складаючи великі суми з окремих дрібних вкладок. Акційний принцип дав для цього дуже зручні і прості форми. Банки з усією енергією кидаються в цю нову для них область індустріального й торговельного грюндерства, стають організаторами торговельного і промислового кредиту, конденсаторами та розподілителями грошової енергії в народнім господарстві. Починається нова доба гарячкової перебудови європейського господарства на капіталістичний лад і банки стають на чолі цього велітенського будівничого руху, зростаючи та розвиваючись разом із ним.

Цікаво, що модерна організація банків, що завжди служать найбільш типовим зразком чисто буржуазного духа, найбільш зобовязана своєю ідеологією великому французькому соціалістові Сен-Сімонові, а своїм появленям — двом його учням Ізааку та Емілю Перейрам, які сконкретизували думки свого учителя. Гостро підкреслюючи, що вони не мають нічого спільного з типом банкірів-лихварів і глитаїв (а іншого типу банкірів тоді й не було), почали з великим ентузіазмом проводити широко задуманий план організації банку, який мав служити виключно розвиненю індустрії, полекшуючи шляхом організації кредиту засновування і фінансування великих підприємств. Їх ідеалом було утворення такого одного центрального банку, який, володіючи більшотю акцій усіх національних індустрійних підприємств, міг би направляти й керувати всією промисловістю.

Заснований братами Перейрами в 1852 р. з цією метою банк Crédit Mobilier перецінив свої сили і, заплутавшись у біржових спекуляціях, збанкрутівав. Але ідея тісного зближення банків з індустрією лишилась і, очищена од усіх громадських «утопічно-альtruїстичних» елементів, стала одним з головних кермуючих принципів в організації і діяльності модерніших великих банків. З ціх часів банки почали активно втручатись в організацію продукції.

Щоб дати нарис методи «грюндерства» і значіння для промисловості банкового кредиту, не займаючи забагато місця викладом цього питання, дозволимо собі обмежитись прикладом, який проф. Афанасієв*) на підставі довголітнього досвіду вважає характерною схемою нашого індустріального будівництва нових часів.

Збирається товариство, яке хоче заснувати цукроварню. Для того треба 500 тисяч основного капіталу, а воно має лише 200 тисяч. Посилують за дозволом заснувати акційне товариство. Дозвіл приходить, але з умовою, що товариство може почати функціонувати ли-

*) Бувший управлюючий київською конторою російського державного банку, а потім міністр закордонних справ Української Держави. Див.: «Денежный кризис».

ше після внесення 500 тисяч основного капіталу в державний банк. Грюндері звертаються до приватного банку, позичають там 300 і вносять 500 тисяч у державний банк, після того товариство вважається законно заснованим. »Загальні Збори« акціонерів негайно уповноважують вибрану »дирекцію« взяти з державного банку »основний капітал«. Дирекція бере 300 тисяч, оддає їх кредитованому банкові й остається з 200 тисячами власного капіталу плюс 500 тисяч акцій нового підприємства. Маючи ці акції, вона може під застав їх у банках одержати напр. 40%, значить ще 200 тисяч. Біля 100 тисяч уживається на закуп машин. Треба ставити будинки, давати завданки плянаторам буряків і т. і. Але для цього можна запродати цукор майбутньої продукції, під цей цукор можна одержати ще кредит тисяч у 100 — і таким чином велике підприємство пускається в ход з порівнюючи дуже малим капіталом, лише завдяки можливості кредиту. Ясно, що таке промислове підприємство цілком залежить від фінансуючого його банку, бо напр. затримка кредиту викликає для нього крізіс, який може довести до банкротства. Цей приклад торкається промислових підприємств середнього типу.

Коли ж кинути погляд на підприємства — велітні, такі, як будова великих каналів, залізниць, гірничі копальні, розроблення нафтових джерел і т. і., які вимагають для свого заснування і пущення в рух уже не сотень тисяч, а мільйонів і міліярдів, то побачимо, що для їх організації ще трудніше знайти індивідуальний капітал і що істнування їх ще більше звязано з капіталом деперсоніфікованим, інтернаціональним, що збігається зо всіх джерел у великі банки, формується в них і ними направляється для роботи в тій чи іншій області. Правда є ще й окремі люди — Моргани, Рокфелери, Вандербільди, Ротшильди — які володіють міліярдами і можуть, маючи більшість акцій у себе в руках, направляти по своїй волі діяльність таких промислових велітнів, як »United States Steel Corporation« з її міліярдом долярів капіталу і »контролем« над 82% всеї американської залізної промисловості, як »Standard Oil Corporation«, що, закладена Рокфелером з капіталом усього 4000 доларів, уже в 1912 р. посідала капітал 400 мільйонів доларів і нині »контролює« більш половини всесвітньої нафтової продукції і т. д. Але ці люди в більшості дійшли до такого багацтва в найбільшій мірі завдяки їх умінню операувати чужими грошима і являються одночасно самі керовниками великих інтернаціональних банків, поширюючи в цей спосіб свої впливи й засоби ще більше.

Само собою ясно, що в організацію продукції банки втручаються не з плятонічною метою допомогти їй своїми коштами, а лише для того, щоби збільшити свої власні кошти доходами од кредитування. Ясно також, що наслідки від такого втручання можуть бути для народного господарства окремих країн ріжні. В одних випадках цей капітал заплоднює індустрію, спричиняється до збагачення краю, в інших — спричиняється лише до винищення природних багацтв країни, до пригнічення господарської ініціативи місцевого населення й доводить його до ролі свого наймита-злідня.

Шаблону до апріорної оцінки значіння банкового капіталу взагалі, а закордонного зокрема, для народного господарства всіх

країн немає й не може бути — все залежить у цьому випадку від індивідуальних умов і обствин. Але коли брати що справу «sub spetia et aeternitatis» саму в собі лише як метод організації, то можна з певністю сказати, що без участі банків, які вишукують для підприємців відповідні кошти, розміщають акції між широкими колами громадянства, — процес індустріалізації і розвиток технічної культури не був би можливим у таких розмірах, як він відбувається нині і що в цьому банки відограли велику культурну й позитивну роль. Без участі банків ще менше, ніж процес індустріалізації, був би можливим велітенський розмах усесвітнього торговельного обороту. Цифра 70 міліардів доларів на рік красомовна сама в собі.

Пригадаємо ще раз, що всесвітній монетарний запас рівний усього біля 9 міліардів доларів і спробуємо уявити собі, яким чином можна було-б перевести подібний оборот, коли-б розрахунки по ньому проводились у дійсності готовими грошима? Звичайно, навіть тисячу частину такого обороту не можна було-б і думати.

Лише така організація, при якій фактичні виплати готовими грошима доведені до *minimorum*, уперше уможливлює подібні транзакції. І банки таку всесвітню організацію збудували. Нині купець у виключних лише умовах платить за товар готовими грошима. Звичайно він видає вексель або чек на свій банк. Такий вексель або чек, коли він акцептований солідним і заслуговуючим довір'ям банком, приймається у всесвітньому торговельному обороті не гірше від готових грошей і може бути предявником у всякий час дисконтуваній у кожному банку або проданий на біржі. І купець, той, що одержав його за свій товар, у свою чергу рідко міняє його на готівку. Він звичайно пускає його далі, розплачуючись ним за свої покупки. Врешті такий вексель (в формі »тратти« або »рімесси« і т. д.) або чек опиняється в банку, де їх збирається велика сида. Зогляду на те, що всі купці та промисловці мають у банках своє »кonto«, а всі більші банки в свою чергу звязані поміж себе, — утворюється можливість ліквідувати величезну більшість виплат, обминаючи вживання готівки, шляхом простого обміну й вирівнювання вимог поміж банками, і лише невелике »сальдо« вирівнюється внесенням відповідної суми готовими грошима, або знов таки шляхом видання одним банком іншому свого векселя на відповідну суму.

В кожній капіталістично розвиненій країні існують свої центральні й місцеві »Clearinghouse«, »Abrechnungsstelle«, »Chambre de Compensation«, або »Разсчетная Палата«, в яких концентрується обмін грошових вимог між банками без уживання готівки. Для ілюстрації розмірів таких оборотів наведу де-які цифри за останні роки:

Нью-Йорк, 1918 р. — 749.839,646.000 нім. марок, рахуючи долар по 4.20 м.;

Лондон, 1919 р. — 580.526,524.000 нім. марок — 1 фунт = 20.43 м.;

Паризь, 1919 р. — 118.160,182.000 нім. марок — 1 франк = 0.81 м.;

Берлін, 1919 р. — 182.676,608.000 марок.*)

*) V. W. Ch. 1920, стр. 1052—53.

В Росії й на Україні тепер звичайно обороту безгромових виплат не існує зовсім, але й за нормальних часів він ніколи не був великий. В 1898 р. при російському державному банку була заснована розрахункова палата. В 1905 р. її оборот виносила 6336.94 міліона рублів (при чому на філію в Київі припадало всього 83.58 міл. рб.); у 1913 р. було вже більше 35 міліардів рб.

Завдяки такому розвиненю чекового і вексельного обороту, в якому банки служать посередниками, виплати готівкою в їхній діяльності є лише дуже малою частиною загальних операцій по фінансуванню та кредитуванню торгу і промисловості, при чому країни з найбільшим розвиненням капіталістичним рівнем виявляють найбільшу тенденцію до зменшення ролі готових грошей. Наприклад уже в 1864 році John Lubbock, аналізуючи відношення між виплатами в один з більших лондонських банків, виявив, що з загальної суми, виплаченої в банк протягом певного часу:

чеки й векселі давали	96.8%
ноти Англійського банку	2.2%
ноти провінцій. банків	0.4%
дзвінкі монети	0.6%
	100.0%

А з того часу завдяки розвитку торговельного обороту й капіталізму, взагалі ці відношення змінились ще більше на користь зменшення виплат готівкою і розвитку чекового і вексельного способу розплат. В меншій капіталістично розвинутій Німеччині по підрахунках п. Obst, зроблених на підставі матеріалів двох великих банків за протягом двох місяців 1898 року, з загальної суми виплат жирові переводи і чеки виносили 78—80%, а виплати готівкою 20—22%.*)

Така організація розрахункового обороту уможливлює для банків як найраціональніше використування як своїх власних, так і депонованих у них грошей, дає можливість притиніум'ї оборотних засобів організувати, фінансувати, кредитувати і т. д. тахітум підприємств, а цим самим поширювати свій вплив і мати зиск не зрівняно більший, ніж це було б мислимо при її відсутності. Коли-б з багатого матеріалу взяти для прикладу хоча-б лише діяльність одного зі значніших німецьких банків »Deutsche Bank«, акційний капітал якого в 1913 р. був рівний 200 міліонів марок, а загальний оборот за той же рік досягав велітенської суми 129 міліардів марок. Значить цей капітал, завдяки тому, що банк встигав його обернути, беручи кругло, два рази на день, виконав господарську функцію в 600 разів більшу від тієї, яка випала-б на його долю, якби протягом року обернувся він лише один раз.**)

Що-ж торкається до жирового обороту Deutsche Reichsbank'у який має домінуюче значення для всього економічного життя Німеччини, то напр. в 1913 році середній стан вкладів на жиро-кonto приватних осіб був = 453,793.000 марок, розмір же жирового обо-

*) Georg Obst: »Bankgeschäft«, т. I, стр. 118—19.

**) Obst: »Bankpolitik«, II, 304.

роту = 287.090,035.377 марок, то-б-то на кожну марку вкладу припадало обороту 633 марок, а кожний пфеніг робив за рік оборот = 12 марок 30 пф., отже виконував господарську функцію, яку за один раз могла-б виконати лише порівнюючи надзвичайно велика сума = 12 м. 30 пф.

Це вміння використовувати господарську потенцію капіталу, уdosконалення цього вміння до просто неймовірних розмірів, є одним з найбільш близьких досягнень модерної банкової техніки, завдяки якому на перший плян виступає вже не кількість капіталу, а здібність, енергія й загальний культурний рівень тих, хто цим капіталом кермує, а також громадянства, серед якого ця діяльність проходить.

По висоті капіталістичної й такби мовити »рошової« культури, Англійці, які до війни вміли з золотим запасом усього біля 1.2 міліярда рублів обслугжити торговельний і фінансовий оборот усього світа, безперечно не мають собі рівних. Їх сучасним п'ясливим і багатим конкурентам — Американцям — доведеться ще багато попрацювати над собою, щоб досягнути рівня англійської банкової техніки.

Таким чином фактично банки без емісії паперових нот і без золота — шляхом лише переписки цифр з одного конта на інше фінансують величезні підприємства і дають утворюватись новим цінностям, нарости новому капіталові, який знов не вражений ні в золоті, ні в паперових грошей, проте існує, як активний чинник і завжди може бути реалізований супроти того-ж золота, чи паперових грошей.

Коли під цим аспектом ми ще раз оглянемо звідомлення Райхсбанку за той-же 1913 рік*), тоб-то в нормальний час, коли нікому й у голову не приходило сумніватись в існуванню в Німеччині міцної золотої валюти, то побачимо таке відношення:

В Німеччині при обороті золота не більшому як два міліярди марок — банкнотів Райхсбанка і провінціональних банків = 2,100 міліонів, емітованих державою паперових грошей = 200 міліонів, жиро-грошей Райхсбанка, інших банків і почти = 800 міліонів і, нарешті, грошових вимог у формі короткосрочних депозитів і кредитів приватних банків = 6,500 міліонів. Для розвязання всієї цеї колосальної суми — біля 9.600 міліонів марок — вимог на золото в запасі Райхсбанка ніколи не було до розпорядимости кількості більшої від 4% зазначененої суми.

В інших країнах справа стояла не краще, але це нічому й нікому не шкодило, і, не дивлячись на таку непропорціональність запасу, банк завжди міг задовільнити вимоги своїх кредиторів — коли вони того бажали — золотом.

Не менша, ніж у фінансуванню промисловості й торговлі, роля випадає на долю банків і при організації державного кредиту. Ще середньовічні банкіри промишляли цим дуже часто і в великих розмірах (пр. Manes, ст. 39). На яких умовах вони це робили, видно хоча б із того, що загальна сума їх вимог до урядів Еспанії, Франції І Португалії в 16 віці виносила 200 міліонів марок тоді, як уся про-

*) Слідом за Отто Гайном: »Goldwährung oder Goldkernwährung«, стр. 29.

дукція благородних металів за час від 1521—1560 р. була рівна всього 115 міліонів марок, — а також з таких фактів, як напр. закон 1360 р. Короля Іоанна Французського, який забороняв Жидам брати відсоток вищий од $86\frac{2}{3}\%$ на рік, як загальне виселення Жидів з Англії в 1290 р. за лихварство і т. д. (дуже велику кількість цікавих прикладів подає проф. Manes: »Staatsbankrott«). Правда держави іноді також за прикладом Пилипа II еспанського, який в 1596 р. заявив, що він уважає »найбільш зручним і дешевим способом розрахуватись зі своїми кредиторами — погане знищення всіх боргових зобовязань і припинення всяких виплат«, — платили банкірам анальгічними деклараціями, — але банкіри, опікшись на одних дебіторах, надолужували на інших і врешті не були в накладі.

В пові часи лише техніка кредитування стала тоншою, файнішою, а в методах і імпульсах не змінилось майже нічого.

Чи взяти для зразка свого роду класичний приклад, республіку Колумбію, яка за час од 1820 до 1916 року 13 разів обявляла банкротство й, не дивуючись на це, ще більше разів брала позики у закордонних банкірів, обіцюючи їм ще більші гарантії й відсотки; чи взяти Росію, якої гарантовані державою зобовязання віддавались тим же банкірам по курсу 61 за 100 (облігації Миколаївської залізниці) і яка устами большовиків видала декларацію достойну Пилипа II еспанського; чи взяти перший ліпший приклад з безмежного матеріялу, який нам дає сучасна картина державних фінансів цілого світа — скрізь бачимо те саме: Коли державі потрібні гроші, то вона мусить їх позичати й у більшості випадків може це зробити лише при посередництві чужих і своїх банків, які »розміщають« державні позики між рантеською і спекулюючою публікою, заробляючи на цьому ріжницею між емісийним і біржовим курсом і відповідну пропозію за »турботи«. Відношення між номінальним, біржовим і емісійним курсами державних позик а також висота заробітку банків, які посередничать при цьому, залежить від того, в якій пропорції в кількість випускаемої державою позики до кількості на ринку вільного капіталу, що шукає приміщення в паперах з певним опроцентованням. Звичайно великі банки, що посередничать у цьому, добре орієнтуються в політичній і економічній ситуації й завчасу встигають увільнити свої портфелі од тих паперів, по яким грозить припинення виплат, перепродуючи їх у »публіку«, і навпаки скуповують ті папери, на які курс має піднятись. Так напр. з числа 30.5 міліардів франків, які — по підрахунку Н. Кірре: »Die Kriegsanleihen der europäischen Großmächte«, ст. 409 — Росія була позичила через французьких банкірів, нині 7.5 міліардів військових позик та до того 3 міліарди за розвязання купонів од початку війни до 1/III 1918 року падають тягарем на французький уряд, а решта — біля 20 міліардів — на кешено дрібних французьких рантів. Банки, які посередничили й мали найбільший зиск на реалізації російських позик, само собою потерпіли найменше, бо своєчасно встигли зорентуватись в ситуації й ліквідувати запаси небезпечних російських паперів.

Чим у більше скрутних фінансових обставинах перебуває держава, тим її важче діставати кредит і тим дорожче він їй коштує.

Можливих раніше липше для таких держав, як Колумбія й Росія.

емісийних курсів зазнали в недавні часи й такі держави, як Франція, 4%, рента якої була випущена по курсу 68.60% (в той самий час напр еспанська 4% рента нотувалась по 129%, а 4% державна позика по курсу 70.80%). Навіть Англія, перші військові позики якої йшли вище паритету, мусіла в 1919 р. випустити державну позику по курсу 80% і другу частину тієї-ж позики по курсу 85%, приймаючи на себе розумітися обовязок виплатити через певний речінець суму позики по паритету.*)

Історія державних боргів знає дуже небагато випадків, коли б якася заборжена держава справді як слід поплатила свої борги. Звичайно діло обмежується тим, що держави намагаються «консолідувати» свої борги — паданням їм такої форми, при якій можна встигнути розшукувати — чи то з податків та монополій, чи з інших джерел державних доходів — кошти на покриття відсотків по цим боргам і можливості нових позик для виплат по тим, яким уже кінчиться речінець. Завдяки тому, що державні видатки майже скрізь ростуть непропорціонально до державних прибутків, утворюється така ситуація, при якій з ходом часу заборженість держав стає все більшою, виплата відсотків по них усе тяжчою і залежність од тих, хто або через кого можна позичити гроші — банків — все тяжчою й нестерпимою.

Коли держава стає дебітором окремих груп своїх підданих — це дає останнім дуже великий вплив на всю державну політику і можна назвати багато прикладів, коли уряди держав відогравали de facto лише роль виконавчого апарату фінансових груп, які, лишаючись «за кулісами», імперативно направляли весь ход державної машини. Але в цьому випадку принаймні *de jure* держава має змогу забезпечити себе від занадто великого визиску, користуючись своїми правами суворена. Коли-ж кредиторами держави являються групи капіталістів чужої країни, до розпорядимости яких може стати весь мілітарний, дипломатичний і т. д. апарат інших держав — становище держави-дебітора ускладняється крім моментів чисто економічних і правних ще й політичними. Наслідки такої заборженості бувають ріжкі. Або винищення господарства шляхом надмірного експорту, розпродаж природних багатств, віддання в оренду закордонним капіталістам ряду державних монополій, віддання їм права зібрання цла на кордонах і т. і. — це у випадку, коли держава-дебітор є слабою й нерішучою, а її кредитори в силі (так було в Росії, Турції, Египті, так є в Австрії, Польщі і т. д.); або — коли держава-дебітор, визнавши, що *suprema lex — salus populi*, робить з цього відповідні реальному відношенню сил висновки, ліквідуючи свої борги на зразок Пилипа II, чи передаючи їх під усякими формами на чужі плечі — ануляція їх і початок нової економічної ери. Практика показала, що кредит держави після її банкрутства ставав звичайно на довший час міцнішим, ніж перед тим, і що конкуруючі поміж собою групи закордонного капіталу завжди поспішали до нещодавно збанкрутівавшої держави з пропозиціями нових кредитів, цілком вірно розраховуючи, що держава, яка не-що-давно

*) Кірре, 419.

збанкрутовала, тепер платитиме по новим боргам, щоб скріпiti до себе довіря, і що вона, не бувши перегружена боргами, матиме змогу це робити; тоді, як держава перегружена зобовязаннями й не декларує банкротства, ще мусітиме це зробити, а значить, що в цю хвилю не являється поки-що достойним довіря дебітором. Та-ж практика показала, що збройні інтервенції для збору боргів дуже рідко давали бажані наслідки.

Коли знов розглянати цю справу під аспектом її значення для організації грошової системи, то ми побачимо, що при всіх цих операціях ніякого нового реального капіталу, реальних цінностей не будеться. Але кожна переписка сум боргів показує їх збільшення й дає кредитові підстави для пропорціонально ще більшого поширення своїх операцій, для утворення нових грошових і капітальних фікцій, на яких — як це вже ми бачили — збудований весь сучасний капіталістичний оборот.

* * *

Ми зробили спробу дати ескізний нарис ролі банків в організації ряду дуже важливих галузей економічного життя: торгу, промисловості, державного кредиту, а також емісії й «роблення» грошей.

Нарис цей зовсім не претендує на повність. Для цього було б потрібно цілого ряду спеціальних розвідок. Тут ми скрізь уживали слова «банк», або «банки», не детермінуючи близче цього поняття й не вказуючи на ту диференціацію й поділ праці поміж окремими типами банкової справи, яка утворилася протягом 19 століття, існує й розвивається далі. Емісійні потні банки, головним завданням яких є випускання й регуляція обороту банкнот; гіпотечні (земельні) банки, сфера діяльності яких обмежується головним чином посередництвом у купівлі-продажу земель, ґрунтів, будинків і т. д., організацію меліоративного кредиту, фінансуванням сільського господарства і т. д.; торговельні банки, через які йде більша частина комерційного обороту; індустріальні банки і спеціальні товариства по фінансуванню й організації промисловості й транспорту; банки, фахом яких стала емісія цінних паперів і гра ними на біржі; банки, які спеціалізувались на організації державного кредиту; ощадні каси; товариства взаємного кредиту; кооперативні банки; банки міські й земські; банки державні; акційні приватні; банк, який «контролює» якусь одну, або скілька галузей всесвітньої продукції, в руках якого знаходиться доля цілого ряду великих і малих держав (напр. National City Bank of New York) і якийсь злидений банкір десь у Золотоносі з капіталом у десять тисяч карбованців; банк, що держить у своїх руках могутні трусти і окремий капіталіст (Морган, Рокфеллер), од якого безпосереднє залежить цілий ряд могутніх банків; банк, що організовує промисловість і промисловість, що утворює для себе банки, — все це зявища, які відображають дуже велику, актуальну і ріжноманітну роль в народному господарстві й вимагають окремо спеціального вияснення. Завданням цього нарису є торкнутись банкового питання лише постільки, поскільки це необхідно для зрозуміння сучасної структури грошової системи й тому ми вважаємо можливим обмежитись тут тільки таким загальним оглядом.

Але гадаємо, що вже з того, що було сказано, можна уявити собі до певної міри методи і значення банків для народного господарства окремих країн, причини їх величезного вильву і суть сили обеднаного в них інтернаціонального капіталу. Як колись у Єгипті існували величенські резервуари, в які зо всіх усюд збігалась і збиралась сила води, що потім із цих резервуарів направлялась до місць, де була суща на полі, так і в модерні великих інтернаціональні банки збігаються й концентруються там і злидени іощадності урядовця або робітника, і величені засоби якогось нафтового або залізного трусту, і оборотні капітали купця і т. и., утворюючи в сумі капітали такого розміру, для якого нема нemo жливого завдання. Чи то треба оплодотворити міліони десятин пустині, провівши за сотні верстов туди воду, чи збудувати тисячі верстов залізниці й обслугжити її рухомим майном, чи з глибини землі добути заховані там скарби на поверхню, чи дати змогу якомусь Гершкові з Баришполя купити пару сот кіп яєць, дисконтувавши його вексель, — врятувати або зруйнувати фабриканта, відкривши або закривши йому в слушний час кредит для розплат за сиривці або з робітниками, чи дати великій державі змогу вести війну або заводити поліпшення державного господарства, — в усіх цих випадках рішаюче слово належить банкам, а власне через них тим нечисленним групам людей, коло яких концентрується всесвітній капітал і після директив яких »імущому дается а від неімущого віднімається.« Мабуть ні до одної сфери людського життя ця евангельська істина не підходить з такою обсолютною точністю, як до банкової справи і ніде так глибоко не сформульовано страшного механічного змісту законів капіталу.

Ми бачимо, що багаті банки працюють головним чином з допомогою чужого капіталу і чим більший банк, тим більше того чужого до нього безупинно напливає. Ми бачили також, що порівнюючи з золотими чи паперовими грошима, якими оперують банки, в їх діяльності незрівняно більшу роль відіграють кредитові фікції, між якими лише відношення є реальним і що *de facto* для сильного банку майже ніколи не буває потрібно користуватись своїми золотими запасами й виплачувати значні суми готовими грошима. Вони в процесі кредитових оборотів самі собі »роблять« свіжі гроші, які безперечно не мають безпосередньо нічого спільногого з дзвінкою монетою, але в більшості випадків справді »забезпечені« (як що абстрагувати від так зв. »фінанс-векселя«) якимсь реальним оборотом цінностей, для якого вони утворюються, або зобовязанями певного дебітора.

Держиться ця система лише свою динамічністю, своїм безупинним рухом вперед. Якби ця машина була зупинена хоч на одну хвилину і одночасно була зроблена спроба реалізувати всі зобовязання — негайним результатом був би крах, цілковите банкротство всесвітнього капіталістичного господарства з усіми його необчислимими наслідками. Поки-ж реалізація зобовязань вимагається лише частково, в міру потреб самого цього капіталістичного господарства — ця система близкуче себе виправдує і тільки часово, під впливом ріжних політичних і економічних чинників вибухають льокальні кризи. Але ці льокальні кризи не руйнують самого прін-

цішу. Навпаки, зруйнувавши слабших, вони сприяють ще більшій концентрації міжнародного капіталу і його сил.

Наслідки цієї діяльності на народне господарство, як ми вже вказували в іншому місці цієї розвідки, бувають найріжніші. В одних випадках, завдяки розвитку капіталістичного господарства, розвивається внутрішня промисловість, цвіте торговля, піднімається загальний рівень добробуту і притікає щорічнадань з боку менше щасливих держав, — в інших, як у нас напр., цей чужий банковий капітал грав ролю помпи, що викачувала відсотками всі соки з народного господарства.

Коли ми тепер, маючи вже на увазі існування й дальший поступовий розвиток цих грошей і капіталів у «газообразному» стані, читатимемо про існування зобовязань на сотні міліярдів і обороти на тисячі міліярдів, які всі значать на золото — то не будемо дивуватись, що цілком серйозні (я не кажу, що цілком поважні) люди витрачають час на переведення такого роду розрахунків і не будемо думати, що всі ті, хто має на інших вимоги, які значать на золото, справді хотять його одержати. Навпаки це було б для них нещастям, що зруйнувало б усю їх силу і весь їх вплив. Сучасний капітал досяг такої степені розвитку, при якій вся дійсно могутня і страшна його енергія перетворилася — вживаючи влучного виразу В. Зомбarta — в «газообразну», напор якої ледве витримує «золота форма», де ця газообразна енергія сконденсована.

Витримають тепер ці форми чи ні? Удастся «сконсолідувати» «пливаючі» сотні й тисячі міліярдів «золотих» зобовязань, чи інфляція їх ще зростатиме? Чи удержиться на далі золотий психоз огорбованих нині народів і чи матимуть вони охоту й можність приносити нові жертви «золотому тельцу»? Чи вистане у них єдності і творчості для установлення нового modus'у? — це все питання, на які дадуть відповідь найближчі літа.

Не бувши пророком ми не можемо зараз з певністю сказати: «так», або «ні», хоч багато даних — швидким темпом зростаюча анархія в грошовому господарстві більшої частини всього світу; катастрофічне, як у переможених так і у переможців, становище державних фінансів; трагедія сотень міліонів людей, які завдяки цій системі при найщиршому бажанню і тяжкою працею не можуть собі заробити на виживлення; назриваючий крізіс всесвітньої продукції по причині вичерпання «покупної сили населення» ряду країн; абсолютна відсутність творчої думки, якась незрозуміла на перший погляд прострація й імпотенцість всіх планів санації грошового господарства, які пропонувались в літературі і виставляються на численних економічних зіздах найвидатнішими світовими економістами, які не хотять або не можуть вийти за межі «золотого обруча» — дають на наш погляд досить солідну підставу думати, що сучасний крізіс не розвяжеться без порушення і зміни самого принципу, на якому збудоване сучасне капіталістичне грошове господарство. Бо забагато зібралось «газообразного капіталу» і завелика його ексцентрична енергія, щоб не прорвати своєї тонкої золотої шкарзуни.

Ми не маємо на увазі розглядати тут безнадійно заплутаної проблеми всесвітнього грошового господарства й шукати для його

оздоровленя якийсь новий рецепт Всесвітній капіталізм і без нас дасть собі якось раду, або буде переможений большовизмом.

Але ми мусимо для себе встановити твердий і ясний погляд на цю справу і забезпечити свій народ від того, щоб його коштом, як це вже не раз бувало, відбувалось розплутування цієї справи.

Для того треба раз на завжди установити, яке місце ми — український хліборобський клас і хліборобська Держава Українська — займаємо в розвитку капіталізму, в якій мірі спричинились до нього, в якій мірі заинтересовані в його удержанню, як одивився б на наших економічних інтересах його крах і чи можемо ми незалежно від нього налагодити своє господарське життя в нутрі країни і звязатись з все-світім господарським життям у тій мірі, як це для нас необхідно й користно.

Чи ми, хлібороби, справді є »бу́ржуазією«, яка розцітає лише разом з капіталізмом, чи може навпаки — »аграрна буржуазія« не тільки льготично (*contradiccio in adiecto*) але й фактично не існує і хлібороби економічно не заинтересовані в підтримці інтернаціонального капіталізму в його сучасних формах і можуть собі знайти свій власний шлях без його допомоги.

Постараємося виявити це цілком обективно, базуючись лише на фактах.

* * *

Не згадуватимемо тут про нашого дрібного хлібороба-селянина, якого ліберально-буржуазна економічна політика російського уряду, залежна від політики міжнародного капіталу, нещадно руйнувала і примушувала всі здобутки своєї праці віддавати на розвиток твоїй політики. Але та сама доба розвитку капіталізму довела до злиднів і не одного середнього й великого аграрія.

Хто пригадає собі позицію, на якій від сорокових років стояли представники »реакційної« частини аграрного класу в Росії — в більшості великих земельні власники-славянофili — супроти заведення капіталізму в Росії і порівняє її з позицією »революційних«, але також аграрних ідеольгів — Герцена, Міхайлівського, пр. Каришевського і інших, той побачить, що слова Міхайлівського:

»Вся преса, що висловлюється за розповсюдження кредитових установ, за збільшення в нашій батьківщині числа акційних товариств, або так само за розвиток нашої великої промисловості — несе власне на своєму щіті гасло занепаду й злиднів російського народу«*) —

могли бути з такою ж щиростю сказані в свій час і »Москвітянином«. І дійсно позиція всіх революційних і реакційних, але мислячих, російських аграрних кол була завжди одверто ворожою супроти капіталізму, а особливо супроти закордонного капіталу.

»Буржуазія«, що виступає проти капіталізму, який є сутью всякої буржуазії — це абсурд, або самознищення. Отже, або »аграрна буржуазія« не існує взагалі, або це перший в історії випадок клясового самознищення.

*) Собраніє Сочиненій — Т. I, ст. 660.

Та велика економічна робота, яку аграрії вели в земствах, організовуючи земські склади машин, рукомесні школи, кооперативи і т. ін.,*) ті вимагання до уряду монополізувати державою хлібну торговлю (з окрема підтримка пр. Мігуліна) і вирвати її з рук буржуазії — все це на стільки яскраво бочі в очі факти, що болюче стас за тих, хто того не бачить і соромно за тих, хто не хоче бачити і сей раз повторює завідому неправду. А може наші хлібороби робили все це »по недомислу«, не розуміючи своїх власних інтересів, через некультурність, через біdnість?... Візьмім для провірки інших, безперечно культурних, багатих і впливових хліборобів, візьмім самі верхи чужих великих аграріїв — німецьке земельне дворянство — і огляньмо їх відношення до капіталізму.

Поперед, ніж запитувати представників ідеології цього класу, розгляньмо за Зомбартом**) де-які обективні дані і, звичайно, в першу чергу жиро-кonto пімецьких хліборобів у Reichsbank'у. Цей огляд дасть нам несподівані результати. Показується, що з усього численного й могутнього класу німецької »аграрної буржуазії« мають своє кonto в Райхсбанку... 183 (сто вісімдесят три) человека, середня сума вкладу якого виносить 5046 марок, а відношення їх участі в порівнанню з іншими (головним чином купцями і промисловцями) = 0,4%.

Коментарі тут зайві.

Підемо далі. Може знайдемо капіталізм в хліборобстві в близкучому розвитку акційних хліборобських товариств? І тут цілковите розчарування. Не тільки у нас, але і в капіталістичній Німеччині і в ультра капіталістичній Англії не має ані одного чисто хліборобського акційного товариства.

»Але ж це саботаж! Маркс казав, що процес концентрації капіталу обхоплює всі галузі людського господарства. Дрібна власність мусить загинути, а хліборобські підприємства-велітні не можуть не бути чисто капіталістичними...«

Але хлібороби чомусь і тут у супереч законам капіталу йдуть своїм шляхом. Скрізь поміж ними все більше перемагає принцип дрібного і середнього землеволодіння, а великі маґнацькі володіння зникають, не витримуючи конкуренції з малими. І навіть в країні здавна на весь світ уславленій умінням використовувати привілеї концентрації капіталу — Північній Америці — немає ані одного хліборобського труста і за той час, коли дрібна промисловість майже зовсім заникла під пресом концентрації капіталу — число окремих, чисто селянських господарств зросло з 1,4 міліона до 5,7 міліонів. І американський капіталізм досі навіть не робив спроб вступати з дрібними хліборобами в конкуренцію.

Але ж чому капітал зовні не йде в сільське господарство? Чому, іншими словами, досі немає ані одного чисто хліборобського акційного товариства? Чому навіть мови не може бути про якісі перешкоди для масової організації купальень і лікарень, готелів і театрів, зоольо-

*) Про кооперацію сподіваємось висловитись окремо, але вже тут зазначимо відомий факт, що кооперацію утворила й розвила на Україні трійка: піп, пан і сельський учитель. Соціалістичні гасла і соціалістичні елементи вийшли туди, звичайно, пізніше і на готове. Органічного звязку з українською кооперацією вони майже не мають.

**) W. Sombart: »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert«, ст. 330.

їчних садів і кінематографів, індустріальних і торговельних, транспортових і асекураційних підприємств в формі акційних товариств, і лише для хліборобських маєтків це є виключенням? Чому предківські господарства вже здавна не перетворились в «засновані»? — питав вже цитований Зомбарт і одновідає, що цей факт цілком зрозумілий для того, хто знає, що сущностю і підставою капіталізму є як раз те, чого не можна легко пристосувати до хліборобства, а саме: розвязання всякої вартості в кількості; заміна всякого особисто-індивідуального конкретно убарвленим відношення сумою абстрактно-річевих договорних зобовязань; розглядання кожної частини посідаємої власності, як і кожного підприємства виключно під аспектом вигодності для здобуття грошей. І сільсько-господарська праця, по самій своїй внутрішній суті і змісту, протестує проти »перенесення на поле принципів контор і точок погляду капіталістичної організації«. Той же Зомбарт ще раз підтверджує відомий факт старого антагонізму між німецькими аграріями і буржуазією, а переходячи до впливу капіталізму на дрібноселянське господарство, констатує, що він зруйнував дрібну домашню селянську промисловість, витіснивши її вироби продуктами великої індустрії і одночасно обслугував селянство боргами і поставив селянина в таку залежність од торговців та лихварів, що »хлібороб у Баварії хазяйнє на своєму господарстві, має інвентар, худобу, але все це належить фактично Жидові; господар же фактично став лише поденщиком і часто мусить ще радіти, коли той не виставить його »an den Pranger«. А баденський міністер фінансів Бухенбергер констатує, що залежність селянства од ціх же гандлярів і глитаїв довела до того, що не рідко »особиста свобода дебітора майже не існує і він фактично приговорений до ролі безвольного раба свого зайmodавця«, і тільки завдяки самодопомозі хліборобів, хліборобській організації, кооперативів, німецьке селянство вибороло собі певну незалежність од капіталізму, принаймні в найбільш неприємних його формах.

Але одірвімось на хвилину від сучасного й перенесімось думкою за ряд тисячеліть назад — до Єгипту при Птолемеях. Поки була влада в руках місцевих хліборобів, держава посідала монополію на банки.*). Ці банки влаштовували великі склади, де кожний хлібороб держав хліб на своєму конто. Податки міг він платити, як хотів, або грошима, або хлібом. Все це було влаштовано для цього, щоб зробити хлібороба незалежним од торговця і приватного капіталіста = буржуазії. Приватний банківський гешефт був заборонений. За порушення ціх норм, за спроби перемогти закони землі законом капіталу, робилися репресії, які іноді доводили до... »ісходу з Єгипту«. На раз прийшла чужа, римська сила, опанувала Єгиптом і зруйнувала владу місцевих хліборобів. Вона зразу ж одмінила банкову монополію і з цього моменту, як констатує за рядом істориків Ф. Герліх »das egyptische Bankwesen einen gewaltigen Aufschwung nimmt.«

А чи ж не є фактом, що сільське господарство Англії було з руїноване розвитком англійського капіталізму? Хто не пригадує собі

*). Dr. Gerlich: »Geschichte und Theorie des Kapitalismus«, ст. 214.

поворотно-пропорціонального руху наростання там капіталу і зменшеня посівної площи від другої половини 19-го віку аж до війни? Англія на цьому не програла: капіталізм дав їй змогу, мати на 640 міліонів фунтів стерл. річно »незримого експорту«,* який більш ніж компенсує упадок с.-госп. продукції. Для неї перемога »Закону Капіталу« загалом користна, але кому невідома доля голодного ірландського хлібороба, який всею стихією своєї натури держиться »Закону Землі« і гине, коли Закон Капіталу перемагає?

Чому нині в багатій, ультра капіталістичній Північній Америці хлібороби-фармери (навіть дуже заможні) так озлоблені проти буржуазії, що часто погрожують можливостю свого переходу на бік . . . большовизму? Чому хлібороби каладийські так довго добивались і парешті добились закону, по якому посередником між ними і консументами мусить бути уряд а не »приватна ініціатива«? Чим пояснити одверто ворожу позицію нинішніх далеко не »пролетарських« парламентів і урядів Угорщини й Болгарії до »мобільного капіталу« і суспільних класів-носителів його закону? Чим пояснити, що найбільшими прихильниками розвитку капіталізму в Росії були завжди марксісти всіх напрямків до Леніна включно?**) Чому Сен-Сімонівська соціалістична ідеольгія привела в своїй конкретизації до утворення модерних мобільних (не гіпотечних і не кооперативних) банків, а обидва — Ісаак і Еміль — Перейри спільно з Ротшильдом і іншими приймали таку діяльніну участь в російській залізничній панамі? Чим одріжняється врешті ідеольгія большовиків (див. Бухарін — Програма больш. ком.), які хотять, щоб »один зцентралізований банк став своєю роду бугальтерією соціалістичної товариської продукції«, від ідеольгії, методів практики і досягнень сучасних зах. європейських і американських банків-велітів? Чому талантливий директор великого німецького банку »номіналіст« буржуазний Ф. Беніксен проповідує як раз ту саму теорію грошової системи, яку так послідовно але карикатурно проводять також переконані »номіналісти« в Москві? — Той самий концентраційний, квантітативний, анонімний принцип біржи й банкової контори; та сама і з тих самих елементів, що й банківська, рекрутована »советська« »робітнича« »аристократія«; той самий, лише в інших формах, визиск справді працюючої хліборобської маси; той самий похід проти хліборобської кооперативної організації і т. д.? А небольшовик, соц.-дем. Отто Бауер (див. »Der Weg zum Sozialismus«), чим одріжняється по сути і від Бухаріна і від Ротшильда або Моргана? — Лише тим, що поки Ротшильд вигодує після всіх капіталістичних правил банківську гуску — він спільно з Бухаріном стежить зі співчуттям за цим процесом і вважає, що абсолютно так і мусить бути. Але лише для того — додає сам до себе — щоби потім соціалізм любісенько сам міг її зісти. Бухарін і Ленін не дочекались і накинулись на недогодовану. Бауер, Реннер,

*) Дохід од капіталів інвестованих закордоном, банкового посередництва і транспорту чужих грузів — V. W. Ch. 1919, ст. 976.

**) В. Ільїн: Розвитіе капитализма в России.

Шейдеман, Вандервальде і т. д. радять ще почекати, поки вібеться в сало . . . Ріжниця лише в цьому. Але разом з тим ці ж народні заступники і соціалісти демократи вважають цілком нормальним те, що інтернаціональний капітал захоплює все більший вплив на території їх держав і радіють, коли якомусь з іхніх банків удається зробити »аншлюс« до так недавно ворожої капіталістичної групи, яка, звичайно, дуже скоро надасть цьому господарству явно кольоніальний характер.

»В сучасному буржуазному громадянстві здійснилась реальна сущність жидівства; практичний дух жидівства став у ньому практичним духом християнських народів«, а »на що направлене всесвітнє устремління жидівства? — Практична потреба, власна користь. Що є всесвітнім культом жидівства? — Лихварство, торг, шахер. Що є їхнім всесвітнім Богом? — Гроші« — писав великий Жид 19-го століття Карло Маркс,*) аналізуючи роль Жидів в організації капіталістичного господарства і шукаючи глибших причин цього заявища в виявленю і розвитку духа народів.

І йому здавалось, що »в тій самій пропорції, як християнство ожидовляється (проймаючись капіталістичним духом) —— жиди од цього духа емансинуються« (переходячи, звичайно в ряди соціалізму). Великий Жид на щастя помилувався бо: 1-о не всі християни глибоко прийняли догму Закону Капіталу, яку Маркс ідентифікує з духом жидівства — ідеольгія, психольгія, етика, естетика, релігія і нарешті економічний устрій хліборобського класу на всьому світі не піддався їй і не змінив ніде свого життя згідно »закону землі«, і 2-о після реального гіркого досвіду наших днів — невже в кого засталеться сумнів, що Маркс, звичайно підсвідомо, думаючи, що веде в соціалізмі до емансипації жидівського духа од нього самого, зробив цілком протилежне діло — знайшов нову форму для втілення того ж самого, в усій його чистоті, не емансиюваного жидівського духа? Всяка людина є тим, чим вона є, чим його зробили сотні поколінь предків і ніякий дух сам од себе емансилюватись не може. Це є »предбъл его же не преидеши«.

Ми не є юдофобами. Ми не є також могильщиками капіталізму. І за ним, і навіть за оборотною стороною його — большовизмом ми визнаємо певні заслуги, виконання певної культурної місії. Марксівську характеристику жидівського духа, що не тільки створив капіталізм і большовизм, але також дав такі уми як Спіноза, Бергсон і т. д., ми визнаємо по меншій мірі не вичерпуючою цього питання. Але ми рішуче проти Маркса спроби універсалізації значення Закону Капіталу, який він хотів перенести в царство Закону Землі, і ще менше ми можемо з ним погодитись в справі ідентифікації основних психольгічних імпульсів хліборобського християнського класу з капіталістичним чи соціалістичним духом жидівської нації.

Ця характеристика і така трагічна по своїм наслідкам універсалізаторська помилка Маркса, яку на тисячу ладів повторюють і поширяють досі так його вороги, як і прихильники, мусить бути нарешті

*) Цитую за В. Зомбартом: »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert«, ст. 112—113.

ясно зрозуміла й відкинута всіми — інакше ніколи на нашій землі ні спокою, ні ладу, ні нормальної праці не буде.

Цим ми не хочемо сказати, що хліборобський клас, що живе і працює по Закону Землі, є монолітним, без усяких внутрішніх суперечностей і групового антаґонізму. Ми лише підкresлюємо, що ці взаємовідносини і внутрішня боротьба між ріжними групами хліборобського класу не тільки не ідентичні з проблемами боротьби буржуазії з пролетаріатом і пануванням капіталізму, або соціалізму, а навіть не мають з ним нічого спільногого і мусить бути вирішеної й полагоджені зовсім од них окремо й незалежно. І це буде зроблено і едля торжества і слави пролетарського чи буржуазного інтернаціоналу і на погибель буржуазії чи пролетаріату по якомусь універсальному шабльону Леніна чи *»Revue Internationale du Commerce de l'industrie et de la Banque«* — а для скріплення державності, підняття рівня економічного добробуту всього людства, відповідно до індивідуальних умов хліборобської праці в ріжних місцях і під кермом забутого і буржуазією і пролетаріатом, але продовжуючого свою активну чинність в хліборобських колах живого й вічного Закону Землі.

Але яке значіння мають ці справи для викладу питання про організацію грошового господарства? — може спитати нас читач.

На нашу думку — дуже велике. Бо від того чи ми визнаємо себе одним з свідомих чинників, які утворюють і розвивають капіталізм, або соціалізм, чи бажаємо розвиватись і працювати в своєму господарстві по змозі незалежно од них обох — залежить і вибір того шляху, по якому ми мусимо йти для налагодження нашого грошового господарства.

Один з першорядних знавців сучасного становища грошової справи, Ф. Бендіксен, гостро підкresлює необхідність одержняти два окремих роди грошей: 1. Гроші, які кожна людина або кожне господарство мусить мати в своїй кешені чи касі для переведення господарських розрахунків і 2. гроші-капітал, який служить людині, або господарству, засобом до одержання певного доходу від оборотів цього капіталу.

Кількість грошей першого порядку в обороті кожної держави і розмір потреби в них з боку населення опреділяється відношенням до числа населення, його добробуту, середнього рівня цін. Вона менш більш постійна, і для неї цілком вистачають ці розмінні грошові знаки, які випускають в оборот держави. Потреба в гроšíах другого порядку залежить од рівня капіталістичного розвитку країни і задовільняється співділанням нотних і кредитових банків, що утворюють »нові гроші« на ґрунті кредитування торговельних і промислових операцій в ріжних формах »елястичної емісії«.

Попередні рядки мусіли виявити, що хлібороби не творили ані сучасного капіталізму і його грошової системи, ані »газообразних капіталів«; не мали ніяких вигод од їх розвитку і тому за той кризіс, в який кинула весь світ гіперкапіталізація і гіперспекуляція — ніякої, ані моральної, ані матеріальної відповідальності нести не можуть і не хочуть. Закон Капіталу, що утворив міліарди мобільного капіталу

в »газообразних формах« — як це називає Зомбарт — або в »формах елястичної смісії« — як це характерізує Бендіксен — в розмірах »астрономічних, а не фінансових чисел« — як каже Гільферіх — і Закоп Землі, для якого гроші служать лише розрахунковим засобом для біжучих господарських потреб і який творить лише реальні цінності, — це два зовсім різні закони з різними областями впливу, різними методами й різними цілями.

Коли це так, то які мусять бути більші ціли нашої економічної взагалі і грошової зокрема політики? Чого ми хочемо досягнути? Агресивного індустріалізму? Ні. — Дай Боже, щоб наша промисловість могла хоч якнебудь обслугувати нас самих. Збільшення і забезпечення доходності наших капіталів, інвестованих по чужих краях? — Ми таких капіталів не маємо й не думаємо мати. Перенесення все-світнього фінансового центру з Лондону чи Нью-Йорку до Києва, Одеси або Золотоноші? — Ані надії ані бажання такого ми не маємо принаймні на цілий ряд десятиліть. Утвореня на Україні центру транзитної й посередницької торговлі між Сходом і Заходом? — Можливо, що справа ця матиме для нас колись актуальне значення, але в усіх разі дуже не скоро.

В звязку з цим і не є для нас центром ваги грошової проблеми утримання і скріплення вартості наших капіталістичних фікцій. Не збільшення їх активності за межами нашої держави, а лише утворення такої розрахункової системи, при якій обмін реальними цінностями внутрі країни і поміж нами та закордоном міг би відбуватись нормально, без перешкод, які вносять хитання курсу валюти. Порівнююча вартість між різними товарами мусить при цій системі опреділятись виключно чинниками, що лежать в умовах їх продукції, попиту й подажу і зовсім не залежати від того, »за які гроші« ці товари купуються і не від розуму чи глупства, працездатності чи ледарства, щастя чи недолі тих осіб, що присвоїли собі право »гроші« ці друкувати. Ми не хочемо ні вигравати ні програвати на валюти; — ми хочемо лише, щоб кожний український господар-продуцент завжди міг одержати в обмін за свої реальні цінності відповідний еквівалент продуктів праці інших людей. Коли для прикладу візьмемо реальну цінність: пуд пшениці, справжня споживча цінність якого і в Америці й на Україні є однаковою і вимагає для своєї продукції приблизно однакової праці чи то від американського чи українського хлібороба, і порівняємо їх обмінну вартість, яка залежить від »валюти«, од того, за які гроші він продається, то побачимо, що американський хлібороб, продавши свій пуд пшениці за 158 центів (нинішня ціна в переводі з бушелів на пуди), може купити напр. в Австрії за ці 158 центів, перевівши їх на корони, товарів за 426 корон (по курсу 1-го жовтня 1920 р.). Український хлібороб за той же пуд пшениці, спродавши його за 500 гривень (по чуткам така там нині середня ціна), одержить змогу купити в тій же Австрії товарів усього за 50 корон, а в Америці *maximum* за 15—20 центів, тобто на 10—15 разів менше ніж хлібороб американський. Уся різниця ціни на світому ринку опиниться в кешенях посередників, які цього хліба й не сіяли й навіть не бачили.

Усунути цю ненормальності, яка доводить нас до злиднів є одним з головних завдань всякої спроби організації розрахункового обороту

і це є саме та проблема, яку ми мусимо розвязати так, щоб наше народне господарство од цього не терпіло шкоди.

Але раніше ніж виступити з пропозицією свого пляну, ми мусимо приглянутись до тих засобів, якими інші намагались і намагаються запобігти цьому лихові.

В кінці минулого століття російський уряд шукав виходу в той спосіб, що вводив, приносячи для того величезні жертви, золоту валюту. Золото по всьому світі мало однакову ціну і таким чином думалось, що коли всно буде розрахунковим середником, то це забезпечить нашого хлібороба від утрат на валюті. Вітте врешті допяв свого. Коли б йому пощастило ще провести банкротство Росії відносно її закордонних кредиторів (в 1905 р. це підготовлялось) і коли б ми в спадщину від Росії одержали не самі борги, відсотки від яких виражуються в »астрономічних, а не фінансових числах«, а значний золотий запас, і коли б упорядкованість наших політичних відносин дозволила нам цей запас зберегти — не було б у нас ніякої грошової проблеми й не були б нам потрібні ніякі реформи. Але цього не сталося, і тепер, коли весь золотий запас розкрадено большовицькими і всячими іншими представниками »влади«, і коли численні представники численних же влад, а поруч з ними й безліч приватних осіб за свій »страх і риск« і під забезпечення своїм словом, або і без нього друкують десятки відмін »грошей« в кількості, на яку дозволяють запаси паперу і сила друкарських машин, а експозитури »закордонних довірителів« з Варшави, Криму і т. д. виглядають часу, коли знов можна буде починати стригти купони — думати про можливість повороту до старої системи, опертої на золоті, немає ніяких підстав.

Другий спосіб — на зразок спроб, роблених Україною після Берестейського Миру, Ліанозовим в Архангельську, де-якими кавказькими республіками, республікою Панамською й іншими — випустити гроші, гарантовані чужою державою і привязатись до курсу валюти держави-патрона, показав свою практичну непридатність і нездатність розрішити проблему грошового господарства в усьому її обширі. До розгляду цього способу ми ще вернемось в іншому місці, а тут лише зазначимо, що цей спосіб міг би бути не поганим для якоїсь Альбанії або Панами — »держав«, які знають, що все одно не можуть бути незалежними — але для Великої України, хоча б вона й знайшла собі відповідного могутнього патрона, це було б рівнозначне ліквідації всяких мрій про самостійність і про державу для себе, а не для користі чужоземної фінансової групи.

В часі, коли пишуться ці рядки, в Брюселі засідає конференція, що зібралась з метою налагодити справу грошового господарства на всьому світі. Зібралися туди делегати $\frac{5}{6}$ частин земної кулі. Від $\frac{1}{n}$ частини — держав на місці бувшої Росії — делегатів майже нема. Зібралися багато дуже відомих, ще більше не дуже відомих, а найбільше зовсім мало відомих теоретичних і практичних діячів на полі національної економії: Льюїд Пальмер, Рудзфорд, Бранд, і інші — від Англії; Бойден — від Америки; Цельзе і інші — від Франції; Бергман, Глязенап, Урбіг — від Німеччини; др. Райх — від Австрії; Попович — від Угорщини; Бісерінг — від Голландії; Декотріно — від Еспанії; Бендуці — від Італії; Даленберг, Рідбек — від Швеції;

Де ля Круа — від Бельгії і багато інших до п. Стракоша з самого півдня Африки. Матеріали до зізду підготувала дуже солідна комісія вчених фаховців і незалежно від того ще люди такої міри, як Густав Касель, Шарль Жід і інші виступили зі своїми окремими плянами санації. Короткий зміст усіх промов і пропозицій — на диво, до речі, млявих і одноманітних — такий: Найбільше лихо нашого часу це інфляція. Вона мусить бути поборена, але де можливо лише в тому випадку, коли встановиться рівновага видатків з прибутками в державних бюджетах. Ця рівновага може встановитись лише тоді, коли «пливаючі» борги будуть «фундовані» або «консолідовані». В свою чергу це може статись не раніше, аж збільшиться продукція індустрії та експортова здібність країн з слабою валютою, а знов таке збільшення продукції залежить від можливості нових кредитів для закупу сирівців і харчів. Нові кредити викликають знов таки ще більші видатки по їх опроцентованню і виплаті, ці видатки знов таки лягають тягарем на державний бюджет, що в свою чергу сприяє новій інфляції грошових знаків і «пливаючих» боргів. І так, як казка-безконешник, без кінця.

Є багато промов і докладів, які свідчать про глибоке розуміння всього трагізму і безвихідності становища, але нема жадної признаки, щоби хтось вініс справді свіжу думку про те, як же має бути? Як розрубати петлю, коли не можна її розплутати? І це не тому, щоби кожна з представлених там держав не мала свого пляну. — О, напевно не тому! А лише через те, що багато є недоговореного, а багато говориться не досить ясно. Коли дивитись по сути, то пляни є і зводяться до ось яких досить простих постулатів:

Країни нейтральні й Америка. — Не треба ніяких реформ. Нам і без того не погано. Робіть у себе, що хочете, а з нами розплачуйтесь золотом, або нашими валютами. Ми навіть можемо вам допомогти й увести новий тип грошей — інтернаціональні торговельні банкноти, забезпечені золотом. Це буде для нас навіть спокійніше.

Англія. — Досі — завдяки інвестації свого капіталу закордоном, доходам від банкового посередництва по міжнародному торговельному обороту всього світу, що концентрується в Лондоні, а також завдяки доходам од транспортування чужих товарів на наших кораблях — ми мали змогу ввозити до себе на 520—640 міл. ф. ст. більше товарів ніж вивозили. Це не порушило нашої розрахункової рівноваги (балянсу). Ці вигоди можна задержати в своїх руках і побільшити лише тоді, коли ми вернемось до золотої валюти. І хоч важко заплатити по закордонному боргу 1,278 міліонів ф. ст., але це вигодніше, ніж банкрутувати й губити привілеї солідної фірми. Тим паче, що активи наші усе ж таки багато перевищують пасиви, та й заплатимо власне не ми, а Німці, Росія, Перси, Египет, Індія і т. д. Напружимо всі свої фізичні сили до витримання найбільш нещадного оподаткування і всі свої сили моральні до запобігання перед явно злодійкуватими Нахамкесами (поки вони ще не встигли продати коронних бриліантів) — і введемо золоту валюту. Це окупиться. (Чи введуть і чи окупиться — у нас певності немає, але це не є виключенім.)

Становище Франції й Німеччини майже однакове. Державний борг Франції на 1-е липня 1920 р. = 254 міліарди франків,

а Німеччини = 239.8 міліардів марок (не рахуючи 200—300 міліардів військового відшкодування). Розміри інфляції паперових грошей в Німеччині — 72 міліарди марок, а у Франції мало, що менше франків. »Незримий експорт« обох держав зруйновано. Німеччини — завдяки програмій війні, Франції — завдяки війні »виграній« і банкроцтву Росії, яка перестала платити відсотки по боргам. Господарські органи обох держав однаково ослаблені і господарські апарати однаково зруйновані. Торговельний баланс однаково загрожуюче пасивний. План санації? — Франція гадає, що Версальський договір буде виконаний і це дасть їй змогу вернутись колись до золота, примусивши для цього працювати Сирийців і Турків, африканських Негрів і Росіян, Поляків і Чехів, Румунів і Сербів, Угорців і Австрійців, Українців, Німців і інші народи, — майже всі, крім тих, якім судилося працювати на Англію та Японію. Дуже простий фінансовий план! Але здійсненя його залежить головним чином од того, чи згодяться з його простотою і користтю всі зазначені народи і чи схочуть його проводити. Для скріплення своєї наукової аргументації Франція утримує величезне військо, і підготовлює цілий ряд »урядів«, які за для жовтих франків, чорних негрів і »фіолетового« проміння мусять проводити »культуру« в своїх країнах. Але одночасно з проведенням яскраво-імперіалістичної політики, направленої на те, щоб примусити працювати на себе інших, Франція, маючи на увазі можливу невдачу цієї політики, не зупиняється ні перед чим, щоб відбудувати зруйновані війною реальні цінності — поля, будинки, фабрики і т. д. І ця робота ведеться з великим успіхом. Ясний план французької фінансової політики викристалізується остаточно тільки тоді, коли виясниться, чи платитимуть їй інші, чи вона мусить сама на себе працювати. В першім випадку переможе велико-капіталістичний принцип, в другому — на чоло вийдуть національно-хліборобські елементи французького народного господарства, під впливом яких образ цієї країни може значно змінитись.

Німецькі врешті пляни санації валюти зводяться до того, що треба відмінити Версальський договір, іншими словами — треба побити французів. І справді німецьке народне господарство в тих межах, які утворив для нього Версальський договір, розвиватись не може. Бо скільки в Німці не працювали, скільки б не продукували цінностей, однаково поїдять їх французи і ніколи самі від того ситими не стануть. Але у випадку, коли б їм і вдалось побити Французів, Німці не сподіваються принаймні на протязі більшіх десятиліть, вернутись до золотого обороту. Вони бажають досягти лише стабільності своєї валюти, охоронити її від постійного хитання вгору і вниз; урегулювати державний бюджет так, щоб видатки покривалися прибутками а не новими паперами; підняти продуктивність національної праці та зменшити імпорт, руйнуючий при сучасному стані валюту. Що до форм організації, то сукерчка йде лише про те, чи залишити золотий корінь валюти, головним чином для регуляції зносин закордоном, чи дати установитись міжвалютовому курсові відповідно по купній силі: відносному рівню цін в Німеччині й на всесвітньому ринку. Еластична емісія паперових грошей на ґрунті продуманого аналізу »status'у« господарських чинників кожного даного моменту, головні

критерій для якого дає товарний і кредитовий оборот приватного господарства, мусить забезпечити нормальній його розвиток, охоронивши од перешкод, які вносять інфляція або брак оборотних коштів. Цей плян, на який советська емісійна робота є злую й цинічною карикатурою, був би цілком можливий для здійснення в Німеччині. За цим промовляє й високий культурний рівень, і присутність саме в Німеччині частин буржуазії, що ще не зовсім загубила національне й патріотичне почуття, і стара організація Райхсбанку, який і раніше переводив ту-ж роботу, емітуючи банкноти на ґрунті дисконта векселів. Але, щоб при переведенню цього пляну в Німеччині не сталося того самого, що в Росії, треба, щоб відродився дух Німеччини Штейна, Гумбольдта, Ліста, Трейчке, Бісмарка і Райхенберга, щоб доля Німеччини нерестала бути предметом політичної спекуляції представників інтернаціоналістичної демократії типу відомого нам по процесу Гільферіх-Ерибергер. Чи це станеться, чи Німеччина піде *»zu Grunde«* — покаже майбутнє. Тепер ще мало даних для прогнозу можливості санації валюти в такий спосіб, а іншого способу немає . . .

А в стрія — піяного пляну санації взагалі не має. В урядових її колах є цілком ясна свідомість того, що в сучасному стані Австрійська Республіка, це організм не здібний до життя, і що сам уряд має ясно виражений «тимчасовий» характер. Тому вся фінансова урядова політика зводиться врешті до того, щоб позичити яко мога більше грошей — однаково розплачуватиметься хтось інший. Дванадцять міліардів дефіциту по державному бюджету країни з шести міліонами населення промовляють самі за себе. Політика фінансових кол взагалі, а банкових зокрема, йде бистрим темпом до того, щоб унезалежнитись від Австрії та її валюти. Акційні товариства переносять свої центри до Парижу, або до Швейцарії, переводять номінальні акцій на франки й робляться таким чином «закордонними». Банки також намацують *»Anschluss«* до чужого капіталу, орієнтуючись на Америку, хто на Париж. Завдяки такій політиці, як би справді дійшло колись до розплати з боргами, впали б вони всім своїм тягарем на селянство, робітництво та інтелігенцію, бо фінансові кола виступили б тут не як місцеві дебітори, а як закордонні кредитори, як представники закордонного капіталу. Це кращий зразок націоналізму буржуазії і користі з неї для країни, коли та потрапляє в нещастя.

Польща пустилася зовсім берегів і гадає, що її вічно годуватиме антанта. Ніякого пляну санації вона, звичайно, не має.

Чехія мріє стати славянською Англією і поправитись на торговельному посередництві між Сходом і Заходом. Але також вона серйозно працює в індустрії й гарячково готується до «культурної» місії в «братній» Росії й Україні.

Хліборобські Сербія, Болгарія й Угорщина дали б собі раду, але їх душить антанський і жидівський капітал. У всіх них політика урядів веде до якнайшіршого розвитку кооперативів і до вимушено лояльної боротьби проти гіперспекуляції мобільного інтернаціонального капіталу.

Що ж сказати про становище нашої української демократії? Який вихід може вона знайти для організації грошового господарства? — Випускати «синенькі», «рябі тисячі», «аеропляни», «фотелі», «сру-

лики«*) і т. д. і т. д.? . . — Марна справа! Папір для їх друку коштує тепер дорожче покупної їхньої сили. Скористуватись кнаповсько-бендіксеновсько-ленінсько-бухарінівським пляном «елястичної емісії»? — Для того треба мати або свою сильну, активну і патріотичну буржуазію, або не менше могутню »красну армію«. Ані того, ані там-того в нашої демократії немає й бути не може.

Причепитись до чужої валюти, до чужої буржуазії і, призвавшись до своєї нездібності, віддатись цілком на її волю? Дати їй викачувати все, що тільки зможе з нашого народу, а самім стати її жандармами й охранителями? — Так. Це єдиний для нашої демократії вихід, і поспіх, з яким ще в початку революції один із членів пинішньої урядової партії поспішав з пропозиціями ген. Табуї, передати французам організацію українського державного банку — не випадкова. Це дійсно єдиний можливий вихід для нашої демократії.

Само собою зрозуміло, що самостійність України носила б у цьому випадку той самий характер, що має »самостійність« демократичної республіки Панамської, яка виглядає з кешені »National City Bank of New York«, що англійська »самостійність« Египту і т. д. В усякім разі дикі Сирійці, що нині ведуть героїчну боротьбу проти заведення у них французької валюти, проявили в цьому випадку незрівняно більше посвяти, патріотизму і . . . розуміння наслідків такого рішення, ніж наша народолюбна демократія. Але нам досі й тут якось Бог допомагає. Інтернаціональний капітал не приймає ціх симпатичних пропозицій, бо добре розуміє, що навіть своїх зобовязань по охороні його інтересів українська демократія виконати не здібна при всьому бажанні.

Пляну большовиків ми вже торкалися в попередній статті. Це чисто номіналістична концепція, що вимагає абсолютної централізації всього плянового господарства. Для її переведення ані в Росії, ані тим паче на Україні ніякої надії немає й бути не може. Результатом большовицької валutowої політики мусить бути лише цілковита ануляція покупної сили грошових знаків, а тим самим і ліквідація без останку старої російської грошової системи.

Вже цей огляд існуючих плянів санації грошового господарства дає нам ясне розуміння того, що від ціх і анальгічних їм плянів (до речі ні в однім із них хліборобські інтереси не фігурують, а навпаки, скрізь є скарги на те, що хліб дорогий і що всіми засобами — монополями, реквізіціями і т. д. — треба зменшити його ціну) порятунку виглядати нема чого і що стабільність міжвалютових курсів, оперта колись на золотому ґрунті, це тепер лише спогад про »золотий вік«, а не реальність і реальністю не може бути ще цілий ряд десятиліть. В усякім разі за нашого життя ми його повороту не побачимо.

Також не видно, щоб рівень цін внутрі кожної країни набрав від ціх плянів здібності нормально розвиватись і перестав стрибати то в гору то в низ під впливом інфляції і спекуляції.

Реальних позитивних вислідів од Брюсельської і всяких інших конференцій нам сподіватись нема ніяких підстав.

* Сучасні народні назви ріжноманітних українських паперових грошей.

Уявляємо собі, що читач, у якого вистало терпіцю й цікавості дочитати до цього місця, зупиниться на ньому й запитає: — Добре ви розібрали й чисто буржуазну, й помірковано соціалістичну, й демократичну, й комуністичну концепції та ні одної з них не визнали гідною до переведення у нас. Які ж це гроші ви самі видумаете та й яка гарантія, що ваші видумки будуть розумнішими й кращими від тих, що їх пропонують в Брюселі на підставі праці й аналізу ряду глибоких знавців народного господарства в його теорії і практиці, або тих, над якими знов же працювали протягом десятиліттів ряди видатніших людей 19-го століття і які проводяться тепер практично з советів Москви, а теоретично підтверджуються з директорського кабінету Гамбургського банку?

Нам не тяжко дати вичерпуючу відповідь. Ми не видумуємо нових грошей — ми їх маємо, лише не вміємо ними користуватись. І нашим завданням є лише виробити спосіб, в який ми можемо найвигодніше використати свої гроші, а зовсім не вигадувати способу робити гроші. Ми не альхіміки, не фальшивомонетчики і не механіки газообразного капіталу. Ми лише клас господарів, що має і продукує реальні цінності, і весь наш плян організації грошової системи зводиться лише до того, в який спосіб забезпечити себе від обдурування й грабування при товарообміні.

Ця проблема має дуже небагато спільногого з тими, які ставлять собі ті теоретики, які хотіть збудувати плян санації всесвітнього грошового господарства і ті практики, що — чи то шляхом організації всесвітнього Clearing House і фінансового консорціуму для контролю над грошовим і кредитовим оборотом, чи то навпаки, шляхом знищення капіталістичного устрою й переходу на »трудові знаки« — хотіть дати для її вирішення один шабльон.

Наше завдання значно вужче й об'їмає лише справи налагодження розрахункового обороту України, не даючи ніяких рецептів для інших держав і інших господарських організмів.

Підкреслюємо ще раз, що ми маємо цінностей як раз стільки, скільки продукуємо їх свою працею на своїй ниві. Наші цінності, коли вони у нас єсть, то вони дійсно існують. Вони складені в наших коморах і клунях, випасаються на наших луках і толоках, викохуються в стаяннях, сажах і повітках. Їх існування — не фікція, символізована в цифрах на жиро-кonto, гуляюча по світу в образі чеків, векселів, паперових грошей, всяких купонів, всяких »справді цінних« і »не справді цінних« паперів з ріжними назвами і походженням, з ріжною долею, залежною від таємних закулісних махінацій замаскованих і анонімних престіджитаторів — а справжній факт, в існуванню й реальному значенню якого завжди може переконатись і справді що дня переконується кожна людина, споживаючи продукти хліборобської праці. Збільшення або зменшення суми наших реальних цінностей залежить не від інфляції, завдяки надмірної праці друкарського станка, не від наростання відсотків або емісийного курсу і біржової спекуляції на ньому, а лише від збільшення нашої праці й уміlosti, від того скільки і як упорано землі, скільки викохано худоби . . .

і ще від того, чи не трапилось якого нещастя: суші або повні, сапу або сібірки, большовицького або іншого нападу і т. д.

І тому ми мусимо розрішати не безнадійне питання, як скріпити силу капіталістичних фікцій, а незрівняно простіше: — в яких формах можна найзручніше символізувати наші реальні цінності для полегшення розрахунків і товарообміну. Символ золотої монети, або паперових грошей, емітованих на підставі золотого забезпечення, для нас не підходить, бо золота ми не маємо, а »забезпеченю« обіцянками не маємо жадної підстави вірити. Чисто номіналістичні концепції безнадійно скомпромітовані большовицькою практикою і при дезорганізації нашого державного ладу не мають жадних виглядів на успіх. На символ »франка«, »марки« чи »долара«, тоб-то на гарантію чужої держави, ми і по політичним і по економічним мотивам ніколи не погодимось, та нам це й не потрібно, бо ні один з цих »забезпеченіх« неіснуючим золотом символів не може користуватись тим довірям і не матиме тої певності, як наш банкнот наприклад на »пуд пшениці«, справді, а не фіктивно забезпечений запасом хліба на складі »Хліборобського Банку«.

»Х..... банк виплачує предявнику цього кредитового білету стільки-то рублів, фунтів, доларів... широго золота« можна прочитати майже на всіх сортах паперових грошей в кожній державі. Але коли б хтось дійсне повірів цій декларації та захотів те »шире золото« одержати, то на нього б дивились, як на дуже наївну людину, бо всім відомо, що вірити тому, що на банкноті написано не можна, що банк-емітент своїх зобовязань виконати не може, бо не має золота в відповідній скількості. І навпаки, коли предявник банкноти на пуд пшениці справді по першій вимозі одержуватиме завжди відповідно цьому банкнотові реальну цінність, при умові, що »Хліборобський Банк« емітуватиме поти лише дійсно забезпечені попередніми депозитами хліба відповідної якості, то українська хліборобська валюта буде одною з найпевніших у світі, і нам не треба буде шукати, поза продуктами рідної хліборобської праці, для виразу наших реальних цінностей інших символів, яких джерела (напр. золото) знаходяться поза межами нашої країни і в посіданню чужоземної буржуазії. Забезпечені хлібом банкноти »Хліборобського Банку« дадуть нам одразу справжню, не гіршу від найкращих у світі, валюту, незалежну ані від чужих паперових грошей, ані від усяких політичних авантюр і соціальних експериментів усяких можливих претендентів на урядування і патронаж над Україною.

Як установиться »міжвалютовий курс« таких грошей? — Ясно, що він залежатиме від всесвітньої ціні на хліб і від умов транспорту.

Яка буде покупна сила такого »пуда хліба« відносно всіх інших товарів і від чого залежатиме її хитання? — Для прикладу оглянемо нинішню ситуацію, коли харчовим диктатором усього світу є Америка, де всі мусять купувати хліб по американській ціні й оплачувати його американською таки валютою. Сучасні середні ціни ось які:

1 пуд пшениці = 158 центів (франко Нью-Йорк);

1 » жита = 119,3 » » » »

1 » олії = 2400 » » » » i. t. d.

Коли ми виступимо як організована сильна держава, а не як демократична креатура якоєсь групи закордонних капіталістів, уряд якої буде в дійсності лише виконавчим органом цієї патронуючої групи, і коли не будемо форсувати свого експорту, то і нам платитимуть ціну не меншу ніж американцям, тим більше, що фрахт від Одеси, Миколаєва чи Новоросійська до будь-якого європейського порту значно дешевший від фрахту з Чікаго, або Нью-Йорку. Рахуючи вищенаведену ціну пуда пшениці в ріжних валютах, по курсу 1 Жовтня 1920 р., то вона винесе (льоко Нью-Йорк) для Парижа 23,5 франків, для Льондуна 9 шиллінгів, для Цюриху 9,82 швейцарських франків, для Відня 426,6 корон і т. д. Цифри ці і є цифрами міжвалютового курсу «пуда пшениці» на всесвітньому ринку, і суми ці виражаютъ його по купні у силу. Курс цей, звичайно може хитатись в залежності від урожаїв, але підуже низько впасти, ні тим паче аплююватись завдяки »інфляції« він не може, бо людям завжди їсти треба, а наробити й викинути на ринок стільки хліба, щоб його перестали купувати, незрівняно важче, піж падрукувати гори паперових грошових знаків. Така валюта скрізь і завжди матиме свою цінність, вона робить її власника — хлібороба-продуцента — у великий мір незалежним від біржової й політичної спекуляції та, навпаки, дає йому самому змогу виступити на всесвітньому полі, як одному з наймогутніших чинників, регулюючих товаровий і фінансовий оборот.

Зокрема для України заведення такої системи означало б кінець лейенди про неї, як про »багача-злідня«, як про край »бідний на капіталі«, що потрібує »допомоги« і патронажу. Грунтам, на якому ця лейенда зросла і довгий час гіпнотизувала Європу, а ще більше нас самих, в зовсім не наша неістнуюча »бідність на капітал«, а наша дійсна трагічна бідність на організацію, економічну творчість і державний інстинкт. Сорокамільйонний працьовитий і плодовитий народ на величезній території найкращої в Європі землі з безмірними підземними й надземними багатствами, з виходом до моря та природною сіткою водяних шляхів — не може бути бідним, коли не буде організований чужою, ворожою й визискуючою його силою, і коли сам у собі знайде міць зорганізуватись в державу, що служитиме виключно його власним і нічим чужим інтересам.

* * *

Ми по змозі вияснили передумови, які вважаємо необхідними для організації нашого грошового господарства. Лишається дати плян технічної структури цього апарату з пояснюючою запискою до нього, з якої були б видні мотиви, що кермували нами, коли ми зупинялися в одних пунктах на англійських, в других на американських, в третіх на старо-египетських зразках, а також уводили ряд нових моментів, згідних зі специфічним укладом українського економічного життя. Лишається також дати провізоричний нарис функціонування цього апарату і результатів, яких ми од нього сповідаємо; вияснити питання про його відношення до організації державних фінансів, проаналізувати можливі наслідки пропонуємої системи для розвитку індустрії, для життя міст і т. д.; і вияснити практичну можливість і техніку появи нашої »валюти« на міжнародному грошовому ринку, проаналі-

зувати питання, як би одбилось її заведення на нашій внутрішній і закордонній торговлі, ясно зазначити, чи має вона на наш погляд стати також українською державною валютою, а як що ні, то який *modus* ми пропонуємо для полагодження можливих при подвійній, або рівнолеглій грошовій системі шкод для народного господарства; дати нарешті звідомлення про провізоричні заходи, яких ми вживали для вияснення можливості «котіровки» нашої «хліборобської» валюти на найбільш для нас цікавих закордонних грошових і товарових ринках, про провізоричні заходи для забезпечення нашої майбутньої організації технічно-підготовленим персоналом і т. д. На багато ще питань треба дати відповідь.

Почасти ми й маємо на увазі робити це в слідуючих наших статтях, але значної частини матеріалів ми по зрозумілим причинам нині опубліковувати не можемо. В усікому разі плян організації Українського Хліборобського Банку, з усіми потрібними матеріалами і звідомленнями про наші провізоричні заходи та їх результати, буде предложеній першому всеукраїнському зіздові хліборобів і від його рішень, а також від активності всього нашого класу залежатиме проведена пляну в життя.

III.

Цей нарис є продовженням і розвитком думок статті »Майбутнє нашої грошової системи« (»Хліборобська Україна«, ч. II—IV).

Завданням його є дати конкретний план налагодження розрахункового обороту на Україні, а також відновлення господарського зв'язку між Україною та закордонними ринками.

Це є чисто практично-організаційне завдання і виконати його можна лише базуючись на фактах дійсного господарського життя України, а не на більш або менш абстрактних, теоретично-наукових концепціях політико-економістів та соціальних уточністів чужих країн, якими б приваблюючими вони іноді не здавались.

В яких формах нині виражається у нас на практиці народньо-господарський товарооборот?

Х ходив на село »вимінювати«, — виміняв за жіночу блузку фунтів масла і фунт. хліба; в селі У трупа акторів, даючи виставу, брала за місця першого ряду по 20 шт. яєць; лікарю, якого хлібороб запросив на родини, »заплатили« пів пуда меду і дві курки; в N повіті за фунт соли »дають« фунтів пшеничного борошна; кооперативи району К постановили розраховуватись поміж собою не на гроші, а на товари; коваль взяв за полагодження воза пудів пшениці; за бичка заплачено пудів хліба і фунт. сала; в А районі »розверстка« державних податків виносила пудів хліба, пуд. мяса, пуд. картоплі і кожухів; в В районі за пачку набоїв дають ... фунт. хліба; повстанський відділ »платив« за коні по пудів цукру, а в містечку Т. дядько, загортуючи оселедця в »совітську« тисячерублівку, жартуючи казав, що »гроші« хоч на це, а таки здадуться.

Все це оповідання самовидців, яким нема підстави не вірити, або звідомлення большовицьких часописів. Все це є прості і ясні факти, зрозумілі для кожного з них, хто переживав на Україні »процес одміння грошового господарства«.

Які перешкоди ставить такий метод розрахунків для нормального розвитку господарського обороту — зрозуміло само по собі. Він, обличуя процес товарообміну*), дуже скомплікованим, розєднує про-

*) Під словом »товар« ми тут, як і скрізь, розуміємо всі ті речі, які власниками їх призначаються на продаж або для обміну на інші речі. В цьому розумінні і робота і послуга, яка виконується або в обмін, або за гроші — це товар, такий же самий, як і хліб, призначений на продаж; в той же час послуга »по дружбі«, робота, за яку не вимагається ніякого еквіваленту, — так само, як і хліб, одіж і т. і., що не на продаж — це не товар.

дуцента зі споживачем, убиває продукцію на ринок і сприяє дальшій атомізації й без того зруйнованого нашого народнього господарства.

Функцію легкого і зручного сполучення між продуцентом і споживачем в країнах, де існує налагоджене грошове господарство, виконують, як відомо, гроші: марки, фунти стерлінгів, франки й т. д. Колись у нас цю функцію виконували рублі, потім карбованці, гривні.

Завдяки рядові причин, яких тут близче розглядати не будемо, на Україні гроші протягом останніх літ втратили здібність виконувати свою »покупну силу« і народне господарство було примушено обходитись без них і вернулось до примітивного способу, давно і, здавалось, назавжди забутого, — натурального товарообміну, а грошова система стала »одмірати«.

Перед нами стоїть ділема: для відновлення та оживлення господарського обороту потрібно або, щоб »буявша сіль« народнього господарства — грошова система — знов відродилася, одержала силу виконувати свою функцію, щоб гроші знов стали загальною мірою всіх вартостей, щоб вони знов стали представляти собою »Beteiligungsmöglichkeit, Beteiligungsmittel und Beteiligungsmaß am Sozialprodukte« або, щоб система натурального товарообміну, яка нині існує на Україні, була організована в таких зручних і еластичних формах, які замінили-б свою зруйновану грошову систему і були корисні для розвитку всього народнього господарства, а не служили для нього гальмуючим чинником.

В цьому пункті думки дослідувачів можуть розійтись в трьох напрямках. Одні вважатимуть, що санація нинішньої, або організація нової грошової системи на Україні можлива і потрібна, а натомість натуральному товарообмінові ніколи не можна надати таких форм, при яких він, по своїй зручності, міг-би замінити собою грошову систему. Другі, навпаки, можуть доводити, що колись існувавша у нас грошова система вже зруйнована так безнадійно, що вона не може ні в якому разі бути відбудована шляхом технічно-фінансових реформ, що організація нової грошової системи вимагає таких передумов, яких нині в нашому народньому господарстві нема й не може бути ще протягом ряду літ або й десятиліть і що навпаки — є можливість уdosконалити існуючу систему товарообміну натуральному, довести її до дуже високого ступня розвитку та, що цей метод якраз найбільше відповідає сучасному станові господарства та економічним потенціям нашого краю. Треті, нарешті, можуть не визнавати принципової ріжниці між грошовим та товарообмінним типами господарства і будувати на цьому якісь інші пляни.

Кожний з цих поглядів може базуватись на якісь з численних існуючих нині систем теоретично-економічного світогляду.

Виклад і критика всіх цих систем завели-б нас дуже далеко. На цю тему написано десятки наукових праць, з якими нам довелось познайомитись, а, певно, сотні нам невідомих. Ми менше всього думаємо ще збільшувати це число.

Короткі критичні уваги, що до плянів санації нашої »Währung« читач знайде в відділі про Хліб, Банк і державу (ст. 135—139), а також в додатках про »пляни санації« і »проблему включення«.

Коли виявилось, що й чисто теоретичні проблеми не лежать поза межами уваги нашого громадянства і з цього приводу виникне дискусія — ми охоче візьмемо в ній участь; тут-же дозволимо собі війти прямо »in medias res« і, признавши, що форми нині існуючого натурального товарообміну ми вважаємо придатними до найбільш уdosконаленого розвитку, спробуємо вказати в якій спосіб це, на нашу думку, можливо.

* * *

В країнах з істнюючою грошовою системою загальною міркою всіх вартостей служать гроші. В країнах, де грошового господарства не існує, завжди, з ходом часу, з усієї маси товарів виділяється який небудь один або певна група товарів, яка перебігає на себе цю функцію — »ресурс«: скот, священні скайки, хліб, тютюн, золото і т. и. (див. нашу попередню статтю в »Хліб. Укр.«).

Чи є у нас якийсь один, або кілька таких товарів, які-б надавались до виконування такої функції? Другими словами — чи є у нас такий рід товару, який має для України рішаюче значення, символізує собою основну покупну силу її населення, по якому рівняються природно ціни на всі інші товари нашої народньо-господарської споживчої продукції?

Думаю, що двох відповідів на це питання дати не можна. Так — хліб, його продукція, опреділяли завжди покупну силу України однаково, як на внутрішньому, так і на закордонному ринку; на хлібні ціни орієнтувались і ціни на всі інші вироби сільсько-господарської продукції; од їх хитання залежало подорожчання або подешевшання життя; по ним рівнялась висота заробітньої платні, що далі безпосереднє відбивалось на висоті цін на всі інші товари.

В другу чергу можна назвати ще цілий ряд товарів. Серед них вугіллю, залізу і цукру належали-б дуже почесні місця — але не вони були чинником, що опреділяв становище. Цим чинником для нас завжди був, і ще на довго лишиться, хліб — головним чином пшениця, жито, овес і ячмінь, як основа всього нашого добробуту.

Чи є у нас якісь цінності другого роду, які могли-би виражати нашу покупну силу — капітали, вложені в чужих країнах, золото, вироби великої індустрії, розраховані на експорт і т. и.? Двох відповідів на це також не буде.

Коли так і коли вірно те, що від рівня цін на хліб залежить стан цін всіх головніших продуктів на всесвітньому ринкові і що цей хліб являється основним нашим активом для товарообміну між нами та закордоном, то з цього висновок, що хліб як підстава всього нашого господарського обороту і природна мірка нашої покупної сили найкраще надається до виконування ролі посередника при товарообміні.

Інше питання — чи може він по технічним і організаційним причинам бути безпосереднє, положений в основу розрахункового обороту, чи скрита в нім покупна сила може бути виражена в мобільній формі лише після того, як перейде через якісь абстрактні символи варності — рублі, марки, фунти і т. и.

* * *

Коли »в добре старі часи« господар купував коня на ярмарку і платив банкнотами — це одне діло. Продавець ховав гроші в кешеню і знов, що в цій кешені він зберігає певну, так-би мовити, сконденсовану покупну силу на всі товари, які існують на ринку в розмірі, що відповідає числовій висоті суми, на яку ці банкноти значили. Може, для того, щоб придбати ноти на купівлю коня господар перед тим мусів продати пару сот пудів хліба — це продавця коней не торкалось. Інша річ колиб господар запропонував йому »обміняти« коня на хліб. Продавець напевно-б не згодився, бо хлібна торговля не його фах і возиться з цим грузом йому незручно, йому потрібні не ці пара сот пудів хліба в натурі, а їх покупна, чи товарообмінна сила, символізована в зручній мобільній формі. Коли-б був спосіб виразити в такій формі товарообмінну силу хліба — цей обмін напевно-б не зустрів з його боку опору.

Ясно, що такою формою не може бути самий хліб в натурі — він за важкий і має за великий обєм при, порівнюючи, низькій товарообмінній вартості, щоб ним можна було переводити розрахунки безпосереднє — наприклад вимаючи його з кешені або з оклунка.

Але, звичайно, це не значить, щоб не можна було переводити розрахунків хлібом в той спосіб, щоб передавати не саме зерно, а лише право на розпорядження ним. В цьому випадку квиток, чи цертифікат на право одержання певної кількості даного сорту хліба, виданий заслуговуючою довірря організацією, пі чим би ні по суті, ні по формі не відріжнявся від банкнота, який був таким-же квитком на право одержання золота. Степень розповсюдження та покупна сила цих цертифікатів залежала-б в найпершій мірі — як і значіння банкнота — від ступені довіря до його забезпеченості, яке залежить од поважності банку-емітента і від порівнюючої вартості товара — в даному випадку золота чи хліба — відносно інших товарів в даний час на даному ринку.

Значить питання про можливість положення хліба в основу переведення товарообмінних розрахунків у великому розмірі залежить од того чи: 1. можливо утворити таку організацію, якої цертифікати на право одержання хліба користувались-би таким-же абсолютним довірям, як, напр., колись кредитові білети державного банку і 2. чи сама фізична природа хліба допускає його »обезличення«, »штандартизацію«, чи окремі партії його по своїй якості — удільній вазі, сорту, ступені засміченості і т. д. — настільки ріжнуться поміж собою, що він для цього не надається?

Що до першого, то одразу бере на себе очі така ріжниця між становищем колишнього державного банку і нашої проектуємої організації. Запас золота, яким були забезпечені ноти державного банку, був складений в його льохах і цей одинокий центральний банк був єдиним його посадачем; Хлібні-ж запаси навпаки, являються приватною власнотю багатьох міліонів хліборобів, розсіяних по всій Україні і не можуть бути зосереджені в руках одної державної установи, яка-б ними мала право і силу розпоряджуватись.*)

*) В теорії це можливо для комуністичної держави, але на практиці, як це стало для всіх очевидно, примінити цю теорію неможливо.

Але з другого боку зрозуміло, що кожний хлібороб зможе, коли того схоче, гарантувати певну кількість таких цертифікатів на право одержання хліба — бо він сам його продукує і має — і, що в кожному селі і в кожній окрузі зможуть утворитися хліборобські організації, кредитоздібність яких в цьому відношенню не викликала б жадного сумніву.

Вже з сказаного випливають такі висновки: 1. організація, яка може гарантувати хлібні цертифікати і дійсно додержувати даної гарантії не може бути урядовою установою, а лише приватно-господарською спілкою групи людей, які цей хліб продукують і 2. ця організація — коли вона взагалі можлива — то лише як широко децентралістична, як ряд добровільних союзів окремих і самостійних хліборобських банків, а не як одна строго централізована, хоч приватно-господарська установа.

Зупинимось коротко на ціх моментах.

По всій Україні хліб являється основним товарообмінним засобом наших хліборобів. Кожний з них має прямий інтерес в тому, щоб мати можливість надати цій своїй потенціальній покупній силі мобільну, зручну для вжитку форму. Единою підходящою для цього формою являються квитки, варанти, цертифікати, чи як-би їх не називати, на право одержання хліба предявником такого квитка.

Щоб цім квиткам вірили в своїй окрузі треба, щоб за них відповідали не окремі господари, а їх більша, солідна і кредитоздібна група, але щоб цім квиткам вірили і приймали їх як розрахунковий засіб і в інших місцевостях — треба, щоб їх гарантували також і туземні хліборобські анальгічні організації і щоб квитки інших хліборобських банків вони розвязували так само, як і свої власні. Значить треба, щоб всі Хліборобські Банки були обєднані в одній — принаймні розрахунковій — спілці.

Така многобанкова, децентралістична система нотних установ довела на практиці свою життєздатність. В Сполучених Штатах Америки цю функцію виконує, напр., більше 7500 самостійних приватних Nationalbank-ів зі своїми областними союзами і центром — Federal Reserve Board, який виконує лише функції догляду за закономірністю і відає технікою постачання нот.

Але при оцінці шансів що до можливості створення таких союзів самостійних Хліборобських Банків на Україні — треба рахуватись з деякими несприятливими обставинами, а найбільше з питанням про можливість «штандарізації» хліба. Справді — лише розрахунковий союз Хліборобських Банків може уможливити для цертифікатів кожного з них циркуляцію по всій Україні, без чого вони не могли б виконувати функції загального посередника в товарообороті, але така взаємна порука різних банків можлива лише тоді, коли «пуд шпениці якості А» є чимсь цілком точно означенім і завжди собі тотожнім, як, напр., завжди собі totожній »фунт золота 56. проби«.

Коли-ж сорти і якість українського хліба настільки ріжнуться поміж собою, що для них не можна виробити спільніх умов — тоді трудно говорити і про можливість такого хлібного »clearing«.

Нам звичайно відомо, що е пшениця і пшениця — товарообмінна вартість однакового числа вагових частин якої не завжди буває рівною.

Відомо також те, що 2 проби золота ріжного походження відріж-
няються поміж собою значно менше ніж 2 проби хліба. І коли-б ми
жили не на Україні, а, напр., на півдні Африки, продукували, не хліб,
а золото і потребували не конкретно для нас досягаемої, а зручнішої
з теоретично-мисливих розрахункових систем, то при виборі товара,
який найбільше надається служити підставою для розрахунків, певно
зупинились-би на золоті. Не робимо цього тому, що золота у нас нема
і за нього ми мусіли-б платити, тоді як хліб у нас є і за цей хліб нам
мусітимуть платити інші.

А в тому, що хліб, хоч і менше ніж золото, а все ж надається до
штандарізації, може переконати самого невіруючого хочби один по-
гляд на листок одної з великих світових хлібних бірж, або факт існу-
вання всесвітньої ціни на хліб, так само як і факт існування хлібного
clearing-y. Справді, що значить хочби така замітка: »New York May
16, Wheat, — Cash market closed irregular, $1\frac{1}{4}$ c. lower to $2\frac{3}{4}$ c. higher,
№ 2 red winter $171\frac{1}{2}$ c.; № 2 mixed Durum $166\frac{1}{2}$ c.; № 2 hard winter
 $177\frac{1}{2}$ c.; № 3 dark spring $159\frac{1}{2}$ c. f. o. b. New York?«

В статті, присвяченій хлібній торговлі та її методам і техніці
ми зупинимось на цьому докладно. Тут зазначимо лише, що ці по-
татки означають ціни на окремі сорти пшениці в центах за бушель,
при чим ані покупець, ані продавець, які цією пшеницею торгують, її
не бачать і не потребують бачити. Цертифікат хлібного інспектора,
який ставить дану партію під той чи інший № (один з чотирьох),
характеризуючий її якість, є цілком вистарчаючою гарантією для того,
щоби документи, на право одержання хліба переходили через десятки
рук не викликаючи жадного сумніву що до якості самого хліба.
»Wheat № 2 red winter« — в завжди та сама, собі тотожна по якості
пшениця, з якої-б партії і від якого-б хлібороба вона не походила. Так
само і з іншими хлібами, які являються предметом всесвітньої тор-
говлі — житом, вівсом, ячменем.

Вже ця практика всесвітнього торгу була-б неможливою, коли-б
хліб до штандарізації не надавався.

Інша річ, що для України в цьому напрямку треба зробити ще
багато. Але нехай навіть зпочатку в цьому відношенню будуть де-які
теря і непорозуміння — все-ж цертифікат на »пуд пшениці« завжди
репрезентуватиме цю реальну вартість і, думається, що при виборі між
ціми »не удосконаленими« і не абсолютно штандарізованими у відно-
шенню до свого реального забезпечення цертифікатами і всякими інши-
ми розрахунковими засобами, які на нашому ринку існують — ми-
колаївськими, совітськими, гривнями і т. і., які абсолютно ідентичні
по між собою хочби в тому відношенню, що зовсім нічого не варті —
учасники господарського обороту вагатимуться не довго.

Роблючи висновки зі сказаного, констатуємо що: 1. потребу що
до удосконалення існуючих форм товарообміну на Україні ми маємо;
2. групу товарів, які надаються для того, щоб виконувати на
Україні (не в Англії, не в Австрії, а на Україні, не »sub spetiae aeter-
nitatis« а в першій половині ХХ століття) функцію розрахункового

посередника при товарообміні ми також маємо; з. організацію, або ряд організацій, Хліборобські Банки, які були-б в стані перевести це завдання в життя, ми — при умові, що серед нас знайдуться відповідні люди і що вироблений ними плян діяльності виявиться практичним та раціональним — створити можемо.

До спроби намітити основні лінії такої організації, Хліборобських Банків, ми зараз і переходимо, зазначивши, що цю конструкцію не вважаємо остаточною, закінченою або, тим більше, найкращою з усіх мисливих. Навпаки, гадаємо, що основний тип »Хліборобських Банків« зможе викристалізуватися лише після довгої сільної теоретичної і, головне, практичної роботи цілого ряду людей, відданих цій ідеї, а тому і за співробітництво і за критичні уваги будемо вельми вдячні тим, хто з доброю волею і серіозною увагою робитиме їх.

§ 1. Хліборобські Банки засновуються з ціллю:
а) налагодження розрахункового обороту на Україні; б) організації сільсько-господарського короткосрочного кредиту; в) налагодження товарообміну між українськими хліборобами та закордонними ринками споживи і постачання.

§ 2. Хліборобський Банк, є приватно-господарською організацією членів хліборобського класу. Він заскладається ними в першу чергу для задоволення їх власних господарських потреб.

Підкреслюємо приватно-господарський характер організації для того, щоб виділити: а) її добровільний характер, б) незвязаність і незалежність одержавних фінансів, державної валютової програми і політики. Завдяки цьому Хліборобський Банк може існувати при всякій владі (коли звичайно її політика не буде направлена на знищення хліборобського класу і його добробуту).

§ 3. Всяка кількість фізичних або юридичних осіб (не менше 15), які посідають власну землю і ведуть на ній власне хліборобське господарство, можуть обєднатися в товариство і заснувати в місці свого осідку »Хліборобський Банк«, при умові, що виконують вимоги »нормального статута Хліборобських Банків«.

Надання права на засновування »Хліб. Б.« лише особам, які ведуть власне хліборобське господарство, вважаємо необхідним для того, щоб спекулятивні елементи не захопили цієї організації в свої руки і не зробили її знарядом визиску хліборобських мас.

Вимога що до мінімального числа членів-фундаторів »не менше 15« підлягає дискусії.

Американські National Bank-и, з устава і практики яких нами чимало почерпнуто для цього проекту*), вимагають, щоби число членів-фундаторів було не менше 5, наші кооперативні організації — 7 членів.

Для нашої справи важно, щоб, з одного боку, члени Хліборобського Банку могли внести досить великий основний капітал в зерні, що при домінуючій на Україні системі дрібного землеволодіння для малої кількості господарів неможливо, а з другого — щоб найбільш активні і здібні до організації елементи серед хліборобів не були ослаблені необхідністю тягти за собою пасивну масу.

Дуже бажано почути відносно цього думку фаховців по організації наших селянських кооперативів.

Право на засновування »Хліборобського Банку«, а не філії Хліборобського Банку в місці осідку кожної такої групи хліборобів, указує на те, що в основу нашого плану покладено децентралістичний принцип і, що кожний такий банк має бути цілком самостійною установовою викликаною до життя місцевими потребами і з місцевими людьми на чолі. З цього приводу може бути багацько суперечок.

Ми зупинилися на цьому типі організації тому, що не вважаємо можливим почати її утворення згори, напр., з районних, або областних центральних обєднань, бо такі авторитетні і діяльні центри не можуть утворитися до того часу поки в процесі самодіяльності і завдяки самодіяльності хліборобських елементів на місцях не розів'ється свідомість потреби в таких областних центрах економічного життя Хліборобських Банків і поки вони не почнуть по своїй ініціативі знизу, чи з периферії їх будувати. Коли цей процес »інтеграції« почнеться — тоді утворяться і областні і Всеукраїнський Союз Хліборобських Банків. До того-ж часу кожний сільський банк мусить бути цілком самостійною установовою, звязаною в своїй діяльності лише вимогами закономірності і громадського контролю.

Цей принцип, так мало популярний серед українського громадянства, яке звикло починати »з центральних обєднань« (і тому ніколи не мало часу, щоб дійти до периферії і справді утворити живу організацію), яскраво оправдав себе в організації американських потих банків і при наших сучасних обставинах уявляється нам єдиним можливим до переведення, бо нині довір'я у населення, а зокрема у багато раз обдурених хліборобів, є лише до тих людей і тих організацій, які воно бачить на місці, а не до далеких »центрів«.

§ 4. Складковий капітал Хліборобських Банків мусить бути внесений в формі а) пшениці, б) жита, в) вівса, г) ячменю — якості, відповідаючої умовам спеціальної інструкції.

Цей пункт нашого проекту Хліборобського Банку значно ріжниться зі статутами всіх існуючих банківських, торговельних і промислових організацій. В останніх скрізь і завжди капітал вноситься або,

*) Див. додаток ч. IV, а).

принаймні, »виражається« і записується не в товарі, а в абстрактних одиницях вартості — в грошах. Навіть в нотних банках, де підставою і забезпеченням нот являється товар — золото, воно в звідомленнях цих банків приводиться не в сумі ваги, а в своїй номінальній вартості відносно грошей: »Золота в сировому виді або в закордонних монетах, рахуючи кільограм по 2784 марки — 1.166,382.000 марок« — читаемо, наприклад, в звідомлені Райхсбанку. Так само і в усіх інших випадках, коли, напр., який небудь банк має власний будинок, цінні папери, запаси товарів на своїх складах, то в рівновазі (балансі) його всі ці речі виступають не як такі, а в переводі їх на суму грошових одиниць, до якої вони прирівнюються.

У нас тут ні про які гроші не згадується. Наш »пуд пшениці« чи »пуд жита« являється для Хліборобського Банка сам по собі одиницею вартості, яка не потребує, щоб її оцінювали міряючи на якісь гроші.

Інша річ, що цей »пуд пшениці« завжди має риночну вартість і що за нього завжди можна одержати певну кількість доларів, марок, рублів або гривень, але міркою вартості рубля чи долара для нас служитиме »пуд пшениці«, а не навпаки.

Так і в рівновазі »Хліб. Банку« ці »пути хліба« виступатимуть як основа розрахунку, а всі інші цінності — будинки, цінні папери, ріжні сорти грошей своєї і чужих держав — виступатимуть, як товар, вартість якого міряється кількістю вагових частин хліба, що за них треба віддати.

Цей пункт є основним для всього нашого пляну.

Введено його, як і збудовано весь цей плян тому, що наше народне господарство, завдяки банкроцту старої грошової системи, опинилось без »абстрактної мірки вартостей« і що, на нашу думку, сконструувати таку »абстрактну мірку вартості«, яка задовольняла би вимоги здорового розвитку економічних відносин на Україні, не вдається нікому ще довго, до того часу, поки не відновиться і не сконсолідується наше народне господарство і, поки не увійде в норму наше розбурхане політичне життя.

Чекати поки все це станеться і нічого не робити, щоб залагодити свої пекучі господарські потреби, щоб налагодити товарообмін у себе і поміж нами та закордоном ми не можемо і тому примушені обходитись без абстрактної мірки вартості, а вживати замість неї свою клясову, цілком конкретну вартість і разом з тим мірку порівнюючої вартості — »пути хліба«.

Думаємо, що ця конкретна вартість для всіх наших і закордонних контрагентів буде незрівняно більш придатною і привабливою для посередництва при товарообміні ніж всі нині дійсно »ідеальні« і »абстрактні« мірки порівнюючої вартості, якими вигляді керенок, соцістських і ін. конкретно можуть користатися лише миші, поїдаючи їх в скринях, де вони переховуються.

На зазначених чотирьох сортах хліба ми зупинилися тому, що вони мають для нас найбільше значення, а також тому, що лише на

ці чотирі сорти хліба існує »всесвітня ціна«, що дуже важно для нас, бо лише через її посередництво ми можемо звязатися з закордонними ринками.

Що до інструкції відносно якості хліба, допускаємо яко капітал і яко депозіт в Хліб. Банки, то вона мусить орієнтуватись на два моменти: 1. узанці світових хлібних бірж і 2. реальне становище нашого сільського господарства. По першому питанню сподіваємось видати спеціальну розвідку, а друге може бути вирішено тільки на місці і в процесі реальної роботи.

§ 5. Мінімальна кількість цього складкового капіталу має виносити в селищах до 3000 мешканців — 25.000 пуд., до 6000 мешканців — 50.000 пуд., до 50.000 мешканців — 100.000 пуд., більше 50.000 мешканців — 200.000 пуд. хліба зазначених чотирьох сортів.

Обґрунтовувати чому ми взяли такі, а не інші цифри — не будемо. Чи підходящі вони чи ні, може показати лише практика. Можливо, що цифра 25.000 пуд., для банків в малих селищах, завелика, тим більше, що у нас нині нема підходящих складів. Але скільки не думати про це, все одно, цього питання не можна вирішити, сидючи закордоном. Воно само виріщиться на місцях.

Далі може бути цілий ряд варіантів про те, коли банк може почати функціонувати, чи лише після того, як весь хліб вже зложено в його коморах, чи при певній частині і зобовязанях на інші частини з правом переховувати цю рештку у себе, в своїй власній коморі. Це питання дуже важне в звязку з браком добрих складів. Всі такі питання також треба відложить до початку реальної роботи — там буде видніце.

§ 6. За діяльність банка члени його відповідають в розмірі подвійної суми їх вкладу до основного капіталу банка.

Думається, що така відповідальність дає певні гарантії, а разом з тим не доводить пайщиків до цілковитої руїни у випадку якогось нещасття — пожежі, сарани, засухи і т. п.

§ 7. Всі пайщики в складковому капіталі Хліборобського Банку іменні і можуть передаватися лише: 1. в спадщину і 2. по передаточному надпису.

В обох випадках лише особам, які ведуть своє хліборобське господарство,

Цей пункт вводиться для захисту Хліб. Б. від втягнення в біржову спекуляцію акціями його і для охорони класового характеру цієї організації від втручання сторонніх, хижакьких елементів.

§ 8. До висоти 90% цього складкового капіталу плюс 95% суми депозитів зазначених сортів хліба Хліборобський Банк має право, емітувати цертифікати в ріжних купюрах на предявника, в тексті яких мусить бути зазначено: а) вагова кількість, рід і якість хліба; б) адреса і підписи дирекції емітуючого банку; в) нумерація і підписи організації, яка відає технічним виготовленям цертифікатів і контролем над емісійною діяльністю Хліборобських Банків.

Подібні документи на право одержання хліба не є нашою вигадкою. Вони, у вигляді коносаментів, ваантів, накладних, шлюс-контрактів і т. п., існують вже давно у всесвітньому торговельному обороті. Не новиною є також їх анонімний характер.

Такі документи часто служили також і підставою розрахункового і кредитового обороту.

Единим новим моментом у цертифікаті Хліб. Б. є лише одна нова його функція, а саме те, що він може на Україні заступити собою місце платничого засобу, виступаючи в процесі товарообміну не через посередництво грошового кредиту, а безпосередно.

Пояснимо це прикладом. Австрійський хлібороб зсинав до комори свого сільсько-господарського товариства певну кількість хліба і одержав на це посвідку — »Lagerschein«. — Він потребує зробити закупки. Іде до кредитового товариства, одержує там під залог цього Lagerschein-у гроші і купує, що йому треба.

»Цертифікат« Хліборобського Банку є ні чим іншим, як таким Lagerschein-ом. Але закладати його за гроші для українського хлібороба нема рациї, бо на Україні гроші нічого не варті, а за самий цертифікат він може безпосередно виміняти всякого другого товару.

З огляду на цю ріжницю функції, яку він має виконувати і форма його мусить одріжнятися від західно-европейського варанта.

1. Щоб виконувати функцію розрахункового засобу безпосередно, він мусить емітуватись і в дрібних і в великих купюрах, наприклад, од $\frac{1}{4}$ фунта і до 1000 пудів.

2. Він має бути виготовленим на міцному папері, в зручному для схованки і передачі і недоступному для підроблення вигляді.

Для дрібних купюр, які виконуватимуть ту саму функцію, що й дрібна розмінна монета, може бути використувана форма металевої або порцелянової марки — напр. для купюр од $\frac{1}{4}$ фунта до 1 пуда. Для більших купюр — звичайно форма зобовязання на папері, приблизно така сама, яку мають всі нинішні банкноти, з тою лише ріжницею, що вони значитимуть не на »гривню«, »марку« або »долар«, а на »пуд жита № 1« (або якости A), »25 пудів ячменю № 3«, »100 пудів озимої пшениці № 1« і т. и.

100 пудів
пшениці „А“

Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків

100 пудів
пшениці „А“

Союзних Хліборобських Банків

Цертифікат № 78.397

дійсний для клерінгу в Област-
них Обєднаннях: Київ, Харків,
Полтава, Миколаїв, Бердянськ,
Вінниця.

Голова Ради: ПІДПИС.

Генеральний Радник: ПІДПИС.

Управитель Технічно-
Емісійного Відділу:

100 пудів
пшениці „А“

ПІДПИС.

Хліборобський Банк № 154

села Крупського Золотонош-
ського повіту на Полтавщині не-
гайно видає предявникам цього
сто пудів пшениці, якості „А“.

№ 375

Директор: ПІДПИС.

с. Крупське

Скарбник: ПІДПИС.

28-го падолиста

1924 р.

100 пудів
пшениці „А“

В самому тексті цього цертифікату згадується з організації:
а) Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків, на бланку
якої цертифікат виготовлено — про неї див. докладніше стор. 124. Ця
установа завідує технікою постачання цертифікатів, друкує форму-
ляри їх, реєструє та передає до розпорядження окремих Хліборобських
Банків і контролює емісійну діяльність ціх банків що до її
закономірності.

б) Хліборобський Банк-емітент. Він одержує від В. Р. С. Х. Б.
готові формуляри і, коли вважає потрібним та має належне забезпе-
чення хлібом, випускає цертифікат в оборот, поставивши на ньому свій
штемпель, свій номер і підписи свого директора та завідуючого емі-
сійним відділом. Для цього на формулярах В. Р. С. Х. Б. залишається
незаповнене текстом місце і нею-ж виготовлюються та передаються до
розпорядимости окремих Хліборобських Банків відповідні штемпелі.
Зрозуміло, що без цього штемпеля і підписів банку-емітента цертифи-
кат не дійсний, бо матеріальна гарантія — депозит хліба — вперше
надається йому банками.

в) Примітка »Дійсний для клерінгу« означає, що, згідно договору
між Хліборобськими Банками, проти предявлення цього цертифікату
зобовязується видати хліб не тільки Хліб. Банк села Крупського, який
його випустив, а також союзні обласні обєднання в Київі, Одесі, Полтаві
і др., там де вони вже заснувались і до яких Банк села Крупського
через свій районний союз (§ 14) входить автоматично членом.

Ця організація має дуже велике значіння, бо без неї цертифікати
окремих Хліб. Банків не могли б виконувати ролі розрахункового за-
собу по всій Україні.

Питання про техніку дальших розрахунків між самими банками-членами не може бути предрішено зарані, бо ці способи викристалізуються в процесі роботи. Пояснім прикладом:

Люди з цертифікатами Крупського Банку їдуть до Одеси, щоб дістати товари, які привезено морем з закордону. Одеський Clearing House зобовязаний видати проти цих цертифікатів хліб зі своїх складів. Коли число вимог з Одеси на Крупське компенсувалося числом вимог Крупського на Одесу, то нікому з них перевозити хліб в натурі не довелось-би, але коли активні вимоги Одеси перевисять суму, яку вона винна Крупському, то ріжницю мусить Крупське покрити хлібом в натурі, — значить перевезти його до складів Одеси. Перевозка вимагає певних коштів. Хто ці кошти має покрити? Звичайно Крупське. В який спосіб покривати кошти перевозки — може бути багато варіантів. Напр., Одеса акцептуючи цертифікат Крупського може удержаняти певний % на перевозку, видасть за крупський цертифікат на 100 пудів всього 95 пудів зерна або видасть всі 100 пудів, але тоді Крупський Банк мусітиме доставити на свій рахунок ці 100 пудів до Одеси і т. д. Який з цих, або інших можливих способів, буде принятий — покаже практика.

Нам здається, мусить бути вибраний такий спосіб, який не допускав-би до утворення ріжниці в курсі цертифікатів окремих банків на зовні. Власник цертифіката — громадянство — мусить скрізь одержувати за нього номінальну кількість зерна без »disagio«. Для цього банки, знаючи з досвіду в яких пунктах представляється найбільше їхніх цертифікатів до розвязання і скільки % коштує туди транспорт хліба, могли-би при емісії гарантувати собі це покриття в той спосіб, що емітуючи цертифікат на 100 пудів Крупський Банк мусів-би взяти за нього 105 пудів натурою (не рахуючи резерва), тоді як Одеський тільки 100 пудів. Це створило-би дійсний паритет між всіми цертифікатами, як розрахунковим засобом і не перешкоджувало-б а лише виражало-б процес будування порівнюючої вартості хліба в окремих місцевостях.

Ясно, що при додержані вказаних умов і при порядній організації Хліборобських Банків цертифікати їх будуть скрізь охоче прийматися в обороті і, напевно, дуже скоро витіснятимо собою всі інші істнующі на Україні розрахункові засоби.

Але (підкresлюємо це найгостріше) цертифікати Хліборобських Банків хоч і надаються в значній мірі до виконання функції платного засобу, яку в інших країнах, і колись у нас, виконували гроші, все ж грошими не будуть і ні в якій мірі на це не претендують. Гроші — є санкціонований державою обов'язковий і законний платничий засіб. (Можна сперечатись про те, чи держава опреділяє »Wertseinheit«, але ясно, що »Nominalität der Wertseinheit« опреділяє во всяком разі держава.)

Хлібні цертифікати зовсім не обов'язковий платничий засіб. Якщо хто не схоче його прийняти — має право відмовитись, якщо держава не схоче збирати податків з хліборобів в цертифіках — це її повна воля. Ніякого примусового курсу цертифікати не можуть мати. Розрахунки ними — це чисто приватна справа тих, кому такий спосіб

розрахунків подобається, кому-ж не подобається — може шукати іншого способу, нехай розраховується в керенках, совітських та ін.

Ясно, що виконуючи на Україні функцію варанта і функцію платничого засобу, цей цертифікат на закордонному ринку не матиме значіння платничої сили тому, що тут скрізь є свої розрахункові системи — маркова, франкова і т. і. Тут за ним залишиться лише значіння варанта, таке саме, яке й нині мають коносаменти та Lagerschein-и, на підставі яких відбувається процес всесвітньої хлібної торгівлі.

Вартість його на хлібній біржі кожної держави буде рівна вартисті суми вагових частин хліба, яку він репрезентує на даному ринку, в даній чужоземній валюті.

Обмеження права на емісію цертифікатів до висоти 90% складкового і 95% депозитового капіталу має на меті досягнення найбільшого їх забезпечення, утворення резервового капіталу банків і покриття дійсних втрат, яких не завжди можна уникнути при хлібних операціях (усушка, усипка, миші і т. п.).

§ 9. Крім емісійної діяльності Хліборобські Банки мають право переводити всякого роду торговельні, промислові і кредитові операції як самостійно, так і в спілці з іншими фізичними або юридичними особами, як на свій, так і на чужий страх і ризик. Комерційна сторона діяльності мусить вестись цілком окремо і незалежно від емісійної, з окремим рахівництвом, окремим адміністраційним та ревізійним апаратом і з окремою відповідальністю на випадок конкурсу.

В останньому випадку в першу чергу задовільняються вимоги власників цертифікатів і вже після них — усіх інших кредиторів банку.

Емісійна діяльність для Хліборобських Банків є не самоціллю, а лише засобом для того, щоб звязатись з ринками (внутрішнім і зовнішнім) і шляхом утворення зручного розрахункового засобу оживити товарообмінний оборот в народному господарстві. Це надає йому ясно виражений характер комерційної установи.

Основне завдання Хліб. Б., як потного банку — стежити за тим, аби цертифікати його були як найкраще забезпечені і мали відповідно високий і твердий »міжвалютний курс«.

Завдання-ж його, як установи комерційної — вести діло так, щоб капітал ніколи не лежав дурно, а обертався як найшвидше, приносячи певний зиск.

Залежність емісійного відділу від комерційного могла-би в певних випадках довести до того, що банк, переоцінивши свої сили — свої кредитові потенції — і заплатувавшись в комерційних підприємствах, які не завжди бувають уdatні, міг-би, попавши під конкурс, оказатись не в стані задовільнити вимог своїх кредиторів по церти-

фікатам і цим внести панічні настрої в широкі кола, де вони обертаються.

Коли цертифікат Хліб. Б. має заступати собою місце платничого засобу, то він мусить мати абсолютну (в межах людських досягнень) забезпеченість, яка не може бути поставлена в залежність від успіхів або невдач комерційної діяльності банка.

Тому (ідучи за прикладом Bank of England) ми вважаємо що необхідно:

1. нотний відділ Хліб. Б. цілком відділити від комерційного;
2. у випадку конкурса в першу чергу задовольняти з активів банку вимоги по розвязанню цертифікатів, так само, як це робиться в Північній Америці;

3. звязати всі банки, які війдуть між собою в платничу спілку, круговою порукою за емісійну діяльність (не за комерційну) і утворити спільний ревізійний і контрольний апарат для цієї області, не звязуючи цими вимогами комерційних відділів банків.

Як має виглядати цей поділ на практиці?

Емісійний відділ Хліб. Б. має виконувати лише чисто механічні функції. Приняв до складу хліб (провіривши, звичайно, його якість) — видає депоненту на відповідну суму цертифікати. Повертаються цертифікати назад до банку, яко вимога на хліб, — видає хліб і перевовує блянки цертифікатів не пускаючи їх ні при яких обставинах в оборот до того часу, поки знов не припливє до нього депозит хліба, який має гарантувати цю емісію.

Більше п'яких функцій емісійний відділ не має — він лише складчик, перевовувач і рахівник хліба та цертифікатів на нього.

До свого комерційного відділу він ставиться так само, як і до всякого іншого клієнта, видає йому цертифікати лише після одержання від нього хліба і видає хліб лише проти цертифікатів так само, як Issue Departament англійського банку відає Banking Departament того-ж банка ноти лише проти золота і золото лише проти нот.

Зовсім інше завдання стоїть перед комерційним відділом. Він, напр., хоче за свій ризик купити закордоном партію сільсько-господарських машин. Для цього він мусить мати закордонну валюту. Він дістає її в той спосіб, що на хлібній біржі, потрібної йому державі, продає цертифікати свого емісійного відділу і за них одержує закордонну валюту. За цю валюту купує машини, транспортує їх на Україну і знов продаває їх лише за цертифікати.

Для більшої ясності представимо докладніше хід цієї трансакції.

В селі X засновується Хліборобський Банк з капіталом в 25 тисяч пудів пшеници. Ця пшениця йде на склад емісійного відділу X. Б. через комерційний відділ. На підставі цього вкладу емісійний відділ має право видати комерційному цертифікатів на 22.500 пудів пшеници. Комерційний відділ продає їх на Гамбургській біржі, одержує за них, допустимо, 2 міліони німецьких марок (сучасна ціна), закуповує на ці марки в Німеччині товар, транспортує його на Україну і продає проти цертифікатів свого банку. Заробить він при цьому звичайно тільки тоді, коли, розпродавши машини на Україні, одерж-

жити за них суму, більшу від 22.500 пудів. Допустимо, що він виміняв ці машини за 30.000 пудів. Значить, закінчив цю операцію з прибутком в 7500 пудів і починає якісь нові комерційні операції.

Який стан емісійного відділу був в різні моменти переведення цієї операції?

1. В моменті заснування банка він одержав зерно і видав комерційному відділові цертифікати на нього.

2. Зерно лишалось в його коморі поки Гамбургський покупець не прислав цертифікатів з вимогою видати зерно.

3. Після видачі зерна емісійний відділ залишився з: а) повернутими йому цертифікатами на 22.500 пудів, вживати яких не має права, а мусить лише переховувати яко виправдуючи документи на витрачений хліб, б) з 2500 пудів резервової ішениці. Фактично комора його замкнута і роботи в цьому періоді нема.

4. Товари прийшли на Україну і продаються за цертифікати, але цертифікатів нема ні в кого, крім емісійного відділу, бо вони всі повернуті йому гамбургським купцем.

Хлібороби, які хотять купити машини, мусять перше дістати цертифікати від емісійного відділу. Вони можуть зробити це лише в той спосіб, що, вноситимуть до нього хліб в натурі після чого одержуть за внесений хліб цертифікати і ними платитимуть комерційному відділові за машини.

5. Машини продані. В складі емісійного відділу лежить 32.500 пудів хліба, а комерційний має цертифікатів на 29.250 пудів, з якими може починати нові операції.

Комерційний відділ може і не сам вести торговельні операції, він може давати свої цертифікати в позику іншим торговельним організаціям під забезпечення якимись товарами — вовною, салом, машинами, залізом, золотом і т. д., або цінними паперами — акціями, облігаціями і інш., або чужоземними валютами чи девізами. Він може акцептувати векселі, приймати депозити, брати участь в емісії акцій якогось товариства, що засновується при його участі, може сам кредитуватись в інших організаціях, засновувати свої власні підприємства, купувати майно і т. д. Все це не торкається емісійного відділу, який має лише одну, чисто механічну, функцію — видавати хліб лише проти цертифікатів і цертифікати проти хліба, однаково чи своєму власному комерційному відділові, чи стороннім клієнтам.

Зазначений тут обсяг діяльності Хліб. Б. ставить дуже великі вимоги до персоналу, який провадитиме її відношеню до рівня його розвитку загального та комерційного, активності та здібності.

Зрозуміло, що далеко не всі банки зможуть відповісти цім вимогам в однаковій степені.

Організація Хліб. Б. мусить найперше рахуватись з тими дійсними можливостями і тим дійсним розвитком майбутніх її провідників, який маємо нині.

Тому не можна вимагати засновання комерційних відділів при кожному з банків, а тим більше, не можна вимагати, щоб вони приймали на себе всі зазначені функції.

Знайдуться талановиті, енергійні і підготовлені люди — вони зуміють високо поставити комерційний відділ свого банку, вони

заснують і оживлять там цілий ряд галузів місцевої промисловості, зуміють звязатися з ринками продукції і постачання, організують місцевий кредит.

Не знайдеться таких людей — даний Хліб. Б. буде лише коморою, яка видає і приймає хліб проти цертифікатів, даючи тим для своїх клієнтів можливість користуватися зручним розрахунковим за собом і ніякої ширшої діяльності проявляти не буде.

Функцію комерційного відділу, в цьому випадку, можуть, до певної міри, виконувати районні та областні спілки.

Але важно, що і в цьому випадку місцевий Хліборобський Банк буде, самим фактом свого існування, виконувати величезну роль в народньому господарстві, як один з членів поттої системи і як одно зі звен Всеукраїнської Організації Хліборобських Банків.

§ 10. Окремим Хліборобським Банкам, які пропонували не менше 5 літ і визнані »Всеукраїнською Радою Союзних Хліборобських Банків« зразковими, може бути надане, під гарантією Областного Обєднання право елястичної емісії хлібних цертифікатів на ґрунті товарних векселів, забезпечених іншими товарами.

Цього пункту розвивати докладніше тут не будемо. Він має на увазі дати вихід на той випадок, коли б у нас народилося явище анальгічне »Geldknappheit«, крайн у яких розрахункові системи базовані на золоті.

Зараз він має для нас лише теоретичне значіння і введенням його ми хочемо лише попередити можливий закид про те, що при зрості народньо-господарського обороту Хліборобські Банки не зможуть постачати розрахункових засобів в потрібній для обороту кількості і будуть »звязувати« забагато капіталу в зерні.

Тим, кого це питання цікавить, радимо ознайомитись з системою елястичної емісії німецького Райхсбанку перед війною і аналізом її, даним Ф. Бендіксеном.

По цьому зразку могла-би розвиватись елястична емісія Хліборобського Банку, коли-б у ній виявилася дійсна потреба.

Цієї потреби поки-що не має і не може бути до того часу, як народньо-господарський оборот не набуде дуже швидкого темпу, не стане сильним.

До того-ж часу нам не доводиться думати про елястичну емісію і всі наші зусилля мусять бути направлені на утворення емісійної системи з абсолютним, реальним покриттям.

§. 11. Окремі Хліборобські Банки можуть вступати поміж собою в товариські спілки і утворювати районні союзи, яким можуть передавати подобровільні згоді виконання частини своїх функцій крім емісійної.

Ми сказали »можуть«, а не мусять.

Звичайно, легко було б сказати »мусять« і намалювати по при-
вичній схемі: — всі сільські банки обеднуються у волосні, волосні —
в повітові, повітові — в губернські і губернські у Всеукраїнський. Але
ніякого зовнішнього примусу для таких приватно-господарських орга-
нізацій, як кожний Хліборобський Банк бути не може і не повинно.
Спілки поміж ними будуть засновуватись добровільно, але тільки
тоді, коли практика кожного з них покаже, що це конче потрібно для
поширення, скріплена, удешевленя своїх власних операцій.

Кожний Банк буде входити в спілки лише з тими сусідніми Бан-
ками, які будуть корисними для всіх спілчан. Це залежить від ба-
гатьох умов, яких згори предбачити не можна. Найбільшу ролю відо-
граватиме почуття взаємного довірря, а тому й не можна робити спроби
накинути окремим Хліборобським Банкам такий схематичний і бюро-
кратичний план. Життя само зробить це ліште.

§ 12. Основним завданням Районних Союзів є координація провадження комерційної та кредитової роботи ними, замість окремих Банків, а також виконування їх комісійних доручень, провадження інструкторської та ревізійної діяльності поміж своїми членами.

Емісійної діяльності Районні Союзи не ве-
дуть, але зобовязуються служити »Clearing
House-ом« для своїх членів, а також розвязувати
їх цертифікати хлібом в натурі.

Капітал для Районних Союзів складають
Хліборобські Банки — його члени — відчисляючи
для цього певний відсоток зі свого капіталу.

Не всякий сільський Хліборобський Банк знайде в собі сили для провадження комерційної діяльності. Не скрізь це й потрібно. Але у всякому, хоч і невеличкому районному економічному центрі організація, яка-б виконувала цю роботу, конче потрібна. Треба продати хліб — це легше, скоріше і вигідніше зробити центр, ніж окремий Хліборобський Банк. Треба закупити товари і доставити їх на села. Це також краще зробити гуртом. Треба поставити коло залізничної станції елеватор. Це під силу лише обеднанню. Треба збудувати паровий млин, туральню, тютюнову фабрику і т. д. Цього знов таки не зможе зробити окремий Хліборобський Банк своїми власними силами.

Районне Обеднання, до якого буде належати кілька десятків або сот Хліборобських Банків і кожний з них внесе 5—6% свого капіталу готівкою, та на таку-ж суму відкриє кредит, це буде вже велика еко-
номічна сила і значний центр господарського життя, який зможе держати відповідно підготовлених служачих і провадити комерційні операції в великому розмірі.

Дуже поважну роль відграватиме такий союз і як місцевий Clearing House, який обмінює і розвязує в готівці цертифікати всіх

своїх членів. Завдяки цьому цертифікати одержуть значіння й силу платничого засобу для всього району, на який поширена діяльність союза. Цей мотив відограє, певно, велику роль для прискорення процесу інтеграції Хліборобських Банків і заснування по між ними таких союзів.

Районний Союз сам емісійної діяльності не веде — тому, що не має для того необхідних передумов — свого власного хліборобського господарства і своєї хлібної продукції, яка-б що емісію забезпечувала.

Можливо, що коли виявиться потреба в елястичній емісії — це право (див. § 10) крапце надати Районному Союзбанкові, ніж окремим Хліборобським Банкам, але про це говорити ще зарано. Натомісъ кредитова політика, зокрема акцепт товарових векселів, ставить його в також відношена до емісійних Хліборобських Банків і до ринку розрахункових засобів, в якому стоять великі акційні західно-европейські депозитові та кредитові банки до своїх центральних нотних установ. Вони не емітують грошових знаків, але разом з тим творять розрахункові засоби вигляді чеків, векселів, «Buchgeld» і т. д. які »покриті« та »забезпечені« товарним оборотом і замінюють собою грошові знаки.

§ 13. Районні Союзи Хліборобських Банків для тих-же цілей, що заклалися самі, можуть утворювати Областні Обєднання.

Окремі Хліборобські Банки, які не входять в Районні Союзи, можуть вступати в члени Областного Обєднання без посереднє.

Капітал для Областного Обєднання складається його членами шляхом одчислення певного відсотку зі свого власного капіталу.

На Україні може бути більше десятка тисяч Хліборобських Банків. Це, звичайно, цифра провізорична, але (порівнюючи наприклад з Америкою) не велика для 40 міліонного краю, який живе майже виключно з хліборобства. Ясно, що з цієї маси може виникнути дуже багато дрібних Районних Союзів, які будуть в стані справлятись лише з чисто місцевими завданнями і для ширшої роботи не матимуть ані потрібних засобів, ані відповідних людських сил. Тому, цілком природно, що більше широкі завдання вони мусітимуть виконувати спільними силами і для того вступати в великі Областні Обєднання відповідно великим центрам.

Скільки таких областних центрів має бути, сказати з гори не можна, але думається, що їх буде 4—5.

Завдання їх те саме, що комерційних відділів кожного Хліборобського Банку і Районних Союзів, лише в поширеному розмірі.

Що до їх правної форми, то вони, як і Районні Союзи, більше наближаються до типу акційних товариств з обмеженим колом акціонерів, тоді як окремі Хліборобські Банки близче підходять до типу сільсько-господарських кооперативів.

§ 14. Там, де вже існують Районні Союзи або Областні Обєднання Хліборобських Банків, всі новозасновуемі Хліборобські Банки обовязково мусить вступати в члени їх і підлягати контролльному та ревізійному догляду цих установ.

Цей пункт не протирічить § 11. Там мова йшла про період організаційний, в якому мусить бути дана найбільша свобода індивідуальній ініціативі. Тут говориться про ту стадію розвитку, коли вже виробиться певний рівень Хліборобських Банків, коли їх діяльність уже набуде певних загальних форм. На цій ступені громадська організація — Районні Союзи і Областні Обєднання — буде уже творчим, а не гальмуючим чинником.

Разом з тим ясно, що допущення цертифікатів нового Банку до Clearing-u, гласна ревізія і контроля над його діяльністю з боку громадської організації є могутнім засобом як для піднесення кредиту і економічних потенцій самого нового Банку, так і для безпечності громадян, які довірили цьому Банкові певні цінності. Тому на цій ступені розвитку »синдикалізація« Хліборобських Банків має бути обовязковою.

§ 15. Всі існуючі Хліборобські Банки, а також їх Районні Союзи та Областні Обєднання виділяють з поміж себе одну »Всеукраїнську Раду Союзних Хліборобських Банків«.

Головні завдання її такі:

а) технічне виготовлення »цертифікатів«, регистрація їх та постачання ними окремих Хліборобських Банків;

б) контроля над емісійною діяльністю всіх Хліборобських Банків — стежа за додержанням ними всіх формальних приписів що до емісії, повсякчасної присутності покриття цертифікатів і т. д.;

в) щотижневе опублікування сводок про стан емісії Хліборобських Банків, аналіз цих сводок з народньо-господарського погляду і наукове освітлення їх;

г) вироблення загальних і обовязкових для всіх Хліборобських Банків норм емісійної діяльності — в тім числі й еластичної емісії — форм звідомлень, книговодства і т. д.;

д) розгляд і вирішення всіх суперечок поміж Районними та Областними Обєднаннями, що до

меж їх компетенції, законності й етичності їх
нотної, кредитової та торговельної політики;

е) розгляд і затвердження справ, що до заснування
нових Хліборобських Банків на Україні;

е) розгляд справ що до заснування філій та
контор Українських Хліборобських Банків за-
кордоном, догляд та провід їх діяльності;

з) виконування функцій центрального Clea-
ring House-у для всієї системи Хліборобських
Банків;

і) підтримування і плекання економічного та
духового взязку поміж ними;

і) стежа за становищем всесвітнього хлібного,
товарового і грошового ринку і вживання захо-
дів для забезпечення при всякій політичній та
економічній ситуації інтересів українських
хліборобів;

ї) заступництво перед урядом, а також перед
громадськими, як своїми, так і закордонними
економічними організаціями інтересів хлібороб-
ського класу, особливо по питанням податкової,
а також торговельної політики;

и) післямісійної праці комерційної діяльності Все-
українська Рада Союзних Хліборобських Бан-
ків за свій рахунок і для власного зиску не веде.
Тільки в тих випадках, коли того вимагатимуть
потреби скріплена між валютового курсу церти-
фікатів або взагалі інтереси всієї системи, об-
єднаних в ній, господарських сил України, вона
може робити відповідні інтервенції так само, як
роблять це інші центральні банки для скріп-
лення курсу своїх нот або для потреб народного
господарства, яке вони обслуговують;

к) капітал Всеукраїнської Ради Союзних
Хліборобських Банків складається всіма її чле-
нами шляхом однієї певного % їх основних
і резервових капіталів.

Сама потреба такого центрального органу настільки очевидна, що обґрунтовувати її не будемо.

Натомісъ коротко зупинимось на розгляді деяких точок її діяльности.

Правом емісії, як ми вже зазначили, користуються лише окремі Хліборобські Банки, але технічним постачанням їх, реєстрацією і контролем має завідувати »Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків«, бо лише при цій умові: 1. всі цертифікати матимуть однотипну форму, що має велике технічне і психолого-гідное значення, 2. буде забезпечено дійсну реєстрацію кількості цертифікатів, випущених в оборот по всій Україні, 3. техніка їх виготовлення може бути поставлена на висоту, яка виключає можливість підробки, 4. буде досягнуто те, що цертифікати прийматимуться в обороті по всій Україні незалежно від того, який сільський банк їх емітував, бо Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків, будучи Clearing House-ом Хліборобських Банків всієї України, зможе забезпечити розвязання всіх цертифікатів в кожному місці і кожним банком.

Значення цього центрального Clearing House-у не можна зменшувати. Коли в країнах з грошовими системами через такі організації проходять щотижнево сотні міліардів, при чому вони зберігають величезні кошти на перевозку металу та банкнотів і уможливлюють надзвичайно скорий і зручний спосіб розрахунків, чим сприяють розвиткові народньо-господарського обороту, то тим більше для нас, яким би довелось без організації clearig-у розраховуватись перевозячи з місця на місце не порівняючи легке золото і ще легші паштети, а важкий і громоздкий хліб — вона, роблячи перевозки хліба потрібними лише в місця, які його споживають або експортують і, виключаючи потребу в перевозках для фінансових розрахунків, має першорядне значення і, власне, уможливлює існування всієї нашої системи. Без організації центрального Clearing House-у розрахункова система, базована на хлібі не тільки багато уступала б всім іншим системам по своїй еластичності, а була б просто неможливою, тоді як при її існуванні ця система може бути, на нашу думку, самою певною з усіх існуючих і не менші від них зручною.

Решта зазначених тут обов'язків і відповідних їм прав Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків не вимагає пояснень окрім, хіба, одного загального: кожний Хліборобський Банк є чисто приватно-господарською установою, яка працює на власний зиск і керується в своїй діяльності найперше матеріальними інтересами своїх членів. Те саме і Районні та Областні Союзи.

Чи є такий мотив »власного інтересу« для Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків і коли є, то де треба його шукати і як розуміти?

Для Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків, як для центру всього економічного життя хліборобського класу, а разом з тим і всього українського народного господарства являється власним інтересом якраз цей загальний інтерес всього народнього господарства і інших »власних інтересів« у ней бути не може.

Тут ми підходимо до моменту, коли »кількість переходить в якість« шляхом поширення кола осіб, у »власному« інтересі яких пра-

плюс Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків. На все населення України вона, зостаючись по формі та по суті чисто господарським союзом активних груп хліборобського населення, набуває разом з тим значіння установи, яка ставить своїм завданням досягнення загального блага, звичайно в межах обсягу своєї діяльності.

* * *

Ми дали нарис основ організації системи Хліборобських Банків на Україні. Можна було б ще додати до цього пункту про поділ прибутків поміж учасниками цієї системи, про організацію управління нею і про способи ліквідації окремих складових її частин.

Ми тут цього не робимо, бо ясно, що коли утвориться організація, яка даватиме прибутки, то вона зуміє і поділити їх; ясно також, що керувати нею будуть ті люди, які її зорганізують і цьому ділу широко себе присвятять, а ліквідуватись окремі Хліборобські Банки мають загалом так само, як і всякі інші приватно-господарські установи.

В додатках про організацію англійської, американської та німецької нотної системи читач знайде де-що цікаве і для цих справ.

Робити якісь свої пропозиції в цьому напрямку ще не має реальної потреби. Натомісъ, думаємо, що варто ще раз кинути загальний погляд на предложений плян, щоби уявити собі його як одно ціле, а також зробити загальну оцінку його потенційного значіння і його розміру.

Одним, наш плян може уявлятись занадто »революційним« у відношенню до теперішніх шаблонів і методів організації розрахункового господарства. Другі, навпаки, можуть сказати і довести, що в ньому ми не сказали і не пропонуємо нічого нового в відношенню до того, що уже було по частинах організовано іншими і залинути нам недостаток оригінальності конструкції.

Зазначивши, що ми менше всього претендуємо на »новизну« або »оригінальність«, дозволимо висказати і свою думку в цій справі.

Справді, що нового дає цей плян?

1. Децентралістична, многобанкова система емісії розрахункових засобів, регулюєма головним чином лише однообразністю забезпечення і контролю — це не нова думка і ще менше наша »оригінальна« думка. Ця система вже коло сотні літ існує в Північній Америці і, як бачимо, лиха для неї від того нема.

2. Система сільських складів зерна, що підлягають громадському контролю — вона здавна і майже до останніх часів існувала на Україні по наказу російського уряду з метою забезпечити населення »неприкосновенимъ запасомъ« на випадок голода.

3. Система хлібних цертифікатів (під ріжними назвами) не є ні в якій мірі нашою вигадкою — по ній ведеться, майже без винятку, ціла всесвітня хлібна торговля. Ми лише поширюємо ідею реформування цієї системи на і для України, завдяки чому цертифікат може бути використовуваний і для переведення біжучих розрахунків в щоденному житті широкими колами населення.

4. Система анальгічна Районним та Областним Обєднанням окремих Хліборобських Банків для кращого використування своїх економ-

мічних потенцій, під іншою назвою і в меншому розмірі вже з великим успіхом примінялась на Україні нашою сільсько-господарською кооперацією.

5. Організація центрального хлібного »Clearing House« — чим вона має одріжнятися від організації створеної »The Liverpool corn Trad Association« для взаємного виміну вимог хлібних біржовиків і чому, блискуче оправдавши себе напр. в Ліверпулі та Лондоні, вона не зможе народитись і працювати на Україні?

Нарешті система товарообмінних, а не грошових розрахунків не пропонується нами вперше з якоїсь пристрасти, а існує дійсно на Україні вже від кількох літ і ми лише хочемо її удосконалити та раціонально використати.

З погляду окремих складових частин нашого пляну дурно було б шукати в ньому чогось »нового«, »не здійсненного«, бо кожна з них вже довела на ділі свою практичність і здатність до життя та до розвитку.

У цьому цьому є дійсно лише один новий момент, а саме думка, що все те, що роблять або робили в цьому відношенню американські банкери, наше волосне »начальство« та інтернаціональні біржові хлібні торговці за нас, не з меншим успіхом можуть робити українські хлібороби самі для себе.

Це є дійсно думка революційна, бо досі українські хлібороби лише продукували хліб і ждали поки його заберуть по тій ціні »яку дадуть«, а тут їм пропонується злучитися в організацію і обйтись без посередників. Цю революцію перевести ми мусимо, коли не хочемо заслужено, по своїй вині, зробитись об'єктом нещадного визиску з боку закордонного капіталу і його місцевих агентів.

* * *

Що може бути, коли українські хлібороби залишаться пасивними і чекатимуть поки їх »включать« у всесвітній господарський оборот?

На це є лише одна відповідь*) — закордонні капіталісти заснують на Україні свої »факторії«, а їхні місцеві агенти коло них будуть вимінювати закордонні товари проти хліборобських виробів і, користуючись нашим товарним голодом та неможливостю нашої конкуренції, будуть нещадно нас визискувати.

Про нашу господарську самодіяльність, в цьому випадку, не можна буде й думати, вона буде в корні підрізана відсутністю у нас »капіталу«.

Наша молода кооперація загине зовсім, або буде зведена наступні самого дрібного і підрядного фактора економічного життя України.

Наша Держава, яка в цьому випадку буде цілком залежна від закордонних кредиторів мусить і виконувати лише ролю жандарма, охороняючого інтереси закордонного капіталу від туземного населення.

*) Див. додатки: »Пляни санації« і »Проблема включення«.

Жид закордонний і Жид місцевий безроздільно запанує на Україні і боротися проти нього не буде ніякої можливості, бо економічна ініціатива і політична влада буде в його руках.*)

* * *

Чи справді таке майбутнє для нас неминуче, чи дійсно ми не маємо капіталу і так потребуємо шукати його за всяку ціну, через всіх посередників закордоном?

Не торкаючись в цьому звязку таких наших активів, як цукор, вугілля, залізо та марганець, обмежившись навіть не всім капіталом, який уявляє собою хліборобська продукція, а лише 4-ма зазначеними сортами хліба, мусимо сказати, що думка про нашу бідність на оборотний капітал є абсурд, є старий і негідний обман і самообман.

Інша річ, коли говорити про наше уміння мобілізувати і використовувати цей капітал. На ці здібності ми, дійсно, трагічно бідні і, поки не прокинеться наша воля до господарської самодіяльності і самодопомоги — будемо завжди класичними »бідними багатіями«, потребуючими чужої »культурної« допомоги.

Пригадаймо собі, що наша середня річна продукція 4-х зазначених хлібів (за період 1909—1913 рр.) виносила — 1.131,760.000 пудів, що з цього вивозилося:

закордон	261.580	тисяч пудів
до Росії	78.335	» »
	339.915	тисяч пудів
На продаж на внутрішньому українському ринку йшло**).	140.000	» »
Всього на продаж йшло***).	479.915	тисяч пудів

Допустимо, що скілька літ мирної праці і ми знов досягнемо цієї цифри продукції (що цілком можливе) і уявім собі, що вся ця кількість хліба, яка призначена на продаж, переїде через Хліборобські Банки, то побачимо, що це дало-б коло 480 міліонів пудів хліба оборотного капіталу. Ці 480 міліонів пудів, в переводі на валюти ин-

*) Мусимо це сказати не з принципового юдофобства, а лише тому, що добре знаємо про те, що ніяка верства людності на Україні, за винятком Жидів, не зможе дістати закордонного кредиту, необхідного в цьому випадку для господарської діяльності або, взагалі, опертись на закордонний капітал і, що тому саме, панування закордонного капіталу на Україні мусілоб неминуче конкретно знайти свій вираз в ціковитому пануванні Жидів над нею у всіх ділянках її економічного, та політичного життя.

Цю думку, як і, взагалі, свою думку про економічні взаємовідносини поміж нами та нашими Жидами сподіваємося розвинути в одному з наступних чисел »Хліборобської України«.

**) На жаль, не маю зараз можливості установити цифру споживи хліба на внутр. укр. ринку мушу приводити її по пам'яті.

***) Зрозуміло, що через Хліборобський Банк може пройти не весь зібраний хліб, а лише та його частина, що власником призначається не для спожитку своєї сім'ї та худоби, а на продаж — однаково чи на внутрішньому, чи на закордонному ринку.

ших держав по нинішньому між валютовому курсу^{*}) репрезентували би собою коло 400 міліонів доларів, більше 30 міліярдів німецьких марок, коло 2½ міліярдів швейцарських франків, більше 110 міліонів англійських фунтів, більше 300 міліярдів австрійських корон і т. д.

Організація, яка мала-бі до розпорядимости, такий оборотний капітал, не потребувала-бі звідкіль ніяких кредитів для обслуговування свого клієнта — українського хлібороба, а разом з тим всього українського господарства. Вона сама була-б одною з найбільших і найбагатших всесвітніх організацій по своєму капіталу, найбільшою і найпевнішою по степені своєї кредитоздібності.

При її істнуванню не закордонний капітал та його агенти кермуювали-б нами та висмоктували з нас останнє, а ми самі могли-б власними силами будувати своє майбутнє і перед закордоном виступати, як рівновартний йому чинник всесвітнього господарського життя.

Лише при умові істнування цієї, або близької до неї по духу організації ми завжди зможемо одержати за продукти своєї праці відповідний і рівновартний еквівалент від закордону. Лише при цій організації могли-б отримати трішки економічні підстави класової солідарності українських хліборобів — не солідарність поміж рівно пригніченими рабами, базована на спільній ненависті до експлоататора, а солідарність справді вільних хозяїв, які згуртувались у спілку для досягнення спільної мети. І лише при цій організації наша Держава зможе знайти міцну опору в своїх, а не чужих господарських силах, які дадуть їй можливість скріпитись і істнувати самостійно для себе, а не для близьких чи далеких сусідів та всякого роду «національних меншин».

Щоби до Хліборобських Банків приплив зазначений оборотний капітал (як і багато інших капіталів, про які ми в цьому звязку не згадуємо) потрібно, щоби вони уявляли з себе організований апарат, здібний прийняти і розпорядитись цім капіталом. Іншими словами — щоб одержати цей оборотний капітал Хліборобські Банки мусить попереду мати свій основний капітал і людей, які його складуть і ним кермутимуть.

Яка мусить бути сума основного капіталу всіх Хліборобських Банків, щоб вони були в силі підняти весь хлібний оборот України і обслугувати її вимоги в розрахункових засобах?

*) По курсу 16. V. 1921 р. (>The Times«, 17. V. 1921 р.):

Пшениця №. 2 loco Нью-Йорк коштувала за бушель 171·5 цент.

жито No. 2 » » » » 156·75 »

ячмінь » » » » 72 »

овес » » » » 51·5 »

Приймаючи на увагу, що бушель пшениці = 60 lvs., жита = 56 lvs., ячменю = 48 lvs. і вівса = 32 lvs. (англійських фунтів) одержемо в переводі на пуди такі ціни (без дробів центів):

Пшениця 1 пуд = 103 центи

жито 1 » = 101 »

ячмінь 1 » = 54 »

овес 1 » = 58 »

A priori цього сказати, звичайно, не можна, але на деякі анальгії цікаво звернути увагу.

Основний капітал The Bank of England, який стоїть в центрі всесвітнього платничого і торговельного обороту і являється посередником по виплатам багатьох міліардів фунтів стерлінгів, виносить всього 14,533.000 L. Основний капітал Banque de France рівний 182,5 міліонів франків, Deutsche Reichsbank-у — 180 міліонів марок, бувшого Російського Державного Банку — 55 міліонів рублів. Нарешті сума основних капіталів сьоми тисяч п'ятисот чотирнадцятьох американських National-Bank-ів управнених до поточної емісії випосить 1068 міліонів доларів.

Не забуваймо, що все це держави більші від України, з не-порівняючи більше розвинутим капіталістичним господарством і більшими вимогами що до кількості платничих засобів в обороті.

Площа землі на Україні, занятої під посів хліба, рівна коло 18 міліонів десятин.

Для того, щоби сума основного капіталу Українських Хліборобських Банків зрівнялася (по вище наведеному курсу) з абсолютною сумою основного капіталу англійського банку треба, щоби всі українські хлібороби внесли до основного капіталу своїх банків всього по 3 пуди хліба з за-сіяної десятини!

Цю суму організовані і свідомі українські хлібороби могли-б скласти, звичайно, жартуючи, — тим більше, що це не була-б ніяка жертва, а лише вигідне поміщення свого капіталу. Але, на жаль, з такою масовою свідомістю рахуватись поки що не можна і розвиток всієї організації треба ставити не в залежності від цифрових даних статистики української хлібної продукції в минулому, а від присутності серед нас тих живих сил, які зможуть її захисти і повести.

Коли кинемо погляд на історію американських поточних банків, досвідом яких ми в багатьох випадках користувались, то побачимо таку схему їх розвитку:

Р і к	Число National Bank-ів	Їх основний капітал в міліонах доларів
1863	66	7·2
1864	508	86·8
1865	1513	393·2
1875	2086	505·5
1885	2732	529·4
1895	3712	657·1
1905	5757	799·8
1912	7431	1052·9

Ми не будемо розвивати тут певної анальгії між нашим сучасним становищем і минулим Північної Америки, порівнання не є доказом, і це однело-б нас далеко від цілі нашої роботи.

Але на стіхійний згіст цієї організації, що виникала скрізь з ініціативи місцевих людей (відкривати філії їм було заборонено) не можна не звернути уваги.

Отже-ж і там не було в ті часи потрібної кількості фаховців банкового діла, вони вироблялися в самому процесі роботи. Там не було шаблону організації, прикладу якоїсь зі старших держав, люди творили її самі під пресією реальних вимог життя. І там не було започатку великих капіталістів-пайщиків.*)

Капітали рівної, по міжвалютовому курсу, висоти могли-б у нас легко зложить хліборобські спільнки з кількох десятків хозяїв в кожному селі.

Ясно, що справа організації Хліборобських Банків по всій Україні не є питанням наших матеріальніх можливостей, ці можливості ми маємо в повній мірі; вона є питанням виключно нашого організаційного хисту, нашої здібності зрозуміти свої власні інтереси і зуміти їх оборонити, використовуючи для того реальні можливості. Коли знайдуться свої люди — вони цю організацію створять і розвинуть, коли цих людей (2—3 чоловіка з ініціативою) на селі не знайдеться — нас »включать« в систему всесвітнього господарства чужі.

Думається, що елементи здібні до організаційної роботи у нас є. В першу чергу значну кількість їх мусить постачати наша колишня кредитова і сільсько-господарська кооперація, бо, лише при умові, що будуть існувати Хліборобські Банки, обидві ці, нині зруйновані, галузі кооперації зможуть не тільки відродитись, але й досягти, небувалого в історії кооперації, розвитку. В протилежному разі, відсутність капіталу і неможливість дістати кредит буде для них рівнозначною неможливості продовжувати свою діяльність.

Рівно велику роль в цьому зможе відограти та хліборобська інтелігенція ріжних ступнів, яку дали наші дрібні, середні й великі земельні власники і, яка зможе, порівнюючи скоро, зорієнтуватись в справі і придбати собі технічний досвід, відповідний рівню розвитку і підготовки та культури кожного, без чого вести справи не можливо.

Чимало людей з фаховою комерційною освітою дадуть родини нашого сільського духовенства. Чимало техніків банкового та комерційного діла прийде на службу до цієї організації з усіх сторін. Людей зібрати або найняти буде можна. Але не менше від кількості важна і якість цих людей і той загальний дух, який вони внесуть зі собою до організації і від якого, власне, залежить її успіх.

Спільна робота та спільна ідея мусять зпасти ці, по своїму минулому і настроям, досить ще відчужені елементи і утворити з них дружну робочу громаду, в якій кожний виконуватиме ту функцію, до якої він підготовлений та здібний.

*) Мінімальний капітал для кожного з National Bank-ів має вносити в місцях: до 3.000 мешканців 25.000 доларів, до 6.000 мешканців 50.000 доларів, до 50.000 мешканців 100.000 доларів, вище 50.000 мешканців 200.000 доларів, що зовсім не є величими сумами.

Це, власне, та проблема витвореня провідної хліборобської верстви,*) без вирішення якої всяке наше діло буде згори засуджене на невдачу.

Кольосальне організаційне завдання стоїть перед хліборобами — вони самі мусять налагодити своє господарське життя — опанувати торговлею продуктами своєї праці, утворити свою хліборобську сільську індустрію, власними силами організувати хліборобський кредит. Хліборобські Банки можуть дати тверду опору для всеї цеї роботи.

Але, поки вся господарська енергія дрібного хлібороба направлена на те, щоб »взяти землю«, вся культура, досвід та закордонні звязки хлібороба великого щоб »не дати землі«, а мрії »верхів« української кооперації не йдуть далі червоного манікюра на нігтях, подорожей по найдорожчим курортам та паївної гри в »европейську економічну політику«, до якої вони (за винятком рідких одиниць) ні по культурі своїй, ні по робочому стажу абсолютно не надаються — всякі спроби викресати з людей нашого класу творчу енергію зостаються »фантастичними мріями«.

Думається і хочеться вірити, що ті можливості — і ідеального і матеріального порядку, які відкриваються перед нами, коли ми схочемо працювати і зуміємо налагодити свою працю в організованих формах, — зменшать у одних заборчу «жадність», другим замінить страчену частину маєтків, а третіх примусять забути і про червоний манікюр і про високу політику та зроблять їх тим-же чим вони були — добрими та скромними робітниками.

Коли-б хоч десяту долю тої енергії, з якою ми взаємно себе гризemo, вдалось повернути на продуктивну роботу — за десяток літ Україна стала-б щасливою і гордою своїм щастям Державою. І цей час, раніше чи пізніше, а мусить прийти.

* * *

Досі ми висловлювались »взагалі«, без определення часу, місця і умов, при яких ми вважали-б можливим почати проведення в життя плянуемої організації.

Справді, при яких умовах вона може початись?

Найкраще було-б, звичайно, коли-б всі зацікавлені в цьому українські хлібороби мали можливість зіхатись на свої землі, в центрі своєї Держави, договоритись про справу в деталях, виділити свій організаційний центр, який тимчасово виконував-би функції »Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків« і почати при спокійних умовах працю по виробленому пляну.

Зараз це неможливо, або, до певної міри було-б можливо лише в тому випадку, коли-б на совітській Україні большовики допустили до такого роду господарської самоорганізації хліборобського класу і коли-б була гарантія, що і допустивши її, вони не зроблять цього лише для того, щоби мати змогу краще грабувати набиті хлібом комори Хліборобських Банків.

Коли-б нинішнє модне бажання большовиків підняти продукцію народного господарства дійсно йшло хоч трошки далі від виголо-

*) Див. В. Липинський: Листи до братів-хліборобів.

шена відповідних промов і мало-відповідних декретів, то не було-б а priori виключеним, щоб вони згодились на заснування Хліборобських Банків і розвиткові їх не заважали.*)

Сказане в рівній мірі стосується і до українських хліборобів, які живуть в місцевостях, окупованих нині Польщею.

Організація грошового господарства в Польщі також на краю загибелі і не виключено, що незабаром настане той час, коли польська марка, так само, як іsovітський рубель, перестане фактично виконувати функцію платничого засобу і населення примушене буде також перейти, як воно це на Радянській Україні вже зробило, до системи натурального товарообміну.

В цьому випадку Хліборобські Банки могли-би відограти величезну роль і врятувати українських хліборобів від дуже великого лиха. Думається, теоретично, що для польської держави, рівно як і для »Ради народних комісарів« не було-б рациї переслідувати цю організацію. Що-ж торкається самих українських хліборобів на цій території, то ясно, що яку-б ціну в польських марках ім за хліб не платили — все одно світового паритету вони не одержать, завдяки величезній потері на курсі при переводі через майже безнадійно хистку і непевну польську валюту.

Український хлібороб не мусить забувати, що виражаючи свій хліб в банківських цертифікатах, він завжди утримує в своїх руках можливість продати його по всесвітній ціні за ту валюту, яка йому буде потрібна — фунти стерлінгів, франки, німецькі марки і т. д., продаючи-ж його за польські марки він ставить свою долю в залежність від їх курсу, який, пострибавши ще кілька раз в гору і вниз під впливом мілітарних та дипломатичних подій, заспокоїться врешті на точці рівній 0 під впливом внутрішніх економічних чинників, які до цього ведуть.

Зокрема волинським та галицьким кооператорам, спільно з хліборобськими збігцями до Польщі варто-би звернути на це увагу і в такий спосіб взяти в свої руки прикордонну торговлю і спробувати звязатись з європейськими товаровими ринками та хлібними біржами.

Ця робота, при всьому її неминучому, на перших порах »кустарному« характері, могла-б мати велике значіння для майбутнього, вона зібрала-би багатий організаційний досвід і в ній виробилось-би кілька сот людей підготовлених до майбутньої праці в широкому розмірі.

Коли-ж на шляху до організованої праці хліборобів в цьому напрямку ріжні політичні влади, з боку своїх урядових чинників, будуть заважати, що було-б прямим порушенням законів, істнющих в польській державі, а також льогічно не може бути сполучене зі системою, що мусить існувати (по змісту декретів) на Радянській Україні

*) В останні часи в газетах кілька разів майнула звістка, що большовики ввели хлібну валюту, при чому пшениці обявлені рівним 100sovітським руб. Щоб уникнути непорозуміння підкreslimo, що всяки спроби установлення якогось твердого паритету між хлібом і грошами, ми вважаємо за грубі помилки з теоретичного боку, за шкідливі і гвалтовні вчинки з погляду господарського і безнадійні що до можливості їх переведення.

Не знаємо, чи варто говорити, що з нашим проектом ці спроби не мають і не можуть мати нічого спільногого.

після одміни хлібної монополії і заміни її »разверсткою«, — думку про широку організацію Хліборобських Банків довелось-би залишити до того часу, поки в той чи інший спосіб — парламентарної, дипломатичної чи збройної боротьби — хлібороби не виборять собі право самім рішати про свою долю.

Право хліборобів на організацію своїх банків в тому вигляді, як тут накреслено, ідентичне з правом їх на вільне розпорядження продуктами своєї праці.

Це право ми мусимо собі при всяких умовах виборити, бо без нього ми завжди будемо не вільними господарями, а кріпаками тих, хто право це від нас одіймає.

Закінчуячи цей відділ статті підкреслимо ще раз, що нашого пляну Хліборобських Банків ми:

1. не вважаємо остаточно виробленим, а навпаки, гадаємо, що остаточна форма його найбільше раціональної організації може викристалізуватись лише в процесі громадської теоретичної, а перед усім практичної роботи. Тому всіх, хто співчуває її цілям, закликаємо до співробітництва.

Питанінь, які вимагають фахового освітленя з боку хліборобів-практиків та агрономів, з боку банківців, біржовиків та хлібних торговців, з боку організаторів сільсько-господарської кооперації і з боку політико-економічних теоретиків та юристів тут дуже багато і праця по кожному з цих напрямків може дати дуже корисні наслідки.

Від тих-же, хто не поділяє основ наших думок, було би бажано почуті обґрунтований виклад про мотиви як теоретично-наукового, так і практично-організаційного характеру, які опреділяють цю їх позицію в зазначеному циклі питань.

2. Організацію Хліборобських Банків ми не вважаємо за панацію від усіх зол, які нищать наш економічний добробут і не дають відродитись та зміцніти нашему народньому господарству. Але думаємо, що »Хліборобський Банк«, даючи ключ до розрішення ряду основних проблем — а) відродження розрахункової спільноти; б) опанування хліборобським класом своїми »скритими« капіталами і уможливлення їх »мобілізації«; в) безпосереднього звязку хліборобських організацій з всесвітніми товарними ринками; г) часткового розрішення питань про місцевий сільсько-господарський, індустріальний та торговельний кредит — може багато з причинитись і побічно оказати навіть рішаючий вплив на вирішення і багатьох інших питань народньо-господарського життя України.

* * *

В цьому звязку ми досі зовсім не торкалися проблеми української валюти, організації державних фінансів, фінансових можливостей для відродження нашої великої промисловості, шляхів і т. д., а також соціального та державно-політичного значення Хліборобських Банків в ряду інших чинників, опреділяючих наше майбутнє, не торкалися і багатьох інших проблем по тій причині, що це й не входило

в межі теми даної статті, яка у вихідному пункті своїму базувалась на приватно-господарських інтересах членів хліборобського класу.

Але ясно, що така організація, коли вона утвориться, буде мати великий вплив на все економічне, політичне і соціальне життя України. Тому дозволимо собі коротко спинитися над деякими з цих справ, а найперше над ролею Хліборобських Банків, як організаторів розрахункової системи в Державі.

* * *

Звичка до того, що розрахункові засоби для населення постачає Держава і що ціми розрахунковими засобами являються гроші, настільки глибоко вкоріnilася в психіку нашої інтелігенції під впливом вікової звички до російської грошової системи, що перемогти її інерцію зовсім не легко.

Виходячи з цієї своєрідної «державної теорії грошей», Хліборобським Банкам можуть зробити закид, що вони, беручи на себе, між іншим, постачання розрахункових засобів, тим самим перебірають на себе частину прав і функцій Держави, не перебіраючи одночасно її обов'язків, зокрема що до виплати готівкою по її старим паперовим грошам.

Для вияснення нашого дійсного становища мусимо ще раз гостро підкреслити, що на емісію грошей, »legal tender«, »законного і обов'язкового платничого засобу« Хліборобські Банки ні в якій мірі не претендують і в цю справу зовсім не втручаються.

Цертифікати Хліборобських Банків, як і всякі інші квитки на право одержання товару можуть або прийматись в товарообміннім обороті, або не прийматись зовсім, можуть бути допущені Державою для внесення податків і можуть бути, коли вона того не схоче, до цього не допущені. Ніякого примусового курсу вони посадити не можуть і ніяких перешкод державній ініціативі та творчості для відновлення грошового господарства, введення нової грошової системи не ставлять. Навпаки, самодіяльність населення в організації платничої спільноти і через неї народнього господарства являється, на наше переконання, передумовою для уможливлення створення в майбутньому нової державної грошової системи і підготовчої до цього роботи.

Ми не думаємо захищати позицію тих, хто переконаний, що лише державна влада може і має право зорганізувати і керувати в своїх межах системою грошового господарства. Але станемо на хвилину на цю точку погляду, допустимо, що Держава мусить це робити і спробуємо уявити собі в який спосіб, коли саме і з якими коштами вона може до цієї роботи підійти? Почнемо з питання »коли« це для Держави буде можливо?

Ясно, що протягом ряду літ Держава нічого позитивного в цій області зробити не зможе, (див. додаток »Пляни санації«) бо на це їй не дозволить те, що вона має многоміліардний борг населеню в виді тої маси нот, які випущені дотеперішнimi владами і являється його

вимогами до Держави. Всяка державна влада, яка тепер схоче ввести якусь нову грошову систему, мусить раніше дати собі раду зі старою — розвязатись в той чи інший спосіб з усіма ціми зобовязаннями.

Такої можливості для Держави тепер немає і, думаємо, що не буде ще довгий ряд літ або й десятилітть.

Крім того, щоб пустити в хід нову грошову систему необхідно, щоб на ці нові гроші був створений попит.

Коли-б Держава мала змогу забезпечити свої нові гроші якимсь товаром — вони відразу мали-б попит в тому розмірі, який існує на цей товар — золото, хліб, закордонна валюта і т. д.

Держава наша такого товару не має і в потрібній кількості не може мати тому, що вона сама, яко Держава, цінностей не продукує (теоретично це можливо лише для комуністичної держави, практично це взагалі неможливо) і дістати таких цінностей не має звідкіль або навігідно (великі закордонні позики — утопія, ні на чим не обґрунтована і, на нашу думку непотрібна).

Коли так, то наша Держава мусить на довго покинути всяку думку про можливість для неї організувати власними силами реалістичну грошову систему і мусить виждати поки витворяться необхідні передумови для введення системи чисто номіналістичної.

Цими передумовами являються (див. напр. K. Elster: »Die Seele des Geldes«) »Produktions- und Konsum-Gemeinschaft« — існування единого організованого народнього, а не тільки кількох міліонів розріжнених індівідуальних господарств. Кажемо »виждати поки витворяться«, а не »створити«, бо це завдання є під силу лише для самого народньо-господарського процесу органічної інтеграції, а не урядової політики та заходів.

Рівночасно Держава також мусить виждати поки зліквідується її сучасний, номінально безмежно великий борг населеню у вигляді міліардів паперових грошей, а це знов може статись лише в той спосіб, що він сам собою, за допомогою часу, мине і зміни психолього-гічного настрою населення, анулюється без всяких заходів і циркулярів технічно-фінансового характеру.

Таким чином найкращою грошовою політикою для Держави ще на довго буде принцип невтручання і цілковитої резигнації від цієї справи.

Допустимо, що державна влада не зрозуміла і не декларуючи про своє відношення до старої грошової системи, не збільшуючи по змозі інфляції грошових знаків, але не робочи спроб девальвації та контракції, які однаково позитивних результатів дати не можуть, тільки будитимуть у населення поздійні надії та оживлятимуть у нього почуття кредитора Держави, продовжує збирати податки для свого існування наступою і обмежує своє завдання охороною, а не організацією господарського життя.

Міліарди паперових грошових знаків лежатимуть як і нині у населення нерухомо, нікому не допомагаючи і не заважаючи. Тоді господарський процес піде по за цими »грошими«. Він знайде для себе інші зручні форми розрахунків і, при допомозі Хліборобських,

а може й цукрових та гірничих*) банків налагодиться без допомоги державної грошової системи.

За певний період часу населення звикне до того modus-у. Рівнобіжно зі збільшенням продукції загальний рівень його добробуту підійметься і, завдяки цьому, питання про старі запаси паперових грошей втратить свою гостроту; — на них дивитимуться просто, як на колекцію напірців, які відбивають в собі історію нашої, тоді вже мінулої, руїни, а не як на векселі, видані Державою населеню, по яким Держава ще не заплатила.

При сильно зростаючому товарообмінному обороті може почати відчуватись недостача в розрахункових засобах, які постачаються за значеними банкнотами (коли принцип еластичної емісії буде відкинутий), кредит стане дорощим, ніж це бажано для інтенсивного розвитку народнього господарства. З боку нововинникаючих галузів індустрії можуть початися нарікання на те, що ті частини господарства, які мають свої емісійні банки, поставлені в кращі умовини, ніж вони і т. д. При таких умовах до Держави почнуть ставитись вимоги, щоб вона налагодила грошову систему, без якої народному господарству стає тісно.

Лише в цей момент, але ні в якім разі не раніше може початись державна інтервенція в цю справу і, коли час для неї буде вибраний вірно, то нові державні гроші, незалежно від того, чи будуть вони чимсь «забезпеченні» чи ні, будуть мати дійсне значіння платничого засобу, бо вони появляться, як наслідок попиту на них з боку відродженого народнього господарства.

Держава тоді може обявити, наприклад, що податки з тютюнової, хемичної і т. д. промисловості вона на далі збиратиме не тільки в товарових цертифікатах зазначених банків, а також в своїх нових грошах, — напр., в »дукачах«, при чім інтересантам пропонує на вибір — вносити на 1951-ий рік податки або в хлібних цертифікатах або цими »дукачами«, при чім 1 »дукач« вона приймає наприклад замість 10 пудів хліба.*^{**})

*) Ми не бачимо перешкод, які унеможливлювали б організацію наряду з Хліборобськими також цукрових і гірничих банків. Думки цієї не розвиваємо, бо гадаємо, що коли потреба в них виникне, то це зроблять відповідні заинтересовані кола самі.

При цій системі товарових цертифікатів, базованих на 3-х головних типах товарів української продукції, ми, до певної міри, наблизились-би до ідеалу, який виставляється деякими теоретиками — паралелізму між товарною і нотою продукцією. Але і цю думку можна, звичайно, легко і дешевим коштом гіпертрофуючи довести до абсурду; на підставі її вимагати, напр., банкнота на »шклянку зельтерської води«, »абажуру на лямпу« і т. д. Для людини з нормальну уявою ріжниця між можливістю банкноти на »1 пуд цукру« і, напр., »1 маринований гриб« або »1 золотий годинник« настільки очевидна, що не вимагає дальших пояснень.

**) Звичайно, цей „парітет“ Держава може установити лише для себе, для ринку вона цього зробити не зможе і той же »дукач«, який Держава пропонує приймати за 10 пудів хліба, може на ринку, в залежності від умов попиту, та предложення коштувати 15 пудів або 1 пуд, а то й нічого, як нинішні гроші.

Лише при тих умовах, на які тут вказується, у Держави буде можливість впливати на стан цього курсу і регулювати його, але, звичайно, шляхом розумної емісійної політики.

Так само може вона постепенно зробити і з митними прибутками, і при віддачі в оренду державного майна і, взагалі, з усіма галузями державних прибутків.

Завдяки цьому »дукачів« почнуть шукати як на внутрішньому, так і на закордонному ринках, за них віддаватимуть реальні цінності.

Міжвалютовий курс такого »дукача« Держава, в цьому випадку, зможе держати на любій, вибраній нею самою, висоті і, порівнюючи, легко регулювати його шляхом збільшення чи зменшення розмірів емісії.

Коли ця валютова державна політика буде вестись розумно, то через кілька літ її »дукач« дійсно зможе стати загально принятим платничим засобом, новою українською грошовою одиницею, а українське народне господарство почне знов приймати характер грошового, а не товарообмінного.

Сама щоденна практика в цей час вільно виявить, які розрахункові і платничі засоби для господарського обороту зручніші: чи товарів цертифікати, чи »legal tender« — абстрактні одиниці вартості — гроші, емітовані Державою і, відповідно цьому, піде дальший розвиток.

В першому випадку за хліборобськими і іншими товаровими банками іхня функція, яко нотних установ залишилася »на завжди«, а урядова емісія відограватиме другорядну роль; в другому — Хліборобські Банки всю свою увагу сконцентрують на комерційній і кредитовій діяльності, а потну емісію, відповідно новим потребам скоротять. Сперечатися про це і доводити льготичними аргументами, яка система »сама по собі«, »sub spetiae aeternitatis« є кращою — було-би по меншій мірі безплодною софістикою. Справді, цертифікат на »пуд хліба« буде завжди кращим від номіналістичного »дукача« тому, що він має реальну вартість, яка міряється споживкою і товарообмінною вартістю пуда хліба, на підставі якого він емітований. Але ціна на хліб відносно інших товарів хитається, часто під впливом стихійних причин, і свідомо впливати на ці хитання ми зможемо лише в дуже обмеженому розмірі. Крім того, кількість »пудів хліба« в цертифікатах залежить не від того, скільки розрахункових засобів потрібне народне господарство, а від того, скільки хліба є на складах банків. В цьому випадку продукція товару регулює емісію, а емісія може впливати на стан продукції лише посереднє.

При чисто-ж номіналістичній системі державної емісії грошей, навпаки, шляхом збільшення емісії можна впливати на подешевшання кредиту і, через це, на збільшення продукції і знов, через »контракцію« грошей оберегати народне господарство від гіперпродукції і гіперспекуляції в певних напрямках (в теорії до бажаних розмірів).

Обидві ці системи мають багато »за« і не менше »проти«.

При ідеально розумному уряді і при ідеально щасливих політичних обставинах кращою була-би чисто номіналістична державна грошова система. При уряді, якому ця оцінка не в повній мірі відповідає або при політичних невдачах — державна грошова система і право уряду нею розпоряджатися руйнує, як ми це добре знаємо, все народне господарство.

Передрішати, який принцип, чи Хліборобських Банків, чи державної емісії врешті переможе було-би рівнозначно тому, що сперечатись: чи буде через »Х« літ у нас ідеально розумний уряд і централізоване народне господарство, чи на це сподіватися тяжко.

Наша »формула переходу«, яка ставить це питання в залежності не від априорних тверджень, а від того, яка система на ділі виявить себе кращою, дає, здається, єдине можливе для неї вирішення.

* * *

Щоби закінчити нашу розвідку зупинимося ще в кількох словах на питанні, як відбеться організація Хліборобського Банку на інтересах інших кол населення — робітництва, трудової інтелігенції, промислових кол і т. д.

Думається, що існування в обороті цінних хліборобських цертифікатів, замість нічого не вартих грошових знаків одразу значно поліпшило-б становище тих груп населення, які живуть з продажу своєї праці. І робітник, і лікар, і вчитель, і інженер і т. д. з цього моменту стали-б одержувати за свою працю дійсні цінності, які мають товаро-обмінну вартість і які уможливлюють для посідачів їх задоволення своїх матеріальних потреб. В якій мірі піднявся-би добробут кожної з ціх груп робітників — цього, звичайно, сказати a priori не можна, бо це в кожному випадкові залежить, як при цій системі, так і при всякій іншій, від умов попиту і предложення даного роду праці. Але ясно, що лікарю зручніше одержати за візит до хворого цертифікат на X пудів пшениці, за який він зможе легко і без клопоту вимінити потрібній йому товари, »розплачуючись« за них банкнотами, ніж одержавши живу курку та скілька фунтів меду, ходити з ними й шукати, чи не знайдеться охочий вимінити в нього цей »товар в натурі« на скілька грам хінину та перевязочний матеріял. Те саме і для всіх інших учасників господарського процесу на Україні. Але не треба забувати також, що добробут всіх фізичних та духовних робітників на Україні дуже тісно і безпосереднє звязаний з добробутом хліборобського класу і залежить від нього. Матимут хлібороби капітал — вони будуватимуть і школи і дороги і лічниці і церкви, купуватимуть і мануфактуру і книжки і машини, а завдяки цьому попиту, всі ті, хто причасний до одної з ціх і сотні інших галузей господарського життя, будуть мати можливість добре жити, працюючи по своєму фаху. Не буде у хлібороба капіталу — він на ринку нічого не купуватиме, буде якось на самоті перебиватись і, врешті, сам з голоду не пропаде, але заробітку коло себе не дасть ні промисловцеві, ні інтелігентові, ні робітникові, бо не матиме чим цього оплатити.

Спеціально що до промисловості і найбільше дрібної промисловості, не звязаної з закордонним капіталом то, здається, що вона зможе в нас виникнути і розвиватися лише в тому випадку, коли Хліборобський Банк буде існувати і зможе постачати для неї так необхідний капітал і кредит. Помимо Хліборобського Банку навряд щоб знайшлась яксьа можливість змобілізувати для вжитку ті цінності — землю, будинки і т. д., — які наші дрібні місцеві підприємці посідають. Хіба що знайдуться Жиди, які позичать на це гроші, але це буде вже скрита форма інтервенції закордонного капіталу, який і

дорого коштує і, коли йде в такі некультурні країни як наша, то лише маючи на увазі свої цілком певні цілі, які з нашими народньо-господарськими цілями мають дуже мало спільного.

Що ж до промисловості великої, а найперше металургічної, вугляної та цукрової, то для неї існування Хліборобського Банку вперше витворить на Україні сильний ринок збути бу, розвиватись в краю де немає розрахункових засобів, ці галузі промисловості не можуть і вже через це Хліборобський Банк для них є необхідною передумовою їх власного розвитку.

Ми не будемо розвивати тут думок про те, що і гірничий і цукровий промисли могли-би зорганізувати свої банки по принципу Хліборобського (звичайно з великими змінами, яких вимагає їх чисто капіталістичний характер). Це справа, за яку варто братись лише тим, хто добре знає внутрішні відносини провідних груп, а також характер капіталу, звязків і плянів закордонних посідачів їх акцій. Але, які б ці пляни не були, вони все одно не зможуть розрішити проблеми збути своїх виробів на Україні не прийнявши принципу Хліборобського Банку, бо в протилежному разі їм довелося-б або засновувати свої факторії для товарообміну, або користуватись посередництвом інших факторій, або обмежитись працею на експорт в країни з сильною валютою. Ні це, ні друге, ані третє для них по всьому розміру їх діяльності не підходить і єдине, що може уможливити їх власний розвиток — це відродження сильного і йомкого українського ринку, яке, нам здається, без Хліборобського Банка неможливе.

Сказане тут відносно нашої великої промисловості відноситься ще в більшій мірі до промисловості закордонної, для якої Україна була завжди і ще довго буде великим ринком збути. Німецький, чеський, англійський і т. д. фабрикант однаково потребує сильного українського ринку, який платитиме йому за його товари в марках, коронах, фунтах стерлінгів і т. і. Це звичайно, можливо лише тоді, коли українське населення матиме змогу купити ці чужі платничі засоби. При посередництві »факторій« цей товарообмін, викликаючи забагато накладних видатків, які потонуть в кешені посередників, не зможе бути налагоджений у відповідній мірі і буде не усиловати, а ослаблювати наш ринок, що закордонним продуcentам не вигідно. Натомісъ Хліборобський Банк такий сталий і постійно зростаючий в силі ринок збути створити зможе, а тим самим сприятиме інтересам закордонної індустрії.

Є лише одна група, яка з існуванням Українського Хліборобського Банку ніколи примиритися не зможе, бо він загрожує її життєвим інтересам. Це група, яка вже протягом довгого періоду часу звикла до паразітного існування на тілі українського народнього господарства взагалі, і на хліборобському організмові зокрема.

Це ті, про яких відомий англійський дослідувач Рociй Sir Donald Mackenzie Wallace з подивом розповідає, що »вони купують на селянину по 11 рублів четверть, транспортують її на свій кошт до моря і продають експортерам по 10 рублів і при цьому ще ухитряються одержати барыш!«

При існуванню Хліборобського Банка для них скінчиться на завжди той час, коли вони могли оплутувати хліборобів боргами по 52—360%, а то й більше і цім примушувати його продавати за ніщо хліб на корню, засмічувати українське збіжжя до такої міри, що для торговлі ним були створені на закордонних ринках окремі лише для українського хліба істнуючі, узанці. Минеться час. Коли вони могли, проводячи політику своїх закордонних патронів, цілком панувати над українським товаровим ринком, позбавляючи українські хліборобські організації, всякої можливості власної господарсько-торговельної ініціативи а українською конкуренцією збивати всесвітню ціну на хліб.

Цій майже 200 тисячній армії агентів закордонного визискуючого фінансового капіталу доведеться шукати іншого поля для приложения своїх сил і специфічних здібностей.

Але про долю цих груп населення нам турбуватись не доведеться — вони самі собі добре дають раду і, поки що, завжди пливали в горі.

ДОДАТКИ.

I. До теорії господарства грошового і господарства товарообмінного.

В статті »Майбутнє нашої грошової системи« ми дали нарис історії розвитку грошового господарства. Ми бачили, що воно розвинулося з господарства товарообмінного і що історичним корінем грошей був товар. Але вирости з цього коріння і розвинувши в модерному соціальному господарстві до ролі генерального номінатора вартості гроші тим самим і завдяки цьому перестали бути товаром.*) Навпаки: з цього моменту »всі річеві товари і робота, споживчі матеріали і продукційні засоби — всі вони стоять проти грошей, як соціальний продукт, у відношенню до якого гроті представляють собою можливість участі в ньому, засіб до придбання права на цю участь і мірку її«^{**}) каже видатний теоретик грошового господарства К. Ельстер^{**}) і »Сущності нашого модерного господарства, яке ми звемо грошовим, не можна зрозуміти ясно, коли розглядати його, як дальший розвиток попереднього йому індивідуального господарства, — лише навпаки — як його протилежність до першого«.^{***})

»Купівля не є обмін, грошовий оборот не є обмінний оборот і грошове господарство зовсім не є господарством товарообмінним.†)

Сущністю цього модерного господарства, яка так гостро відріжняє його структуру від соціального характеру — спільність всієї громади в продукції на ринок, спільність в споживі продуктів цього ринку і спільність в способі розрахунків грошима, які на цьому ринку ходять і лише для якого вони існують.

»Гроші являються можливістю участі (Beteiligungsmöglichkeit) в соціальному продукті; але соціальний продукт може з'явитися вперше в громадському господарстві (Gemeinwirtschaft) і лише в ньому. Таким чином існування грошей по самому своєму поняттю привязано до існування соціального продукта, а існування соціального продукта знов до факта громадського, спільного (Gemeinwirtschaft) господарства. Нема спільного господарства — не може бути соціального продукта, не може бути й грошей. Виникши вперше спільно з громадським господарством і лише завдяки йому, гроші мусять знов зникнути, як

*) Тут говориться, звичайно, про гроші тої країни де вони, як такі, як legal tender, циркулюють. Гроші чужих держав є такий же товар, як і всі інші річі, ціна яких міряється в числах одиниць туземних грошей.

**) Die Seele des Geldes. Jena, 1920. Ст. 125.

***) Ibid. Ст. 12.

†) Ibid. Ст. 20.

тільки перестане існувати спільне громадське господарство і саме з цієї причини; бо разом з ним одпадуть ті льогічні передумови, на яких вони збудовані.«*)

Українське народне господарство піні як раз переживає останні стадії цього процесу. Воно атомізувалося, розбилося на міліони індивідуальних господарств. Тому саме і платнича спільність між всіми членами цього бувшого народного господарства — колишня грошова система — зруйнована.

Валютова інфляторська діяльність всіх численних урядів України після Гетьманського періоду сприяла прискореню цього процесу і дає гарантії, що він дійде до свого льогічного кінця. В результаті »одмінання грошового господарства«, про яке пишуть большовики, буде неминуче його смерть.

І відродження грошового господарства вимагає, як своєї передумови, пайорше відродження народньо-господарської продукції на ринок. До того-ж часу говорити про реформу грошового господарства — значить не розуміти зовсім його підстав.

Це становище принципово ріжниться від того, в якому живуть нині всі європейські держави. Перед ними стоїть питання — як упорядкувати і урегулювати існуюче грошове господарство, перед нами — як дійти до того, щоби воно почало існувати, щоби воно відродилося знова в процесі натурального товарообміну і з цього процесу.

Наш плян організації »Хліборобських Банків« є спробою намітити до цього шлях — дати ключ до розрішення »Problem der Anfang« на місці якої цілий ряд видатних теоретиків ставить своє »ignoramus«

* * *

II. Пляни санації.

Нам скажуть, — все це »теорія«, в дійсності справа стоїть простіше і краще. Гроші не мають покупної сили, бо їх за багато випущено. Коли зменшити їх кількість у населення — тим самим буде піднята їх вартість і завдяки переведенню послідовного ряду реформ — уніфікації, контракції, девальвації і т. д. — наші існуючі гроші знов набудуть колишньої вартості і грошове господарство в такий спосіб буде на Україні відбудоване.

Забудемо на хвилину, що всі ці пляни базуються на теоретично невірних передпосилках і зупинимося коротко на технічних можливостях переведення такого роду санації.

* * *

*) Ibid. Ст. 179. Приводячи деякі висновки цитованого автора ми, на жаль, не можемо тут докладніше спинитися на теорії сучасного господарського устрою в цілому і теорії грошей в „модерн“ та „відсталому“ господарстві зокрема. Але вказати, що тут є цілий ряд проблем, і дуже важких, з якими і ми, хоч і не в дискусійній формі, рахувались і звернути увагу на потребу ряду спеціальних студій цих питань — ми вважали за доцільне.

Уже під час світової війни, коли курс російського паперового рубля впав відносно свого золотого паритету, як на внутрішньому, так і на закордонних ринках, — почали серед громадянства циркулювати чутки про »девальвацію«. Тоді під цим терміном розуміли звичайно зменшення законної кількості вагових частин золота в одиниці вартості — рублі до такої ступені, щоби державний банк був в стані відновити розвязування своїх нот в золоті.

Для доказу користі і можливості такої реформи приводились анальгічні приклади з історії російського фінансового господарства — девальвацію 1839 року, коли паперові »асигнації« були стянуті і обміняні на нові »кредитові білети« по курсу 350 руб. асігнаціями рівняються 100 рублям кредитовими білетами, які мали розвязуватись сріблом по номінальній вартості.

Пригадували також реформи Вітте, який в 1897 р. декларував, що на далі золотий імперіял, який перед тим по закону був рівний 10 рублям, буде мати законну вартість 15 рублів і в той спосіб, установивши нове, відповідаюче станову ринка відношення між ціною золота і паперових грошей, ввів знов золотий оборот і скріпив курс рубля.

Коли-б після війни не сталося всім відомих подій, — цей або анальгічний плян був би цілком можливим до здійснення. Успіх його залежав би лише від зручності в виборі часу і такту міністра фінансів.

У всякому разі передумови для цього пляну: 1. факт існування в тодішній Росії грошового господарства; 2. запас золота, на якому базувалась емісійна діяльність державного банку; 3. відсутність заявища інфляції в тих фантастичних розмірах як тепер — тоді були і, значить, тоді можна було думати про поворот, шляхом переведення девальвації, до вільного золотого обороту.

Обставини теперішнього господарського життя, коли: 1. паперові гроші не мають майже ніякої покупної сили і коли населення вернулося до форм натурального товарообміну, коли грошове господарство »одмірає«; 2. коли державного золотого запасу нема, бо його розтаскано і розкрадено вже тепер, а те, що лишилося бульшовики ще встигнуть розікрасти; 3. коли держава для »реального« забезпечення немає нічого, крім неоплатних зовнішніх і внутрішніх боргів — ціх передумов для девальвації в розумінні уможливлення переходу до вільного золотого обороту нема й не може бути.

Але не дивлячись на всю ясність цього висновку для всякої людини з тверезим розумом — деякі кола все ж досі ще носяться з ідеєю »девальвації« і використовуючі абсолютне незнайомство подавляючої більшості нашого громадянства з державно-фінансовими справами і нерозуміння самого терміну »девальвація« — поширяють якісь надії та обдурюють других і самих себе його гіпнозом.

Зрозуміло, коли про таку девальвацію думає тепер, наприклад, Англія для того, — щоб її золоті розсипи на півдні Африки стали знов рентабельними, але абсолютно не зрозуміло чого хотять і на що надіються напі «девальватори» цього типу і звідкіль вони те золото гадають здобути.

Може в слово »девальвація« вони вкладають інший зміст — напр. вживають його в розумінні »контракція« — зменшення кількості паперових грошових знаків у населення без цілі досягти введення золотого обороту?

Напр. Держава може випустити новий сорт паперових грошей, назвати їх »дукачами«, або »кунами«, оголосити, що лише ці, нові гроші є законним платничим засобом і запропонувати населеню обмінювати свої старі грошові знаки на ці нові по певному курсу.

Або ще простіше — оголосити обов'язкове штемпелювання грошей і при цьому частину представлених грошових знаків не повернати, а знищувати.

Історичні приклади »контракції« такого роду вже не раз бували. Згадаємо для прикладу хоч би Аргентинську, коли в 1882 р. паперові пезети були стягнуті й обміняні проти нових, також паперових, по курсу 1 нова пезета рівняється 25 старим, або чеську контракцію 1919 р., коли уряд стягаючи ноти у населення половину їх пицив, а другу половину вертав назад зі штемпелем, прольонгуючим правне значіння ціх нот, яко законного платничого засобу на території Чехо-Словачької Держави.

При такій контракції не мається на увазі переходити на золото, а лише, зменшивши механічно кількість грошових знаків, які бувши в руках населення, являються вимогою на участь в споживі продажних товарів ринку, — тим самим підністи їх покупну силу відносно ціх товарів.

Грошових знаків, за які продається товар, зменшилось напр. на половину ніж було раніш. В той же час сума продажних товарів на ринку не зменшилась — ясно, що ціна товарів мусить упасти, а курс грошей підніматися і установитись на рівні, відповідаючому новому відношенню між попитом та предложенням їх на ринку.

Ми бачимо, що ці заходи, напр., у Чехії та Угорщині дали досить позитивні результати.

Але є така контракція — що вона може дати нам на Україні? — Поперед усього нагадаємо, що в нас є не один сорт грошових знаків, а цілі десятки відмін ріжніх сортів; що ми вже пережили цілий ряд »реформ« — досить згадати про мартосовські грабунки магазинів і витягання портсігарів та годинників у приватних людей »для створення золотого запасу« — (не відомо у кого), постійні взаємні декларативні ануляції певних сортів грошових знаків — большовиками українських та денікінських і навпаки — другими владами большовицьких, »штемпелювання« та »контракції« які, по чуткам біжутої преси, переводять по власній ініціативі навіть вожді повстанчих відділів на хвилево занятій території; згадаємо, що про цілі фабрики фальшивих грошей, проти яких так завзято боровся російський уряд ще під час світової війни, вже давно не чути — це напевно не тому, щоб ці фабрики зразу після революції перестали існувати, а мабуть лише через те, що нині не фальшивих грошей взагалі не має і навряд, щоб можна було тепер одріжнити »підроблені« гроші від »справжніх«, а тим більше зробити з того якісь практично-доцільні висновки.

Правда, цей промисел умірає помалу сам по собі, бо кошти паперу і друку перевищують покупну силу з них виготовлених »гро-

шай» і фабрики стають не рентабельними. До недавна ще так-сяк держалися «миколаївські», але вже від кількох місяців і вони зникли з листка навіть віденської біржи »за непотрібностю«.

Як при таких умовах мислим перевести контракцію? Які знаки проти яких вимінювати і по якому курсу?

Цей »курс« в кожному селі ріжний і хитається для самих улюблених сортів між пульом і якоюсь »безнечено малою« величиною.

Але допустимо, що якийсь Дон-Кіхот од девальвації надумав таки що контракцію переводити. Раніше всього він, звичайно, мусів би перевести »уніфікацію« — всі існуючі відміни паперових грошових знаків замінити по певному, для кожного з них окремому, курсу проти одного, вираного ним сорту паперців. Не будемо вже згадувати, що багато власників хотіють засудити себе невдоволеними курсом і »для захисту своїх інтересів« візьмуться за вила та кулемети — як це було вже при спробі Колчака »девальвувати« керенки.

Допустимо, що цей Дон-Кіхот знайшов і напір і друкарню для заготовки відповідної кількості нових нот, що бунти не скинули уряду, який що уніфікацію проводить, що всі непорозуміння з »курсом« залагоджені і, що у населення лежить не 20—30 сортів паперців, а лише один сорт їх, наприклад »куна«.

Що-ж далі? Яка буде вартість тих кун? Така сама, звичайно, як і тих сортів паперців, на місце яких вони прийшли і зрозуміло чому. Не буде на »куни« попиту на ринку так само, як не буде його на »совітські« та »аеропляні«. Попиту не буде тому, що в нас немає ринку, на якому б ці »куни« могли виконувати функцію сполучення продуцента зі споживачем.

На Україні продукує тепер лише хлібороб, але позаяк потрібних для нього індустріальних виробів на ринку немає, то й він продукує не на ринок, тепер для нього непотрібний, а лише для себе.

Продавати свої вироби чи за старі керенки, чи за нові куни він однаково не буде, бо за ці »гроши« він нічого не зможе купити. І так буде до тої пори, поки на ринку не з'являться індустріальні товари, які можна купити лише за »куну«. До того ж часу він »обмінюватиме« свої вироби на блузки, ряси, обручки і т. п. натураю або знов таки буде обмінювати їх на марки, фунти стерлінгів і т. п. Ясно чому так — володіння певною кількостю німецьких марок, чи англійських фунтів дає йому доступ до товарового ринку зазначених держав, тоді як володіння »куною« ніякого ринку для нього не відкриває.*)

Тому, і це ми мусимо дуже твердо запамятати, — можливості повороту України до упорядкованого грошового господарства, утвореня і скріплена української валюти треба шукати не на шляху технічно-грошових та фінансових реформ, а лише і виключно на шляху самовідродження і самоорганізації продуктивних сил нашого краю, який один лише може вперше створити для цього необхідні передумови.

* * *

*) Единою можливістю пустити в оборот цю »куну« було-б налагодження постанови самою Державою — нове видання большовицької політики, результати якої ми бачимо.

III. Проблема включення.

Інша річ коли говорити не про організацію у нас грошового господарства власними силами, а про »включення« України у всесвітній господарський оборот за »допомогою« чужоземної фінансової сили. Для цього є цілий ряд способів і можливостей.

Про одну з них ми вже згадували — це можливість розповсюдження на Україні чужих платничих засобів: німецьких марок, англійських фунтів, французьких та швейцарських франків, японських єн і т. д.

Зрозуміло, що на зголоднівшій на індустріальні вироби і не маючій власних розрахункових засобів Україні може утворитись, і вже існує, великий попит на чужі платничі засоби, які відкривають перед власниками їх всесвітній товарний ринок.

Зрозуміло також, що коли-б ми були маленьким народцем, як напр. населення Республіки Панамської, князівства Ліхтенштайнського або українська кольонія на Далекому Сході — платничі засоби якоїсь з сусідніх або протегуючих нас держав могли би замінити для нас неіснуючу власну грошову систему.

Цілком можливо, наприклад, що серед Українців »Зеленого Клину« на Далекому Сході автоматично прийметься японська грошова система і розрахунковим засобом у них буде єна. Передумови для цього в них є, бо: 1. їх порівнюючи не багато, 2. вони тісно звязані і залежні від японського ринку і з Японія має добре організовану грошову систему. Наслідком цього, звичайно, буде їх васальна залежність від Японії. Для них це може бути на короткий час наявіть вигідно.

Але Україна є просто завелика для того, щоб її можна було так нишком, механічно »включити« в грошову систему одної з існуючих держав (тим більше, що сусіди наші самі путьного грошового господарства не мають) — це викликало-б завеликі хитання в них самих і було-б неодмінно звязано з розрішенням цілого комплексу важливих політичних проблем всесвітнього значення.

Для нас таке розрішення означало б просто перехід на становище кольонії одної з економічно і політично сильних держав — Англії, Америки, Німеччини, Японії або Франції і ліквідацію думок про нашу державну незалежність, і тому сумнівно, щоб було можливим таке плянове включення нас до якоїсь системи.

Скоріше всього нам доведеться, коли ми не проявимо ініціативи і не зуміємо самоорганізуватися, ще довго переживати стан господарської анархії.

Згори — від уряду — будуть як з мішка сипатись циркуляри і декрети що до переведення технічно-грошових »реформ« — штемпельовок, девальвацій, контракцій, емісії нових сортів паперових грошей, проби випуска срібної та мідної монети і т. д. Разом з тим уряд не в силі буде відмінити системи натуральних повинностей — »разверстки« в тому чи іншому вигляді і видатки Держави на урядовий апарат по збору і порядкуванню цією »разверсткою« будуть все рости *in infinitum*, все більше заплутуючи й гальмуючи господарське життя. В низах все буде так, як і нині — індівідуальні господарства

будуть переводити свій товарообмін в самих грубих і примітивних формах, посередництво в товарообміні між нами і закордоном буде в руках »факторій«. Ріжні закордонні платничі засоби матимуть у нас дуже велику ціну і так, як, напр., в деяких частинах Китаю, служитимуть сурогатом, замінюючим, до певної міри, відсутність власних розрахункових засобів. Спекуляція ціми валютами досягне небувалих розмірів і наше народне господарство буде об'єктом систематичного й хижакського визиску з боку всіх, хто лише схоче присвятити цьому ділу свій час.

В якій спосіб при таких обставинах зможуть розвиватися продукційні сили України, як зможе бути організований необхідний для нашого господарства кредит — це питання на які відповідь ясна: — ніяк, або так, що краще, коли б його не було зовсім.

Протягом кількох літ наші хлібороби-господарі при цій »системі« можуть перетворитися в безправних і безвольних рабів закордонного капіталу і його місцевих агентів з усіма наслідками такого рабства — темнотою, злиднями, ледарством, демократизмом і злобою, яка доводитиме до періодичних повторень диких, жорстоких і безплодних погромів та революцій.

* * *

Крім такого чисто механічного причіпленя до чужої валюти є ще кілька випробуваних способів.

На світі не сама лише Україна є краєм, що не спромігся досі сам налагодити свого грошового або розрахункового господарства. Цю долю з нею поділяють майже всі африканські »самостійні«, або напів самостійні держави, частина держав азіяцьких та частина середньої та південно-американських держав. »Допомога« зовні приходить в таких випадках звичайно в одній з двох форм: або такі країни причеплюються волею чи неволею до держави — патрона (напр. Алжир, Мароко, Сірія, Іndo-Китай і т. д. — до валюти французької, Ліхтенштайн — до швейцарської, Коломбія і ін. — до англійської і т. д.), або в патронуючій державі засновуються спеціальні банки для нотної емісії в таких некультурних країнах. Практика »South African Reserve Bank« у в Південній Африці, »Yokohama Specie Bank Ltd.« в Манджурії, »Bank of Chosen« в Кореї, »Deutch-Ostafrikanische Bank« в колишній Німецькій Африці, »Deutch-Asiatische Bank« в Китаї та районі Kiao- чау, »Російсько-Азіяцький Банк« в китайських областях і практика багатьох інших банків, що засновуються з цією метою навіть в таких державах, як Португалія — дає дуже багато ріжноманітного й поучаючого матеріялу.

Шабльон організації загалом скрізь одинаковий: в патронуючій країні засновується капіталістичний консорціум, який бере від свого уряду концесію на право випуску нот на даній некультурній території. Коли таку концесію він одержить, то відкриває в зазначених країнах свої відділи. Ці відділи кредитують туземних та європейських купців, як імпортуючих товари з країн культурних та експортуючих туземні сирівці і вироби, своїми нотами, або акцептують їхні

векселі на чужу валюту. Завдяки тому, що кредитовані банком купці продають привезені з закордону товари на місці лише за ноти цього банку — створюється попит населення на ці ноти, їх шукають в обмін за туземні товари і ноти одержують завдяки цьому покупну силу та значіння розрахункового засобу серед цього населення.

Ясно само по собі, що банк-емітент регулюючи по своїму бажанню і для своєї вигоди емісію і проводочи відповідну комерційним інтересам своїх акціонерів та політичним інтересам своєї держави політику і, зпираючись при цім на мілітарну та дипломатичну силу своєї держави, дуже скоро стає господарем-монополістом туземного ринку і вершителем долі туземного населення, якому доводиться дуже дорого розплачуватись за цю »допомогу«.

Подібні перспективи стоятимуть неминуче і перед нами, коли б ми поластилися на цього роду допомогу.

Підкреслюємо, що ноти цих банків не завжди є грошима і що від заснування їх на Україні справа санації старої нашої грошової системи, а тим більше справа налагодження нової державної валюти не посунулась-би ні на крок вперед.

Ці кольоніяльні банки в найкращому випадку виконували б лише мізерну частину тої позитивної роботи, яку може виконати »Хліборобський Банк«, але радикально відріжнялися б від нього тим, що весь дохід од їх операцій відпливав би негайно за кордон в кешені закордонних акціонерів, а не заставався б, як при Хліборобських Банках, на Україні для служби дальшому розвиткові народного господарства. Такі кольоніяльні банки були б для нас не резервуаром, в який з усіх боків стікаються сили для спільної праці по відновленню народного господарства — як це неодмінно буде при системі Хліборобських Банків, а навпаки — всякий кольоніяльний банк на Україні неодмінно виконуватиме функцію помпи, що викачуватиме останні соки з нашого народно-господарського організму.

* * *

Є ще спосіб — і як кажуть його прихильники дуже простий: — треба дістати закордонний кредит, всього яку небудь пару сот мільйонів доларів в золоті, і на ґрунті цього кредиту випустити нові гроші.

Коли знайдуться такі наївні люди, що дійсно цей кредит дадуть — ми нічого не маємо проти переведення цього плану.

Але, щоби дати такий кредит та ще в золоті, — треба бути дуже наївною і дуже багатою людиною.

Крім того не ясно — кому мають дати такий кредит — Державі, чи групі приватних осіб? Коли Державі — то і цей кредит не поможе, бо вона має завеликі закордонні та внутрішні борги. Цього кредиту не вистане навіть на те, щоби дати собі раду з дотеперішньою емісією. Коли ж мова йде про кредит приватним особам, то невже-ж не ясно, що для кредитодавця далеко зручніше, безпечніше і вигідніше заснувати свій власний кольоніяльний банк з рядом товарообмінних факторій при ньому?

Думається, що лише або дуже наївні люди, або дуже безсороюмні демагоги можуть в наші часи поситься та спекулювати такими проектами.

Щоби зрозуміти дійсне становище закордонного кредитового ринку, його тенденцій та апетити дозволимо собі звернути увагу читача на єдиний проект, який має під собою деякі реальні підстави і може частково здійснитись — це ухвалений «союзом народів» проект амстердамського банкіра Тер Meulen'a.

Подаємо його в перекладі:

1. Щоби зробити можливим для обідніших націй, які нині не в стані на терпимих умовах дістати на інтернаціональному грошовому ринку кредитів, придбати довірря, якого вони потрібують для здобуття засобів на покриття необхідного їм ввозу, має бути заснована під »ауспіціями« Союзу Народів інтернаціональна комісія.

2. Ця комісія складається з представників банкових і торговельних кол інтернаціонального значіння, які призначаються Радою Союза Народів.

3. Ця комісія має бути уповноважена закладати суб-комісії в тих країнах або групах країн, які приєднаються до цього проекту і передавати їм свої права.

4. Уряди країн, бажаючих приєднатися до цього проекту, мають повідомити комісію, які точно описані матеріальні гарантії вони можуть предложить для забезпечення комерційних кредитів, одержуваних од горожан експортових країн.

Комісія після аналізу названих гарантій по власному праву зафіксує розмір кредитів, на які вона згоджується дати дозвіл.

6. Відповідні уряди одержуть тоді право виготовити облігації до висоти суми призначеної для цього комісією, при чому кожна з піх облігацій має бути виставлена в певній чужій валюті, яка визначається в момент емісії зазначених облігацій.

7. Строк і висота опроцентовання цих облігацій опреділяються відповідним урядом зі згодою комісії.

8. Опроцентовання мусить бути забезпечене з попередніх внесків з доходів од раніше вказаних матеріальних гарантій.

9. Застановлені обекти (забезпечення) мають бути зпочатку під управлінням зазначеного уряду або міжнародної комісії — відповідно до того, як в кожному окремому випадку вирішить названа комісія.

10. Комісія має право, во всякий час звертатися до Ради Союзу Народів з представленням про передачу в її руки управління цими застосовленими обектами від відповідного уряду.

11. Вирішення Ради Союзу Народів має бути в цьому випадку безапеляційним.

12. Як тільки боргові зобовязання будуть в такий спосіб виготовлені — відповідні уряди одержать можливість ставити їх до розпорядимості своїх горожан з тим, щоб останні вживали їх як забезпечення для кредитів на імпорт.

13. Висота суми купюр цих боргових зобовязань а також валюта, в якій вони мають бути виставлені, будуть означатися відповідно до характеру операції, якій вони мають служити, кожний раз окремо.

14. Зазначений уряд може або вимагати від своїх підданних, яким він передаватиме ці боргові зобовязання, окремих забезпечень, або — коли знайде це непотрібним — таких забезпечень не вимагати.

15. Строк і висота опроцентування позик ціх боргових зобовязань мають бути определені умовою між відповідним урядом і його дебітором. Цей строк і висота опроцентування не мусить неодмінно бути ті самі, що для самих боргових зобовязань держави.

16. Імпортер, коли він просить у свого уряду позику з ціх боргових зобовязань, має попереду представити докази, що він уже перед цим одержав од інтернаціональної комісії ясно виражений дозвіл на переведення тої операції, для якої ці боргові зобовязання мають служити забезпеченям.

17. Кожне боргове зобовязання, перед тим як воно буде відповідним урядом вручено імпортеру, мусить бути контрасигновано комісією, для доказу того, що воно зареєстровано.

18. Імпортер, після того як він одержав згоду комісії і контрасигновані нею боргові зобовязання, передає їх закордонному експортеру якo забезпечення на весь час операції.

19. Зі свого боку експортер має зразу повернути йому купони переданих якo забезпечення боргових зобовязань, а після кінця операції і самі боргові зобовязання.

20. Як тільки імпортер одержить назад чи купони, чи самі боргові зобовязання, він має повернути їх своєму урядові.

21. Повернуті урядові боргові зобовязання мусить бути анульовані і можуть бути по черзі замінені іншими борговими зобовязаннями, чи в тій самій валюті, чи в іншій, до висоти рівної їм суми.

22. Експортер сам, чи підприємство, якому він заложив ці боргові зобовязання і яке виступає замість нього, мають право — у випадку, коли імпортер не виконає договору — або зберігати у себе одержані якo забезпечення боргові зобовязання аж до їх розміну, або продати їх у звичайній спосіб.

23. У другому випадку зпочатку треба дати можливість урядові в короткий строк викупити виставлені ним боргові зобовязання.

24. Коли на випадок продажу цього боргового зобовязання буде одержана сума більша від тої, яку винен імпортер експортерові — останній мусить передати надважку до розпорядимості урядові, яким виставлені ці боргові зобовязання.

25. Прибутки від обектів, даних якo забезпечення, мають бути вжиті для покриття боргових зобовязань у такий спосіб:

26. Чи то комісія, чи відповідний уряд має зарані взяти з зазначених прибутків суму, яка потрібна для закупна чужої валюти, щоби з ціх грошей оплачувати купони всіх ріжночасно і в ріжких валютах випускаемых боргових зобовязань.

27. Далі, ці самі комісії чи відповідні уряди мають заснувати закордоном у відповідних валютах вистарчаючий фонд погашення для оплати 10% боргових зобовязань, які знаходяться в кожній чужій країні.

28. Крім того вони мають через виплати наперед (*prélèvement*) заснувати резерви в одній або кількох чужих валютах, для оплати проданих боргових зобовязань згідно з § 22.

29. Висота цих спеціальних резервів має бути в кожному випадку определена комісією.

30. З кінцем кожного року, коли всі названі операції закінчаться, всі можливі рештки лишаються до вільної розпорядимости зазначеному урядові.

31. Кожний уряд матиме право вживати свої власні боргові зобов'язання як заставу для кредитів, які ним самим призначаються для окремих видів імпорту за його власний рахунок. В кожному такому випадкові має бути в такий спосіб заздалегідь одержана згода комісії для цих окремих видів імпорту, які уряд хоче перевести.

32. У випадках, коли який будь уряд, якому залишено право розпорядження застановленими ним об'єктами (забезпеченнями), не виконав своїх зобов'язань, відповідний експортер має про це повідомити комісію, яка звернеться до Ради Союзу Народів з проханням, щоби контроля над названими об'єктами забезпечення була передана їй.

33. Згода комісії необхідна у всіх випадках, коли боргові зобов'язання, гарантовані зазначеними забезпеченнями, мають бути дані в застав. Ця згода в принципі буде даватися лише для імпорту сирівців або предметів першої необхідності.

34. Разом з тим комісія має право, коли вона того хоче, заздалегідь дозволити імпорт точно зазначеної кількості ціх товарів.

35. Але навіть коли мова йде про такий рід загально-дозволеного імпорту, про кожну операцію мусить бути повідомлена комісія для її реєстрації.

36. Рівно ж необхідна кожного разу згода комісії і на строк од-криваемого кредиту.

* * *

Всім нашим землякам, які мають ще якісь надії на серіозну допомогу з закордону, радимо як найуважніше простудіювати цей плян і уявити собі необхідні наслідки від його переведення в державах, для «допомоги» яким він призначений.

Щоб уникнути підозріння в односторонності ми навмисне подали тут не реферат про зміст цього проекту, а його дослівний текст.

Висновки з нього зробити не трудно і ми тут обмежимося лише підкресленням таких основних точок:

1. Предумовою здійснення цього пляну являється існування інтернаціонального »уряду над урядами« в особі Ради Союзу Народів — юридично, а в особі »людей з банківських і торговельних кол інтернаціонального значіння« (§ 2) — інтернаціональної комісії — фактично.

2. Цей »уряд над урядами« має право контролю не тільки над всіми галузями державних прибутків, які будуть заставлені для забезпечення кредитів, не тільки над кожною партією товару, який держава бажатиме ввезти до себе на підставі цих кредитів — більше того: комісія має право втручатися у взаємовідносини поміж державою та підданими цієї держави, вимагаючи, щоб держава давала кредит лише тим особам, які заздалегідь матимуть дозвіл на це від інтернаціональної комісії.

3. Комісія має право в любий момент, за згодою »Ради Союзу Народів«, перебрати від держави в свої руки розпорядження заставленими обектами.

Не трудно зрозуміти, що при сучасному кредитовому голоді в збіднілих державах (голод цей в найбільшій мірі поясняється старою заборженностю держав у »людів банкового та торговельного світу інтернаціонального значення« і при тій міцній організації »інтернаціональних« кредитодавців, яка проти цих держав стоїть під захистом »Союза Народів« — дуже скоро всі головніші джерела державних доходів опиняться в руках цієї організації інтернаціональних фінансістів і держави все глибше й глибше загрузатимуть у багні неоплатних боргів і процентів по ним.

4. Але зберігаючи за собою всі права і всі можливості до цілковитого опанування всіми господарськими активами держав, ні ця інтернаціональна комісія, ні »Союз Народів« не переймають ні в якій мірі на себе відповідальнosti за те, що іхня »допомога« дасть можливість задоволення хоч самих насущніших потреб опікуємних ними держав, або принаймні хоч за те, що ці держави одержать еквівалент, відповідаючий принятим на себе зобовязанням. — Комісія сама гроші не діє, вона лише підписує »для реєстрації«, а не для співвідповідності боргові зобовязання держав, — після чого ці зобовязання »можуть бути продані в звичайній способі«, — тобто на біржі або в банках, де безроздільно панують ті самі кола, що виділили з себе комісію — продані по курсу, який під впливом їхньої-ж політики установлюється. Висота офіційального опроцентовання в проекті не зазначена, але є всі підстави думати, що вона, тим більше в звязку з курсовою політикою і з короткосрочним характером цих зобовязань, буде замаскованим в більшій чи меншій ступені глибайством. — Про це можна з певністю судити, глянувши на листок курсів найкращих державних паперів навіть таких багатих країн, як Англія або Америка.

Роль »Союза Народів«, як це яскраво виступає з багатьох пунктів цього проекту, зводиться тут лише до того, щоби надавати правну санкцію вчинкам комісії інтернаціональних фінансістів і своїм дипломатичним та мілітарним апаратом, поставленим *de facto* до їх розпорядимости негайно приглушувати всякі спроби держав-дебіторів вийти з її послуху.

* * *

Спроби переведення цього проекту в життя вже намічаються і не-заборон стануть явними їх перші наслідки. Здійснення цього проекту в великому масштабі означало-б цілковиту перемогу принципа всесвітнього суверенітету інтернаціонального фінансового капіталу над принципом суверенності національних держав.

Інтернаціональний фінансовий капітал, вся могутність впливів якого досі базувалася лише на його економічному значенню та дипломатичній зручності його представників, має ціль при допомозі підставної особи — »Ради Союзу Народів« одержати також правну та мілітарну силу, без якої переведення його плянів у національних державах ніколи не буде цілком забезпечене. Чи вдасться йому це, чи

ні — цього ми торкатися тут не будемо, бо це не входить в межі нашої теми. Натомість вяснити — чи маємо ми хоч які небудь підстави вірити, що переведення ціх плянів дало б Україні можливість зорганізуватись і сконсолідуватись як економічно, так і політично — мусить кожний, хто хоче знайти для української економічної політики ясні орієнтаційні знаки.

Що до останніх, то думки ріжних людей можуть розійтись по багатьом напрямкам, але думається, що у всякого, хто уважно прочитав всі 36 пунктів приведеного проекту, виросте тверде переконання, що поки »у людей банкового та торговельного світу інтернаціонального значіння« будуть такі тенденції — нам нічого сподіватися на їхню допомогу в організації свого господарського життя взагалі і своєї розрахункової системи зокрема, а треба власними силами пробиватися вперед по власним шляхам. На щастя можливості для цього ми маємо.

* * *

IV. Схеми організації нотних систем.

a) Нотна система Сполучених Держав Північної Америки.

Правом емісії платничих і розрахункових засобів (паперових грошей і банкнот) в Північній Америці користуються нині: 1. держава, 2. National Bank-и (національні банки) і 3. Federal reserve bank-и (союзні обласні банки), створені законом 23. XII. 1913 року.

До державної емісії належать: 1. так звані »greenbacks« (»зелені спинки«) — державні паперові гроші. Сума їх по закону не має перевищувати 300 міліонів доларів; 2. ноти державної скарбниці, забезпечені сировим золотом; 3. золоті цертифікати, забезпечені золотом в монетах; 4. срібні цертифікати — емітуються урядом для того, щоби покрити видатки на закупаємі ним що місяця 4 міліона унцій срібла.

До емісії National Bank-ів належать ноти випускаємі ними з дозволу comptroller of the currency на підставі депонованих ціми банками в правлінні державного скарбу боргових зобовязань Сполучених Держав Америки.

Ноти емітуємі Federal reserve bank-ами мають бути забезпечені золотими резервами, здатними до дісконту товаровими векселями, коносаментами і т. д. Державних боргових зобовязань ці банки не мають права вживати, як підстави для емісії нот (за винятком так званих »circulating notes«, яких вони можуть емітувати до 25 міліонів доларів річно на підставі державних боргових зобовязань).

Trustbank-и, хоч по закону і мають право на емісію нот, але ним не користуються, бо в таких випадках мусять платити 10% податку з емітованої суми.

Найбільше значіння мали досі ноти »національних банків«.

По думці закону 1913 року вони протягом 22-х років мусять бути виведені з обороту і замінені нотами союзних обласніх банків. На підставі закону про національні банки — всяка кількість фізичних осіб (не менше 5) може заснувати товариство для ведення всіх банківських операцій, в тому числі й нотної емісії.

Керування справами ціх банків ведеться радою, яка складається не менше як з п'ятьох членів. Кожний член мусить посідати не менше 10 (а для банків з капіталом в 25.000 доларів не менше 5) акцій по 100 доларів кожна. Акціонери відповідають в розмірі рівному номінальній висоті їх вкладів з додатком покупної ціни їх акцій (започаткує приблизно в подвійному розмірі). Заснування філій національним банкам заборонено. Кількість їх в 1913 році була — 7500. Дозволу на відкриття національних банків уділяє comptroller of the currency, відповідальний перед міністром фінансів і конгресом. Основний капітал їх має бути складений в боргових зобовязаннях Сполучених Держав. До висоти цього основного капіталу національні банки мають право емітувати свої ноти. Ноти видаються в купюрах по: 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 і 10.000 доларів, мають всі одинаковий зовнішній вигляд і відріжняються поміж себе лише підписами директорів. Вони мають силу законного платничого засобу майже во всіх випадках, циркулюють однаково по всій території Сполучених Держав і приймаються всіми банками та державною скарбницею по номінальній вартості, незалежно від того, яким з банків вони емітовані.

Національні банки крім нотної емісії провадять майже всі банкові операції — за винятком гіпотечних та спекуляції на нафтових теренах.

Прибуток від операцій кожного банку ділиться поміж його акціонерів, відповідно кількості посіданих кожним з них акцій.

Свої взаємні активні й пасивні вимоги національні банки до недавнього часу вирівнювали в звичайних Clearing Housах, а з 1913 року що функцію перейняли на себе новоутворені областні «Federal reserve bank-i». Ці союзні областні банки, числом до 12, являються областними центрами об'єднуючими і координуючими діяльність окремих національних банків, не позбавляючи їх, однаке, цілковитої самостійності.

Капітал кожного з союзних областних банків має вносити не менше 4 міліонів доларів. Складається він в той спосіб, що кожний національний банк даної області мусить внести для його заснування 6% свого основного капіталу з резервами. Ці внески національні банки мають робити в золоті або в золотих цертифікатах. У випадку, коли сума цих однієї не досягає висоти 4 міліонів доларів — на решту відкривається публічна підписка або її переймає держава. Ніхто, крім національних банків, не має права посідати більше, як на 25.000 доларів номінальної вартості акцій союзного областного банку. За діяльність банку акціонери несуть відповідальність в розмірі подвійної суми акцій, які вони посідають. На чолі банку стоять рада з 9-х осіб — з членів вибраних національними банками, з представників від торговельних, промислових і хліборобських кол даної області і з од Federal Reserve Board по її призначенню.

В обсяг діяльності ціх банків входить: ведення урядових касових операцій, прийом депозитів, торгівля золотом і золотими монетами, цінними паперами і т. д. Дисконтувати векселі можуть вони лише в тому випадку, коли ці векселі жиrowані одним з національних банків — їх членів і походять з реального купецького обороту.

З чистого прибутку одчисляється перше всього 6% на внесений капітал в користь банків-членів, а решта припадає державі на зłożення спеціального резервного фонду.

Що до нотної емісії, то союзні областні банки не можуть провадити її на підставі депонування державних боргових зобовязань, як раніше робили це національні банки (за винятком згаданих 25 мільйонів річно), а лише на ґрунті — 40% покриття золотом та 100% »банкового покриття — дисконту товарових векселів. Крім акціонерів за ці ноти відповідає в повній мірі й держава.

Цілью цієї реформи було відокремлення грошової системи від звязку зі станом державних фінансів, наданя їй — завдяки визнанню принципу банкового покриття — більшої еластичності, яка дозволяла б емісії пристосовуватись до потреб кожного даного періоду в кредиті і разом з тим наданя їй — вимогою 40% золотого покриття — більшої опорності проти інфляторських тенденцій і зброй для екзодромічної політики».

Найбільшу кількість національних банків — 984 обеднує союзний областний банк в Чикаго, найменшу — 372 в Атланті. Найбільший капітал — коло 21 мільйона доларів має Нью-Йоркський союзний областний банк.

Національні банки мусять протягом 22 літ замінити свої старі поти новими нотами союзних областних банків і коли вони це зроблять, Америка затвердить свою грошову систему на нових підставах.

Технічне виготовлення нот, контроля і передача їх національним, або федеральним резервовим банкам переводиться найвищою центральною установою, що регулює всі банкові і грошові справи Америки — Federal Reserve Board — союзною надзорчою радою.

Союзна надзорча рада складається з 7 членів: 2 члени — міністр фінансів і контрольор розрахункових засобів входять туди *ex officio*, 5 членів призначаються президентом Сполучених Держав по пропозиції і згоді сенату. Ці 5 членів призначаються на строк: один на 2 роки, другий на 4, третій на 6, четвертий на 8 і п'ятий на 10 літ. З цих п'яти членів не менше двох мусить бути досвідченими банківськими і фінансістами. З їх числа президент призначає управляючого і заступника. Міністр фінансів являється *ex officio* головою цієї установи.

Головними правами і обовязками союзної надзорчої ради є:

1. Контроля над діяльністю союзних областних банків і національних банків та публікація щотижневих звідомлень про їх стан.
2. Вона уділяє дозволів або вимагає від союзних областних банків редисконтування дисконтів інших союзних областних банків.
3. Вона може на короткий час (до 30 днів) одмінити постанови закону що до золотих резервів.
4. Може збільшувати число міст, які служать областними центрами цієї банкової системи.
5. Може призначати і звільняти членів ради й урядовців союзних областних банків.

6. Вимагати переробленя балансів (рівноваг) союзних обласних банків, коли вважає, що вони містять в собі сумнівні активи.

7. У випадку незаконної діяльності одного з союзних обласних банків — припиняти його діяльність, брати цей банк в свої руки, реорганізовувати або ліквідувати його.

8. Дозволяти, поскілько це не виходить за межі локальних законів, окремим національним банкам виконувати функції гарантійних товариств, душеприказчиків, управляти маєтками і т. д.

В загалі виконувати функції вищого надзорчого і контрольного органу над всією банковською системою Сполучених Держав.

* * *

Ця система — дивний синтез в одному гармонійному цілому зовсім ріжких і на перший погляд виключаючих один одного організаційних принципів. Тут і «free banking law» (вільний банковий закон) з його децентралізацією, цілковитою свободою займатися емісійними операціями для всякого, хто хоче це робити тут і відсутністю одного центрального нотного банку і тут разом з тим — не як протиправчі і руйнування ціх принципів, а як їх синтез і необхідне доповнення, без якого всій системі грозила б анархія — верховна союзна надзорча рада з такою силою державної влади і авторітету над цілком самостійними приватними національними банками, якої не має ні одна держава з найстрогіше централізованою системою.

Тут, знов-таки в органічному синтезі, пляново еволюціонуючи зливаються в одну систему і фіскальний принцип — покриття нот борговими зобовязаннями держави і номіналістичний принцип елястичної емісії на ґрунті товарових векселів і металістичний принцип, вимагаючий присутності золотого покриття. В одну формулу змісту цієї організації не вложити. Основної абстрактно-теоретичної доїми в ній не знайти — в ній нема ні краплі того фетишизму формул, який відограє таку велику роль в житті старого світу взагалі, а зокрема в нашому життю. Ця система — саме життя, яке вміщає в собі всі протилежності і не в позбавлених змісту словесних, псевдоуніверсальних формулах, а в самому процесі, в повному реальному, вічно текучого і змінливого змісту часі з знаходить примирення протилежності. Ця система здібна до еволюції в якому вгодно напрямку, куди вестиме її життя, але вона, як і всяка система, призначена упорядкувати хаос життя — мусить стояти почасти на ладжитям і свідомо вести його до майбутнього. Як обережно та тактовно вона це завдання виконує видно хоч би з того, що в найбогатшій на золото в цілому світі державі — вона розпляновує перехід на золоте забезпечення банкнотів на двадцятилітній період, не бажаючи форсуванням цього процесу створювати непотрібні тетря в народньо-господарській машині.

Як бачимо, така поважність темпа зовсім не шкодить курсу долара, який все більше затверджує за собою всесвітнє першенство.

Як корисно було би вдуматися в значіння ціх фактів тим, хто гадає, що відродити наше грошове господарство і поставити нашу валюту на золотий ґрунт — справа пари літ часу і пари десятків циркулярів!

Ця система послужила нам зразком для багатьох частин нашого проекту, але, зрозуміло, пересадити її на Україну цілком — не можливо з тої простотої причини, що Україна не є Америкою. Абсурдно, наприклад, було би думати, щоб у нас могли піти в оборот банкноти, «забезпечені державними борговими зобовязаннями» — старі наші паперові гроші як раз такими прямими зобовязаннями й являються.

Неможливо також у циркулярному порядку створити установи районних та обласних союзних банків. Не можна ні в якому разі починати з того, щоб у центральному органі — Всеукраїнській Раді Союзних Хліборобських Банків домінуючу роль грали представники політичної влади — бо при наших обставинах це, в кращому випадку, лише загальмувало би розвиток Хліборобських Банків, а в гіршому — могло би привести до таких безглазих експериментів, як спроби установлення »хлібної валюти, при чім пуд пшениці прирівнюється 100 рублям« (звітка львівського »Впереду« про большовицькі реформи).

Уважний читач помітить ріжницю і в основному напрямку, який відріжняє наш проект Хліборобських Банків од останньої ступіні розвитку тенденцій американської нотної системи: ми одверто йдемо в напрямку класової організації цієї справи і гадаємо, що втручання до неї держави може бути, принаймні зпочатку, лише шкідливим, тоді як американська нотна система має все більшу та виразнішу тенденцію до затвердження прімату державної влади в регуляції ціх справ.

Ми в принципі також не проти цього, але:

1. Держава Українська і її Уряди нині є такі »ікси« (не в формальному, а в матеріальному відношенню — бо зовсім не однаково для всієї нашої системи, чи на Україні правитиме Раковський, інтернаціональна демократія, чи український Гетьман), введення яких може внести завеликі несподіванки.

2. Держава нині є економічним банкротом, звязувати з пасівами якого цієї справи не можна.

3. Саме головне — ми певні, що міцна організація Української Держави може зявитися лише після того, як зорганізуються і скріпляться її підвалини — продуційні класи.

Американці зробили свою реформу, яка збільшує вплив держави лише в 1913 році, а не 40 літ перед тім не тому, що тоді ще не могли до чогось подібного додуматися, а лише тому, що час для цієї реформи тоді ще не наспів.

Нам також потрібен цей певний період часу, протягом якого ми могли би працювати при якнайменшому втручанню з боку політичної влади.

Велика ріжниця між нашим пляном і американською системою є також і в тому, що остання зирається на міські дрібно- і велико-буржуазні кола, тоді як наш плян чисто аграрний. У звязку з цим і характер забезпечення цертифікатів і поділ функцій поміж окремими Банками та Союзами у нас інший.

6) Нотна система Англії.

Правом емісії платничих засобів в Англії користуються: держава, 12 льокальних банків і Bank of England.

Лише діяльність останнього представляє тут для нас інтерес, бо державна емісія нічим не відріжняється від таких же емісій в інших країнах, а сума нот всіх 12 льокальних банків не перевищує 2% нот, емітуемых Bank of England і має дуже невелике значення.

Bank of England юридично є чисто приватно-капіталістичною установовою. Уряд лише уділив йому в свій час ряду привілеїв — головним із них є право емісії нот, — і з того часу зовсім не втручається в його діяльність. Основний капітал банка виносить 14,533.000 фунтів стерлінгів. Цей капітал складає група осіб, які заснували банк.

Банк управлюється: 1. генеральним зібраним його пайщиків, яке скликається двічі на рік; 2. обраною цім зібраним радою директорів (board of directors) з 26 членів (кожний з них мусить посадити не менше, як на 200 фунт. стерл. пайв складового капіталу банка) і 3. призначаємим нею з числа своїх членів на 1 рік виконавчим органом з двох осіб — управителя (governor) і його заступника (depute governor), які спільно з старшим урядовцем банка — managing director — ведуть провід всією технічною стороною роботи банка. Представників уряду в управлінні банка немає ні одного.

Пайщиками його являються найвидатніші представники англійських торговельних, промислових і фінансових кол.

По думці, яка була подана банкіром Самуелем Джоном Лльойдом (пізніше він, як і багато інших жidівських банкірів, став льордом Оверстоном), а переведена Пілем — банк адміністративно поділяється на 2 цілком взаємно незалежні відділи — емісійний (issue department) і банковий (banking department). Емісійний відділ немає іншої функції, як тільки технічне виготовлення нот і видача їх проти одержання законом установленого покриття. Таким покриттям можуть служити:

1. Золоті монети і золото в сировому стані (gold coin and bullion). Проти їх внесення емісійний відділ обов'язаний видавати ноти по твердому курсу в необмеженій кількості і навпаки, проти внесення нот — золоті монети також в необмеженій кількості (за винятком періодів, на які цей закон одміняється).

2. Державний борг (governement debt) в розмірі до 11,015.100 фунт. стерл.

3. Державні цінні папери (в рівновазі виступають під рубрікою other securities) в розмірі до 7,434.900 фунт. стерл.

Таким чином загальна сума нот Bank of England, не покритих золотом по закону не може перевищати 18,450.000 фунт. стерл., вся ж решта його банкнотів мусить бути на 100% покрита золотим запасом.

Уряд зі свого боку має право контролю над дійсною присутністю цього покриття.

Банковий відділ працює так само, як і всякий інший великий приватний банк, з тими самими кредитовими і комерційними функ-

ціями. Він же одночасно являється і банкіром уряду — (не урядовим банком). Всі гроші, які поступають од внесення податків, мита і т. п. вносяться в банк на кonto уряду, всі видатки по виплаті утриманя урядовцям, державним боргам, інтендантурі і т. д. уряд переводить через Bank of England.

Для нашого проекту Хліборобських Банків організація Bank of England була зразком в ось яких пунктах:

1. Від нього ми позичили принцип цілковитого розмежування емісійного відділу від комерційного. Можна сперечатися про те, чи таке розмежування необхідно для самого Bank of England — централізованого великого капіталістичного підприємства, але ясно, що для широко децентралізованої системи Хліборобських Банків такий поділ є по багатьом причинам необхідним.

2. Принцип абсолютноного покриття нот, який вважаємо, при наймні протягом кількох перших літ діяльності Хліборобських Банків, одною з найголовніших передумов для їх розвитку.

3. Той modus взаємовідносин між урядом і емісійним банком, який є в Англії, уявляється нам найбільше підходящим і для України: емісійний банк — установа перш усього приватно-господарська і уряд до неї не втручається. Але уряд, який тільки і може існувати завдяки існуванню приватно-господарських організацій (в Англії велико-буржуазних, у нас чисто хліборобських) спірається на ці організації і їх для державного добра використовує. В цьому відношенню Хліборобські Банки, коли, як і Англійський банк, будуть служити скарбником і банкіром урядові, зможуть оказати Державі неоцінімі послуги, зберігаючи для неї кольосальні суми, які вона мусіла-б витрачати на збір, переховування, упорядкування і надання мобільної форми тому майну в товарах, яке буде пристилвати до неї від збору податків натурою (а друга система податків на Україні часово не мислима).

Можливість конкретизації цього принципу у нас буде залежати від того духу, який нашу Державу творитиме. Коли це буде стати російсько-татарський бюрократичний дух, то Держава все буде пробувати творити з себе і від себе все — в тому числі і свій власний державний урядовий банк. Коли ж Держава збудується через попередню організацію продукційних класів українського населення і буде лише синтезувати та обеднувати їх, то приняття нею і використування вигід, які дає цей принцип, буде цілком природним. Тоді Хліборобські Банки, бувши цілком приватно-класовою організацією, будуть разом з тим виконувати функцію банків Держави (не державних банків*).

* * *

*). Щоб уникнути непорозумінь, зазначимо слідуюче: виконування функцій банкіра, скарбника і складчика товарів Держави немає нічого спільног з функцією фіскальної екзекутиви по збору цих податків, рівно як і з їх «разверсткою». Перша є справою адміністрації відповідних виконавчих органів, друга — законодавчих установ. Зрозуміло, що ні одної з цих функцій Хліборобські Банки виконувати не зможуть і не схочуть.

в) Нотна система Німеччини.

Правом емісії платничих засобів в Німеччині користуються: держава, 4 приватних банки — Баварський, Саксонський, Баденський та Вюртембергський і Райхсбанк.

Останній має домінуюче значіння й ми тут зупинимося лише на його організації.

По своїму правному становищу Райхсбанк є чисто приватно-капіталістичним акційним банком. Але управління і догляд над ним лежить не в руках його акціонерів, а майже виключно в руках держави. Основний капітал його виносить 180 міліонів марок. Ноти його визнаються законним платничим засобом. Ціх нот він має право випускати таку кількість, «яка відповідає потребам його обороту» (закон 14. III. 1875 р., § 16), при умові, що вони будуть мати законом установлене покриття.

По закону 1. IV. 1909 р., § 17, Райхсбанк зобовязується постійно держати в своїх касах, як покриття своїх банкнотів, випускаемых в оборот, не менше, як на $\frac{1}{3}$ німецьких державних грошей, білетів державної скарбниці, або золота в сировому стані чи в закордонних монетах, рахуючи, що 1 фунт щирого золота = 1392 марки, а решту в дисконтованих векселях або чеках, строк виплати яких не довший від 3 місяців і по яким несуть відповідальність звичайно 3, але не менше 2-х кредитоздібних осіб.

В дійсності Райхсбанк, зокрема під проводом свого теперішнього президента Гавенштайна, николи не провадив нотної політики відповідно вимогам «свого» обороту, а завжди пристосовував її до потреб і вимог народньо-господарського обороту.

Критерій для определення кількості нот, що вимагає цей оборот, давали йому завжди ті вимоги на кредит, які в вигляді товарових векселів припливали до нього для дисконту. Відповідно цім вимогам банк і вів свою нотну політику. З тих же мотивів народньо-господарської користі, Райхсбанк, хоч і не був до цього зобовязаний, відмовлявся дисконтувати векселі, які не походили з реального товарового обороту, а також не провадив емісії нот на ґрунті льомбарду.

Що до політики накоплення золотого запасу, то вона також не була для нього самоціллю, а служила лише засобом до удержання твердого курсу нот на закордонних грошових ринках і опреділялася завжди потребами нотної емісії, а не навпаки.

Великий успіх цієї політики Райхсбанку і та творча роль, яку йому довелося відограти в історії розвитку німецького народнього господарства,*) багато спричинилися між іншим і до вияснення та поглиблена теорії грошового господарства в напрямку увільнення її від гіпнозу золотого покриття нот.

Не маючи змоги зупинитися тут над цим комплексом питань докладніше, відсилаємо заінтересованих до надзвичайно цікавих і поучаючих праць Ф. Бендіксена та К. Ельстера (які відкривають перед нами перспективи тих часів, «коли гроші стануть дійсно сяючою, а не

*) Звичайно, тут говориться про довоєнні часи, коли Райхсбанк міг служити лише народньо-господарським, а не фіiscalним інтересам.

паном народнього господарства» і доводять, що це і в теорії і в практиці можливо) і обмежимося лише тим, що звернемо увагу читача на схему його адміністративної організації.

Ми вже згадували, що провід і догляд за діяльністю Райхсбанка належить державі. Цю функцію держава виконує через державного канцлера, який являється відповідальним за обидва вищих керуючих органи Райхсбанку — кураторію і директорію.

Кураторія Райхсбанка складається з пяти осіб: державного канцлера, яко голови її і чотирьох членів — з останніх одного призначає Імператор, а решту Союзна Рада.

Кураторія збирається чотири рази на рік на засідання, на яких розглядається *status* банка і важніші принципові питання банкової організації та політики. Виконавчої влади кураторія не має, але тому, що державний канцлер, який є її головою, одночасно являється і вищим керовником директорії, тому завжди може мати великий вплив на останню.

Практична робота Райхсбанку провадиться його директорією.

Директорія складається з одного президента, одного віце-президента і десяти директорів, які призначаються Верховною Владою по предложенню Союзної Ради на все життя. Всі урядовці Райхсбанку призначаються і підлягають його директорії.

Акціонери, що склади капітал для заснування банка, не мають майже ніякого впливу на розвиток його діяльності. Генеральне зібрання їх, що скликається раз на рік, не має права вирішати питань ні про поділ дивідендів, ні про зміну статуту банка. Воно лише вибірає центральний дорадчий орган з 15 членів, який збирається потім що місяця і вислухує звідомлення директорії про дисконтування, про стан вексельових і льомбардних операцій, про стан нотної емісії, стан готівки, депозитів, жирового обороту і т. д. Постанови і цього органу для директорії не обов'язкові, за винятком справ про купівлю цінних паперів за рахунок банка і про операції з урядами, на які потрібна їх згода. Цей орган вибірає зі свого числа трьох депутатів, які мають обов'язок постійно контролювати управління Райхсбанку і бути присутнimi на засіданнях його директорії з правом дорадчого голосу.

Дивіденди розпреділяються в той спосіб, що з чистого прибутку в першу чергу одчисляється $3\frac{1}{2}\%$ на користь акціонерів, а решта прибутків розділюється між державою — $\frac{3}{4}$, і акціонерами — $\frac{1}{4}$.

Райхсбанк, останчись централізованою установою, посідає дуже широко розвинену систему своїх філій, які мають велику автономію в своїй діяльності і можуть цілком добре пристосуватись до потреб областей, які вони мають обслуговувати.

* * *

Уже з цього дуже неповного начерку організації трьох великих нотних систем видно, як багато вони ріжняться поміж собою в самих основних пунктах. В одному випадку емісія проводиться на принципі абсолютноного золотого покриття, в другому — на ґрунті державних боргових зобов'язань, в третьому — найбільш характерним, являється емісія і на ґрунті товарових векселів. В одних випадках певному центральному банкові дається нотна монополія на всю територію держави,

в других — цим привилеєм користується невелика кількість банків, в третіх — емісійну діяльність проводить одночасно кілька тисяч окремих самостійних банків.

Нотна установа, чи установи можуть бути чисто державними, приватними з державним впливом і під державним кермом або чисто приватними без політичної участі держави.

Особовий склад керуючих ними людей в одних випадках, через постійні і часті перевибори, міняється мало не що року, в інших випадках обирається або призначається на довший час, або, як це бачимо в німецькій системі — на все життя.

Питань про централістичну, чи децентралістичну систему, про забезпечення і покриття нот, про приватний, чи державний характер нотних установ ми вже торкалися в іншому міспі.

Але, по якому зразку мусить бути організовано адміністративне управління системою «Хліборобських Банків»? Який метод — англійський, американський чи німецький — »крацій«?

При такім висновку оцінки дуже часто, на жаль, забувають про один основний і необхідний для нього елемент, а саме про попереднє питання — для кого і для чого »крацій«, а тому скоро за-грузають у безплодних словесних суперечках.

Чи добре, що президент і директори Райхсбанку призначаються на все життя, а не обираються на якийсь коротший чи довший строк? — Досвід Райхсбанку доводить що добре. — Чому? — Тому, що лише люди, які переймають певну роботу на все життя і являються незалежними від всяких виборних махінацій, випадків і боротьби інтересів можуть віддатися цілком своїй праці, вийти інтимно во всі її деталі, стати дійсними майстрами свого діла і бути цілком незалежними від всяких сторонніх впливів.

Чи добре, що провідники американської Federal Reserve Board призначаються на порівнюючи довгий час, але не доживотньо? — Досвід знов говорить що добре. — Чому? — Тому, що управління робиться більше елястичним, може краще пристосуватися до загальноекономічних і політичних вимог часу та його провідних гасел, а не »застигає« і не віддається в »монопольне володіння« групи людей, що може виявитись і не досить здібною до веденя роботи.

Часті зміни персонального складу вищого управління англійського банку викликали і викликають багато нарікань, але видно й ця система має де-що за собою, коли її досі не замінили іншою.

По якому зразку має бути зорганізовано вище управління системою Хліборобських Банків, в який спосіб і на який час наділятиметься воно повновластями — все це дуже важні питання, але дати на них відповіді не можна, бо це є справа не теорії, а практики і a priori відповідь вирішена дійсно найкраще може бути лише тоді, коли виявиться конкретний матеріал людських сил, коли більш менш ясною стане загальна політична та економічна ситуація, коли колективний розум хліборобського класу стане активною будуючою і творчою силою.

Огляд світової продукції благородних металів.

(Цифри пересічно за рік для кожного вказаного періоду.)

Періоди зглядно роки	Золото		Срібло		Із загальної продукції падає на			
	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок	Срібло		Золото	
					відсотки з	ваги	відсотки з	ваги
1493—1520 . . .	5.800	16.182	47.000	12.220	11,0	57,0	89,0	43,0
1521—1544 . . .	7.160	19.976	90.200	22.370	7,4	47,2	92,6	52,8
1545—1560 . . .	8.510	23.742	311.600	76.965	2,7	23,6	97,3	76,4
1561—1580 . . .	6.840	19.083	299.500	72.779	2,2	20,8	97,8	79,2
1581—1600 . . .	7.380	20.590	418.900	98.860	1,7	17,2	98,3	82,8
1601—1620 . . .	8.520	23.771	422.900	96.421	2,0	19,8	98,0	80,2
1621—1640 . . .	8.300	23.157	393.600	78.326	2,1	22,8	97,9	77,2
1641—1660 . . .	8.770	24.468	366.300	70.330	2,3	25,8	97,7	74,2
1661—1680 . . .	9.260	25.835	337.000	62.682	2,7	29,2	97,3	70,8
1681—1700 . . .	10.765	30.034	341.900	63.593	3,1	32,1	96,9	67,9
1701—1720 . . .	12.820	35.768	355.600	65.075	3,5	35,5	96,7	64,5
1721—1740 . . .	19.080	53.233	431.200	79.772	4,2	40,0	95,8	60,0
1741—1760 . . .	24.610	68.662	533.145	100.764	4,4	40,5	95,6	59,5
1761—1780 . . .	20.705	57.767	652.740	124.021	3,1	31,8	96,9	68,2
1781—1800 . . .	17.790	49.634	879.060	162.626	2,0	23,4	98,0	76,6
1801—1810 . . .	17.778	49.600	894.150	160.053	1,9	23,7	98,1	76,3
1811—1820 . . .	11.445	31.932	540.770	97.330	2,1	24,7	97,9	75,3
1821—1830 . . .	14.216	39.663	460.560	81.519	3,0	32,7	97,0	67,3
1831—1840 . . .	20.289	56.606	596.450	105.572	3,3	34,9	96,7	65,1
1841—1850 . . .	54.759	152.777	780.415	137.353	6,6	52,7	93,4	47,3
1851—1855 . . .	199.388	556.308	886.115	160.387	18,4	77,6	81,6	22,4
1856—1860 . . .	201.750	562.899	904.990	164.709	18,2	77,4	81,8	22,6
1861—1865 . . .	185.057	516.326	1,101.150	199.308	14,4	72,1	85,6	27,3
1866—1870 . . .	195.026	544.139	1,339.085	239.696	12,7	69,4	87,3	30,6
1871—1875 . . .	173.904	485.207	1,969.425	344.649	8,1	58,5	91,9	41,5
1876—1880 . . .	172.414	481.045	2,450.252	382.062	6,6	55,7	93,4	44,3
1881—1885 . . .	154.959	432.300	2,808.400	424.800	5,3	50,4	94,7	49,6
1886—1890 . . .	169.869	473.934	3,387.532	448.000	4,8	51,4	95,2	48,6
1891—1895 . . .	245.170	684.031	4,901.333	554.200	4,8	55,9	95,2	44,1
1896—1900 . . .	387.257	1,080.447	5,154.551	428.806	7,0	71,6	93,0	28,4
1901—1905 . . .	485.434	1,354.359	5,226.121	404.015	8,5	77,0	91,5	23,0
1906—1910 . . .	652.302	1,819.922	6,135.348	480.518	9,6	79,1	90,4	20,9
1911	695.062	1,939.223	7,035.548	513.004	9,0	79,1	91,0	20,9
1912	701.379	1,956.847	6,977.002	579.112	9,1	77,2	90,9	22,8
1913	768.256	2,143.434	6,964.361	568.035	9,9	79,4	90,1	20,6
1914	660.667	1,843.261	4,996.141	373.151	11,7	83,2	88,3	16,8
1915	707.897	1,975.033	5,591.101	391.766	11,2	83,4	88,8	16,6

Світові запаси благородних металів у грошах на 31 Грудня 1913 р.

Держави	Золото міліони марок	Срібло			На голівну населення		
		Повної вар- тості	Обмеже- ної вар- тості	Золотом	Золото	Срібло	Разом
		Міліони марок			марки		
Німеччина	3,820,0	—	1,150,0	1,150,0	56,8	17,1	73,9
Англія	3,484,4	—	531,3	531,3	76,8	11,7	88,5
Австро-Угорщина . .	1,244,5	—	524,2	524,2	24,9	10,5	35,4
Росія	4,248,3	—	331,0	331,0	25,9	2,0	27,9
Фінляндія	52,7	—	11,5	11,5	17,0	3,7	20,7
Голландія	255,8	—	118,4	118,4	42,6	19,7	62,3
Португалія*)	310,1	—	139,0	139,0	51,7	23,2	74,9
Турція*)	598,1	—	110,9	110,9	25,1	4,7	29,8
Данія	170,0	—	31,5	31,5	60,7	11,3	32,0
Норвегія	109,2	—	17,2	17,2	45,5	7,2	52,7
Швеція	115,5	—	6,3	6,3	20,8	1,1	21,7
Франція	5,040,0	1,459,1	267,5	1,726,6	127,3	43,6	170,9
Бельгія	287,7	126,0	45,3	171,3	38,4	22,7	61,1
Італія	1,115,1	94,1	7,0	101,1	31,9	2,9	34,8
Швейцарія	184,0	47,9	16,8	64,7	49,7	17,5	67,2
Греція	133,6	—	12,6	12,6	44,5	4,2	48,7
Еспанія	388,5	580,9	405,3	986,2	19,8	50,3	70,1
Болгарія*)	41,2	—	20,2	20,2	9,4	4,6	14,0
Румунія	177,2	—	63,4	63,4	24,3	8,7	33,0
Сербія	50,4	—	3,4	3,4	17,4	1,2	18,6
Европа	21,828,3	2,308,0	3,812,8	6,120,8	43,7	12,3	56,0
Сполучені Держави . .	7,999,7	2,366,9	753,9	3,120,8	81,5	31,8	113,3
Канада	598,5	—	551,0	551,0	83,1	76,5	159,6
Аргентина	1,228,9	—	39,5	39,5	170,7	5,5	176,2
Болівія	33,6	—	2,9	2,9	14,6	1,3	15,9
Бразилія	378,4	—	105,0	105,0	16,4	4,5	20,9
Чілі*)	2,1	—	35,7	35,7	0,6	10,5	11,1
Еквадор	20,2	—	5,9	5,9	13,5	3,9	17,4
Івінья (англ.)	3,8	—	4,2	4,2	12,7	14,0	26,7
» (гол.)	0,4	—	0,8	0,8	4,0	8,0	12,0
Колумбія	16,8	—	16,8	16,8	3,2	3,2	6,4
Параґвай	7,1	—	—	—	8,9	—	8,9
Перу	84,0	—	10,1	10,1	18,7	2,2	20,9
Уругвай	62,2	—	18,1	18,1	51,8	15,1	66,9
Венецуеля	7,6	—	3,8	3,8	2,8	1,4	4,2
Куба*)	126,0	—	2,1	2,1	57,3	0,9	58,2
Гаїті	8,2	—	—	—	4,1	—	4,1
Мексика*)	131,0	218,4	16,8	235,2	8,7	15,6	24,3
Центр. Америка . .	8,4	10,1	39,0	49,1	4,7	27,3	32,0
Америка	10,716,9	2,595,4	1,605,6	4,201,0	59,9	23,5	83,4
Египет	803,5	—	76,0	76,0	71,1	6,7	77,8
Південна Африка . .	63,0	—	11,3	11,3	10,5	1,9	12,4
Африка	866,5	—	87,3	87,3	50,1	5,0	55,1
Австралія	909,3	—	42,0	42,0	189,4	8,8	198,2
Японія	548,8	—	299,4	229,4	10,4	5,6	16,0
Корея	7,1	—	14,3	14,3	0,5	1,1	1,6
Індія	1,570,8	3,570,0	189,0	3,759,0	6,4	15,4	21,8
Сіям	0,4	186,9	—	186,9	0,1	23,1	23,2
	5,0	—	29,4	29,4	2,5	14,7	17,2
Азія	2,132,1	3,756,9	532,1	4,289,0	6,6	13,4	20,0
Разом	36,453,1	8,660,3	6,079,8	14,740,1	35,7	14,4	50,1

*) Повторені цифри 1912 року.

Здобич золота в найбільш продукційних країнах в 1851—1915 літах.

(До 1889 р. по Зетберу, далі по відомостям директора американського монетного двору.)

Періоди, зглядно роки (пересічно)	Сполучені Держави		Австралія		Росія		Південна Африка	
	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок
1851—1855 . .	88.800	247.752	69.573	194.124	24.730	68.997	—	—
1856—1860 . .	77.100	215.109	82.392	229.891	26.570	74.130	—	—
1861—1865 . .	66.700	186.093	77.634	216.617	24.084	67.194	—	—
1866—1870 . .	76.000	212.040	73.526	205.153	30.050	83.840	—	—
1871—1875 . .	59.500	166.005	63.123	176.145	33.380	93.130	—	—
1876—1880 . .	63.920	178.337	45.294	126.370	40.140	111.991	—	—
1881—1885 . .	48.087	134.163	43.522	121.426	35.607	99.344	? ?	?
1886—1890 . .	50.279	140.664	43.881	122.428	31.973	89.205	6.723	18.757
1891	49.917	139.268	47.245	131.814	36.356	101.433	23.687	66.087
1892	49.654	138.535	51.398	143.400	37.325	104.137	36.461	101.726
1893	54.100	150.939	53.698	149.817	39.805	111.056	44.096	123.028
1894	59.434	165.821	62.836	175.312	36.313	101.913	60.595	169.060
1895	70.132	195.668	67.406	188.063	43.476	121.298	67.040	187.042
1896	79.880	220.865	67.984	189.675	32.404	90.407	66.819	186.425
1897	86.312	210.810	79.244	221.091	34.977	97.586	88.111	245.830
1898	96.995	270.616	97.594	272.287	38.314	106.896	120.566	336.379
1899	106.911	292.282	119.352	332.992	33.354	93.058	109.876	306.554
1900	119.126	332.362	110.591	308.549	30.312	84.570	13.048	36.404
1901	118.367	330.244	115.679	322.744	34.383	95.929	13.677	38.159
1902	120.373	335.840	122.749	342.470	33.905	94.595	58.716	163.817
1903	110.731	308.939	134.231	374.504	37.063	103.406	102.314	285.456
1904	121.072	337.791	132.060	368.447	37.321	104.126	129.272	360.669
1905	132.682	370.183	129.291	360.722	33.542	93.582	170.410	475.443
1906	142.001	396.183	123.971	345.879	29.336	81.847	203.669	568.237
1907	133.075	379.649	113.870	317.697	40.151	112.021	228.685	638.031
1908	142.281	396.964	110.333	307.829	42.209	117.763	250.558	699.057
1909	149.975	418.430	106.843	298.092	48.723	135.937	257.280	717.811
1910	144.853	404.140	98.511	274.846	53.535	149.363	263.602	735.450
1911	145.787	406.746	90.557	252.654	48.377	134.972	288.201	804.080
1912	140.613	392.310	82.018	228.830	33.402	93.192	316.764	889.352
1913	133.741	373.137	79.823	222.706	39.885	111.279	311.808	869.944
1914	142.239	396.847	71.575	199.694	43.013	120.006	303.988	847.987
1915	152.025	425.150	74.326	207.370	—	—	327.475	913.655

Здобич срібла в найбільш продукційних країнах в 1851—1915 роках.

(1851—1885 по Зетверу; 1896—1915 по відомостям директора американського монетного двору.)

Періоди зглядно роки (пересічно)	Сполучені Держави кільогр.	Мексика кільогр.	Перу, Болі- вія, Чілі кільогр.	Австралія кільогр.	Німеч- чина*) кільогр.
1851—1855 . .	8.300	466	218.600	—	48.860
1856—1860 . .	6.200	447	190.400	—	61.510
1861—1865 . .	174.000	473	191.100	—	68.320
1866—1870 . .	301.000	520.900	220.800	—	89.125
1871—1875 . .	564.800	601.800	374.700	—	143.080
1876—1880 . .	980.700	655.800	350.000	—	163.800
1881—1885 . .	1,137.600	750.800	547.000	?	238.920
1886	1,227.000	794.000	412.247	29.403	318.880
1887	1,284.000	904.000	491.000	6.422	316.960
1888	1,424.000	995.000	456.000	120.308	405.910
1889	1,555.000	1,144.000	440.603	204.523	402.400
1890	1,696.000	1,212.000	476.404	258.212	402.257
1891	1,815.000	1,084.000	493.000	311.100	443.840
1892	1,976.000	1,229.000	873.793	418.087	488.000
1893	1,876.000	1,380.000	880.000	637.800	448.100
1894	1,540.000	1,463.000	939.361	562.263	442.800
1895	1,733.662	1,461.008	418.672	389.102	392.000
1896	1,830.347	1,422.315	437.878	380.746	428.400
1897	1,675.582	1,676.925	655.054	369.523	448.100
1898	1,693.563	1,765.116	669.878	326.379	480.600
1899	1,703.720	1,730.089	697.771	396.266	467.600
1900	1,694.395	1,786.887	803.092	415.014	415.700
1901	1,717.705	1,793.692	465.759	318.256	403.800
1902	1,726.603	1,872.091	270.592	249.690	430.600
1903	1,689.270	2,193.249	237.356	301.233	396.300
1904	1,794.509	1,891.764	300.184	452.926	389.800
1905	1,744.995	2,023.044	328.262	467.666	399.800
1906	1,757.944	1,717.738	459.983	432.640	393.400
1907	1,757.844	1,901.934	478.141	558.292	388.900
1908	1,631.129	2,291.260	470.117	534.218	407.200
1909	1,702.068	2,299.920	407.996	508.842	400.600
1910	1,777.229	2,219.975	401.449	610.165	420.000
1911	1,878.675	2,458.241	385.737	515.658	439.600
1912	1,983.415	2,321.626	385.755	458.412	190.000**)
1913	2,077.807	2,199.186	311.169	563.873	—
1914	2,253.657	856.820	365.000	111.136	—
1915	2,331.604	1,230.798	413.375	133.616	—

*) Після державної статистики.

**) Здобич тільки туземної руди.

Світова продукція благородних металів у 1915 р. в окремих державах.
 (По >Report of the Director of the Mint on the production of the precious metals in
 the calendar year 1915<, Вашингтон 1916.)

Д е р ж а в а	З о л о т о		Срібло	
	кількісн. р.	Вартість в 1000 марок	кількісн. р.	Вартість в 1000 марок
Англія	29	81	3.000	210
Франція	2,107	5.879	—	—
Австро-Угорщина	302*)	843	48.919	3.428
Росія	43.013*)	120.006	—	—
Греція	—	—	18.397*)	1.289
Італія	3	8	14.760	1.034
Норвегія	—	—	13.714*)	961
Швеція	37	103	754	53
Португалія	1	3	64	4
Еспанія	—	—	142.003	9.950
Турція	1*)	3	46.940	3.280
Европа	45.493	126.926	288.551	20.218
Сполуч. Держави	152.025	424.150	2.331.604	163.375
Канада	24.494	79.498	883.406	61.900
Мексика	9.870	27.537	1.230.798	86.242
Центральна Америка	4.469	12.469	90.838	6.365
Болівія. Чілі	1.225	3.418	120.375	8.433
Бразилія	3.648	10.178	669	47
Еквадор	821	2.291	767	54
Івіянна (англійська)	1.390	3.878	—	—
> (французька)	2.449*)	2.228	—	—
> (голландська)	676	1.886	—	—
Колюмбія	8.205	22.892	10.926*)	766
Перу	1.670	4.659	293.000	20.530
Уругвай	18	50	—	—
Венесуеля	922*)	25.72	—	—
Америка	216.382	603.706	4.962.383	347.713
Африка	327.475	913.655	36.954	2.589
Австралія	74.326	207.370	133.616	9.362
Китай	4.220	11.774	567	40
Японія	8.104	22.610	157.995	11.071
Англійська Індія	17.337	48.370	8.861	621
Решта Азії	14.560	40.622	2.174	152
Азія	44.221	123.376	169.597	11.884
Разом	707.897	1,975.033	5,975.033	391.766

*) Повторені цифри 1914 року.

Світова щорічна продукція золота 1876—1915.

Рік	По Земберу		По відомостям директора американського монетного двору	
	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок
1876	165.956	463.027	156.015	435.282
1877	179.445	500.660	171.442	478.323
1878	185.847	518.522	179.187	499.931
1879	167.307	466.797	163.667	456.631
1880	163.515	456.218	160.152	446.824
1881	160.678	449.000	155.020	432.506
1882	153.817	429.000	153.465	428.167
1883	148.584	415.000	143.543	400.485
1884	155.748	435.000	153.060	427.087
1885	155.972	435.000	163.169	455.242
1886	160.763	449.000	159.748	445.697
1887	158.247	441.000	159.157	444.048
1888	164.090	458.000	165.813	462.618
1889	176.272	492.030	185.812	518.415
1890	—	—	178.814	498.891
1891	—	—	196.574	548.441
1892	—	—	220.648	615.608
1893	—	—	236.978	661.169
1894	—	—	272.591	760.529
1895	—	—	299.060	884.377
1896	—	—	304.317	849.044
1897	—	—	355.212	991.041
1898	—	—	431.656	1,204.320
1899	—	—	461.515	1,287.627
1900	—	—	383.049	1,068.707
1901	—	—	392.705	1,095.647
1902	—	—	446.490	1,245.707
1903	—	—	493.083	1,375.701
1904	—	—	522.686	1,458.294
1905	—	—	572.204	1,596.448
1906	—	—	604.835	1,687.490
1907	—	—	621.375	1,733.636
1908	—	—	666.318	1,859.027
1909	—	—	683.201	1,906.131
1910	—	—	684.983	1,911.103
1911	—	—	695.062	1,939.223
1912	—	—	701.379	1,956.847
1913	—	—	768.256	2,143.434
1914	—	—	660.667	1,843.261
1915	—	—	707.897	1,975.033

Світова щорічна продукція срібла 1876—1915.

Рік	По Земберу		По відомостям директора американського монетного двору	
	кільогр.	1000 марок	кільогр.	1000 марок
1876	2,323.779	364.833	2,107.355	320.000
1877	2,388.612	396.955	1,949.567	316.000
1878	2,551.364	385.461	2,282.530	355.000
1879	2,507.507	381.141	2,313.572	351.000
1880	2,479.998	381.920	2,326.386	360.000
1881	2,586.700	395.800	2,457.830	378.000
1882	2,773.100	418.100	2,689.582	413.000
1883	2,775.100	416.400	2,773.655	416.000
1884	2,910.300	436.500	2,537.050	381.000
1885	3,036.000	436.800	2,849.392	410.000
1886	3,021.200	405.700	2,901.863	390.000
1887	3,324.600	438.800	2,989.793	395.000
1888	3,673.300	477.200	3,384.932	420.000
1889	4,237.000	534.900	3,739.076	472.000
1890	—	—	3,921.996	554.000
1891	—	—	4,266.498	569.000
1892	—	—	4,736.563	560.000
1893	—	—	5,144.789	542.000
1894	—	—	5,119.947	439.000
1895	—	—	5,209.867	460.000
1896	—	—	4,885.158	445.000
1897	—	—	4,989.657	404.000
1898	—	—	5,258.210	419.000
1899	—	—	5,240.420	424.000
1900	—	—	5,399.299	452.000
1901	—	—	5,382.329	436.000
1902	—	—	5,063.566	362.000
1903	—	—	5,216.800	380.000
1904	—	—	5,108.067	400.000
1905	—	—	5,359.803	441.000
1906	—	—	5,133.887	469.000
1907	—	—	5,729.611	511.000
1908	—	—	6,318.237	456.000
1909	—	—	6,598.721	464.000
1910	—	—	6,896.282	503.000
1911	—	—	7,035.548	513.000
1912	—	—	6,977.002	579.000
1913	—	—	6,964.361	568.000
1914	—	—	4,996.141	373.151
1915	—	—	5,591.101	391.760

Світова здобич золота.

Після відомостей монетного двору Півн. Америк. Сполучених Держав здобич золота виражалась за 1912—1918 роки в наступних сумах:*)

	1912 долари	1913 долари	1914 долари	1915 долари	1916 долари	1917 долари	1918 долари
Південна Африка	188,293,100	181,885,500	173,560,000	188,035,156	192,182,902	186,503,400	174,023,300
Австралія	54,509,400	53,113,200	46,710,200	48,988,177	40,408,755	35,945,500	29,268,600
Канада	12,648,800	16,598,800	15,925,000	18,977,901	19,234,976	15,200,000	14,687,900
Англ. Індія	11,055,700	12,178,000	11,378,400	11,522,457	11,206,509	10,756,800	10,028,200
Родезія	14,226,900	14,274,700	17,423,100	18,915,324	19,232,165	17,245,000	13,051,300
Інші Англ. Колонії	9,545,600	11,870,800	11,782,000	12,387,163	11,620,705	10,951,600	8,314,300
Англ. Королівство разом	290,279,500	289,921,100	276,996,700	298,824,178	293,886 012	276,602,300	249,373,600
Зменшення або збільшення супротив першого року		— 0,1 %	— 4,0 %	+ 7,8 %	— 1,6 %	— 5,9 %	— 9,8 %
Сполучені Держави	93,451,500	88,884,400	94,531,800	101,035,700	92,590,300	83,750,700	68,646,700
Зменш. або зб. супротив першого року		— 4,9 %	+ 6,3 %	+ 6,9 %	— 8,3 %	— 9,5 %	— 18,0 %
Росія	22,199,000	26,507,800	28,587,000	26,322,746	26,322,746	18,000,000	12,000,000
Півд. і Середня Америка	14,956,100	13,020,700	14,775,700	17,135,841	18,097,224	17,156,600	15,795,900
Мексика	24,500,000	19,308,800	19,308,800	6,559,275	7,690,707	9,000,000	16,824,700
Всі інші Країни	20,750,000	22,298,300	21,476,600	18,847,178	18,419,056	19,080,600	18,283,800
Разом	82,405,100	81,135,600	84,148,100	68,865,048	70,529,733	62,237,200	62,904,400
Зменш. і збільшення супротив першого року		— 1,5 %	+ 3,7 %	— 8,1 %	+ 2,4 %	— 10,3 %	+ 1,1 %
Здобич золота всього світу	466,136,100	459,941,100	455,676,600	468,724,918	457,006,045	423,590,200	380,924,700
Зменш. або збільшення супротив першого року		— 1,3 %	— 0,9 %	+ 2,9 %	— 2,5 %	— 7,3 %	— 10,1 %

Після підрахунку світова здобич золота в 1919 р. виносила 350,000,000 доларів, на 31,000,000 доларів або 8,1 % менше попереднього року. Недобор з 1916 по 1919 рік побільшився на 119,000,000 доларів або 25,4 %. З недобору 1919 року припадає на Англ. Корол. 18,000 000 дол., на Сполуч. Держ. 10,000,000 дол. і 3,000,000 дол. на решту країн світу.

*) »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«, 6. Heft, Juni 1920, Jena.

Середні цифри продукції »золота України« за пятирічча 1909—1913 рр.

	Кількість за- сійних ланів в тисячах де- сятин	Збір голов- них шести- хлібів в тися- чах пудів	Жита й пше- ниці на душу населення (ра- зом з насін- ням) в пудах	Вивіз	
				Жита й пшениці	Вівса й ячменю
				в тисячах пудів	
Київщина . . .	1.653	128,139	15,3	7,589	1,748
Чернігівщина .	1.174	55,350	10,1	— 3,291 (ввіз)	4,289
Полтавщина . .	2,032	140,502	22,9	25,366	8,595
Волинь . . .	950	97,309	13,6	1,894	— 500 (ввіз)
Поділля . . .	1,354	108,819	17,0	9,372	1,976
Харківщина . .	1,774	124,474	22,0	15,843	5,200
Катеринослав- щина . . .	2,549	174,474	30,8	52,289	28,267
Херсонщина . .	3,295	179,330	28,0	50,703	56,546
Таврія . . .	2,566	123,053	37,0	49,829	24,201
Разом біля . .	17,345	1,131,761	20,8 середнє	209,595	130,323

Середній вивіз чотирьох головних хлібів за кордон за період 1909—1913 р. виносив:

З усієї Російської держави біля 588,454 тисяч пудів,
з 9-ти Українських губерній . . 261,580 » »
тоб-то 44 % всього вивозу з Російської держави.

